

SOSYOLOJİ NOTLARI

Sosyoloji Notları
3 Aylık Yaygın Sosyoloji Dergisi
İmtiyaz Sahibi
İsa Demir

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Cem K. Olgun

Genel Yayın Yönetmeni
Cihat Özsöz

Bu sayıya katkıda bulunanlar:

Cevdet Doğan
Serkan Yorgancılar
Ömer F. Anlı
Yıldırım Erbaş
Mustafa Cem Oğuz
Selcen Düzgün Odacıoğlu
Nefin Huvaj Sevim
Altan Yörük

İletişim

<http://sosyolojinotlari.blogspot.com>

sosyolojinotlari@gmail.com

Yönetim Yeri
Kızılırmak Sokak No: 14/10
Kızılay ANKARA

*Kaynak göstermeden alıntı yapılamaz.
*Yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir.
*Derginin tüm hakları saklıdır.

Baskı
İdeal Copy

Ocak-Şubat-Mart(4)
Nisan-Mayıs-Haziran(5)
2008 Ankara

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda	2
------------------	----------

Kuram ve Kavram Çalışmaları

Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi ve Çalışma Ahlakı <i>İsa Demir</i>	3
Popüler Kültür ve Spor / Futbol <i>Cevdet Doğan</i>	13
Huizinga ve Oyun Kavramı <i>Cem K. Olgun</i>	22
Ruth Benedict ve Kültür Konusuna Katkıları <i>Cihat Özsöz</i>	26
Yeni Sosyal Hareketler Ekseninde Feminizme Bakış <i>Cevdet Doğan</i>	29
Tekrar ve Kinesis: Kierkegaard ve Metafiziğin Çöküşü Üzerine Bir Değerlendirme <i>Serkan Yorgancılar</i>	36
Gelenek ve Anlam(a) <i>Ömer F. Anlı</i>	40

Sosyolojide ve Sosyal Bilimlerde Yöntem

Geçiş Çağında Sosyal Bilim: Wallerstein’ı Yeniden Düşünmek <i>Yıldırım Erbaş</i>	47
Söylem Analizi <i>Mustafa Cem Oğuz</i>	52
Metinsel Analiz <i>Selcen Düzgün Odacıoğlu</i>	58
Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği <i>Cem K. Olgun</i>	66
İçerik Analizi Tekniğinde Yargı Cümlelerinin Analizi <i>İsa Demir</i>	71
Vaka İncelemesi <i>Cihat Özsöz</i>	74
Odak Grup Görüşmeleri <i>Nefin Huvaj Sevim</i>	80

Kitap İncelemesi

Jared Diamond’dan İki Önemli Kitap: “Tüfek, Mikrop Ve Çelik” ile “Çöküş” <i>Altan Yörük</i>	86
---	-----------

Bu Sayıda

Gecikmeli de olsa siz okurlarımızla buluşmuş olmak bizler için çok önemli. Çünkü daha önceki sayılarda da elimize ulaşan yapıcı eleştiriler bizden kaynaklanan bu gecikmeye rağmen devam etti. Derginin yeni sayısının ne zaman çıkacağına dair elimize ulaşan mesajlar ve gelen telefonlar bizi gerçekten onore etti. Biz de her adımımızı gelen eleştiri ve soruları dikkate alarak atmaya çalıştık ve sonunda iki sayıyı birleştirdiğimiz bu sayı ortaya çıktı.

Ocak ayında Türkiye'nin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı üzerine çalışmayı düşündüğümüz dördüncü sayımızı çeşitli teknik aksaklıklardan dolayı Nisan sayımızla birleştirmek durumunda kaldık. Nisan sayımızın gündemini ise sosyolojide ve sosyal bilimlerde yöntem konusu üzerine kurmaya çalıştık. İlk bölüm aslında dördüncü sayımızın gündemine dair yazılara yer vermek istediğimiz bölümdü. Ancak beklediğimizden daha az makale gündeme dahil oldu ve devamındaki yazılarla birlikte gündemi kuramsal ve kavramsal çalışmalar başlığı altında daha geniş bir çerçeveye yaydık.

Beşinci sayımız olan Nisan sayısının içeriğini, yani ikinci bölümümüzü, okuyucularımızı yöntem konusunda gerekli kaynaklara yönlendirmeye yardımcı olabilecek çalışmalar oluşturdu. Bilhassa sosyolojide nitel araştırma yöntemleri son zamanlarda oldukça üzerine düşülen bir konu haline geldi. Biz bu sayımızı yayına hazırlarken hem Türkçe'de hem de diğer dillerde çok sayıda kapsamlı metod kitabı kitabevlerindeki raflarda yerini aldı. Her ne kadar biz çalışmalarımızda bu yayınların birçoğuna yer verememiş olsak da en azından buradan bu bilgiyi paylaşmış olalım. Wallerstein'in sosyal bilimleri yeniden düşünmek konusunda söylediklerini inceleyen bir makaleyle başladığımız yöntem bölümümüz, sırasıyla söylem, metin ve içerik analizi çalışmalarıyla devam etti. İçerik analizinde yargı cümlelerinin analizi konusunda daha ayrıntılı bir çalışmanın ardından, vaka incelemesi ve odak grup makaleleri yöntem kısmının son iki çalışması oldu. Son olarak Jared Diamond'ın iki eseri üzerine bir kitap incelemesi sayfalarımız arasında yer aldı.

4 ve 5'inci sayıları birleştirdiğimiz bu sayımızla, her amatör ruhlu dergi için önemli bir kırılma noktası olan birinci yılı geride bırakıyoruz. Bu durumun dergimizin sürekliliği için bize ateşleyici bir katkı sağladığını söylemeliyiz. Umarız bir daha gecikme yaşamadan, planladığımız vakitte kitabevlerindeki raflarda yerimizi alabiliriz. Öğrenmek hiç bitmeyen bir süreç ve biz bu sürece gönüllü olarak dahil olmak istiyoruz. Bizim gibi sosyolojiyi ve sosyal bilimleri bir ucundan yakalayıp öğrenmeye çalışan, öğrenmeye çalıştıklarını çevresindekilere soran, anlatan herkesi sayfalarımız arasında görmek istiyoruz. Bir kısmıyla hiç yüzyüze görüşme şansı bulamadığımız ama bizi fikir ve makaleleriyle destekleyen tüm arkadaşlarımıza sonsuz teşekkürler.

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ VE ÇALIŞMA AHLAKI İsa Demir*

Bu çalışma öncelikli olarak Türkiye'nin kapitalizm macerasını özetlemektedir. Bununla birlikte kapitalizmin gelişimiyle birlikte oluşan çalışma ahlakının görünümü de ele alınmıştır. Türk ekonomisinin veya Türkiye'nin kapitalizmle bütünleşmesinin, 19. yüzyıla denk geldiğinin vurgulandığı bu çalışmada, Türkiye'de dünya ekonomik konjoktürüne bağlı olarak, değişik ekonomi politikalarının benimsendiği ifade edilmiştir. Ancak, hangi ekonomi politikası (devletçi, liberal, karma) benimsenirse benimsensin, devletin temel karakteristiklerine ve hakimiyetine bağlı olarak her dönemde ulusalcı ve kalkınmacı bir perspektifin hakim olduğu ve çalışmaya yönelik ahlaki değerlerin buna göre biçim aldığı gösterilmiştir.

Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi

İttihat ve Terakki'nin kurularak milliyetçi bir ideolojiyle ülkeyi kurtarma misyonunu geliştirmesinden önce, Osmanlı'da imparatorluğu kurtarmak adına iki farklı düşünce biçimi göze çarpıyordu. Bunlardan birincisi Osmanlıcılıktı. Bu akım, ulusçuluk akımına, azınlıkların Batı devletleri ile ilişkiye geçmelerine, Islahat Fermanı ve Tanzimat'a ve son olarak Batı taklitçiliğine yönelik bir tepki olarak doğmuştur (Mardin, 2005: 87). Temsilcileri arasında Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin bulunduğu Yeni Osmanlılar hareketinin altını çizdiği nokta, Osmanlıların bir kitle olarak harekete geçirilmesinin zorunlu olduğuydu. Yeni Osmanlıların gücünü yitirdiği dönemde ortaya çıkan bir diğer hareket

İslamcılıktı. Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüştü Paşa'nın temsil ettiği İslamcılık, Osmanlıların, Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladığını, bunun karşısına geçmek için ise şeriat değerlerini benimsemek gerektiğini vurgulayan bir düşünce hareketidir. İslamcılığın bahsedilen dönemde yayılmasının ve gelişmesinin en önemli sebeplerinden birisi de bu dönemde Pan milliyetçiliklerinin gelişmesidir. Bu düşünce hareketi Osmanlı coğrafyasında o kadar etkili olmuştur ki II. Abdülhamid, Panslavizm'e tepki olarak Panislamizm'i geliştirmiştir (Mardin, 2005: 92-93). Bu iki ideolojinin dışında II. Abdülhamid devrinde, birçok yasaklamaya rağmen gelişen ve daha sonra Cumhuriyetin kurulmasına etki eden bir ideoloji ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik olarak ifade edilen bu ideoloji ilerleyen zamanla birlikte gerek Osmanlıcılık, gerekse de İslamcılığın önüne geçmiş ve hâkim düşünce olarak benimsenmiştir. Bu akım 1908 Türkiye'sinin hem iktidar yapısını, hem ekonomisini hem de kültürünü şekillendirmiştir. Kapitalizmle tanışma ve milli burjuvazi geliştirme çabaları hep milliyetçiliğin izdüşümünde ortaya çıkmıştır. Bu milliyetçiliğin yapı taşı ise Türkçülük oluşturmaktadır ve temsilcisi Jön Türkler olmuştur (Mardin, 2005: 96).

Türkiye'nin kapitalizmle bütünleşmesini anlayabilmek için devlet yapısına ve iktidar ilişkilerine bakmak elzemdir; çünkü Türkiye'de kapitalizmin gelişimi direkt olarak devlet eliyle gerçekleştirilmekte ve iktidarın bölüşümü de bu sahiplenmeden etkilenmektedir. Devletin ekonomik alanı -kapitalist ekonomiye geçiş sürecinde- biçimlendirme ve kontrol altında tutma

* Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Mezunu

süreci 1908'de İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesiyle başlar. İttihat ve Terakki Partisi'nin milli bir burjuvazi geliştirme amacı Batı'da gözlemlendiği biçimiyle merkantilist bir anlayışla gerçekleşir. Şerif Mardin "Türk Modernleşmesi" adlı eserinde (2005: 82-83) Osmanlı'daki kapitalistleşme ve modernleşmenin güçlü ve problemsiz bir orta sınıf yaratmak, eğitim ve ticareti kolaylaştırmak ve bireyleri koruyarak onları birer üretici haline getirmek amacıyla olduğunu belirtir; bu düşüncenin ortaya çıkmasını da Batı'daki Kameralist politikaların etkisine dayandırır. Merkantilist politikanın Almanya ve Avusturya'daki biçimi olan Kameralizm, Osmanlı'da da devletin toplum üzerinde hâkim olma düşüncesini temsil eder. Söz konusu politikalar vasıtasıyla İttihat ve Terakki yönetimi gayrimüslim burjuvazi yerine, Türk ve Müslüman olan ve milli değerlerle donanmış bir ticaret burjuvazisini geliştirmek istemiştir; bu sayede kapitalist dünya sistemindeki yerini almaya başlamıştır. Bu şekilde bir merkantilist politikanın benimsenmesi aynı zamanda ulus-devlet bilincinin de yavaş yavaş şekillendiğinin bir kanıtıdır. İttihat ve Terakki'nin bu düşüncelerini daha sonra Cumhuriyeti kuran kadrolar da benimseyecektir.

Türkiye'nin kapitalist üretim biçimine entegre olması bu konuyla ilgilenen yazarların pek çoğuna göre dünya ekonomik sistemindeki dalgalanmalardan, yönelimlerden ve krizlerden etkilenerek şekillenmektedir. Kimi zaman korumacı veya devletçi bir ekonomik planlama benimsenmekte kimi zaman da daha liberal politikalara yönelinmektedir; ancak her ikisinde de ortak olan özellik devletin kontrolüdür. Türkiye'de devlet, kapitalizmin gelişimini ve uygulanımını hangi ekonomik model benimsenirse benimsensin kontrol altında tutmak istemiştir.

Pek çok yazara göre Türkiye'nin kapitalizmle tanışması dünya ekonomik sisteminin yayılmasıyla olmuştur ve yine birçok araştırma bize Türkiye'nin iktisat politikalarının dünya ekonomik konjoktürüne bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir. Keyder tarafından bağımlılık kuramı olarak ifadeledirilebilecek olan bu durum ülke içi gelişmelerin dünya ekonomisi bağlamında değerlendirilmesini içermektedir; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ekonomik ve siyasi gelişmelerini anlamak için dünya konjoktürüne ve bu konjoktürle bütünleşme biçimine bakmak gerekmektedir (Keyder, 2003: 11). Osmanlı İmparatorluğu Keyder'e göre iktisadi anlamda 16. yüzyılda dünya ekonomik ve siyasi sistemiyle karşı karşıya gelse de gerçek

karşılaşma 18. yüzyılda savaşların kaybedilmesiyle başlamıştır. Bu dönemin ardından artan borçlanma ve gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar Osmanlı geleneksel sistemini sarsmış ve ilerleyen süreçte İmparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanmıştır[†] (2003: 23, 43-44). Keyder'in geleneksel sistem olarak nitelendirdiği olgu, köylülerin ürettiği ekonomik artığa el koymaya dayanan ve bu artığı başka hiçbir sınıfla paylaşmayan; bu anlamda ihracata asla müsaade etmeyen toprak sistemidir[‡]. Osmanlı'da saraya bağlı memurlar köylülerin ürettiği ürüne el koymaları sebebiyle bir sınıf karakteri arz ederler; iktisadi ve ideolojik bir değişimi asla kabullenemeyecek olan bu bürokrat kadro ekonomik artığın bürokrat olmayan tüccarlar tarafından ele geçirilmesine asla hoşgörülle bakmazlar; ancak dünya ekonomik sistemindeki milliyetçi ve kapitalist yönelimler 19. ve 20. yüzyıllar boyunca bu yapıyı zorlayacaktır. 19. yüzyılın sınıf yapısına baktığımızda bu bozucu rolü gayrimüslimlerin oynadığını görürüz[§]; bu dönemde İmparatorluğun sınıf yelpazesini köylüler, bürokratlar ve gayrimüslim tüccarlar (kompradorlar) oluşturmaktadır. (Keyder, 2003: 37-40). Özetle ifade etmek gerekirse kapitalizmin Avrupa ekonomisine yerleştiği 16. ve 20 yüzyıllarda çevrede yer alan ve yavaş yavaş merkezin güdümüne giren Osmanlı ekonomisi kapitalizm tecrübesini bu bağımlılık ilişkisi çerçevesinde yaşamıştır; daha sonra bu bağımlılık Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam edecektir.

Türkiye'nin kapitalizmle tanışmasını yine Osmanlı İmparatorluğu'na kadar geri götüren bir diğer yazar Boratav'dır (2006: 19). Bu tanışıklık Boratav'a göre yarı sömürgeleşmiş bir toplum

[†]Daha net bir biçimde ifade etmek gerekirse Keyder'e göre Osmanlı'nın kapitalizmle tanışması borçlanma, ticaret ve yabancı şirketlerin ülke içerisinde yatırım yapabilme ayrıcalığını elde etmesiyle gerçekleşmiştir (2003: 70).

[‡]İnsel'in Osmanlı iktisat düzenine yönelik çözümlemesi Keyder'i haklı çıkarır niteliktedir. İnsel'e göre de (1996: 53-90) Osmanlı devleti ulusal bir pazar kurup bir takım toplumsallıkların veya yeni sınıfların gelişmesini engellemektedir. Bu cahilce bir ketumluğun değil bilinçli bir eylemin sonucudur. Sonuçta iktisadi düzen pazarın yasalarına göre değil; düzenli hazine gelirini vergilendirme yoluyla toplayan devletin mantığına göre işlemektedir.

[§]Esasında gayrimüslim burjuvazi Küçükömer'in belirttiği gibi yayılan kapitalizmin metropole bağlı pazar tutmak istemesinden, üretim düzeni açısından geri kalmış ülkelerin maddi kaynaklarına sahip olma arzusundan ve bu ülkelerin pazarlarına sahip olma amacından doğan bir araçtır (2002: 26).

yapısının** ortaya çıkmasını doğurmuştur; çünkü bu dönemde Osmanlı'nın tüm mali çıkarları ipotek altına alınmıştır. Sermaye kaynakları üzerinde Batılı devletlerin denetim kurmuş olması İmparatorluğu Batı kapitalizminin merkezinde değil de çevresinde yer almak yönünde zorlamıştır. Keyder'in periferileşme süreci dediği ve 16. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar süren ve hala da devam eden bu olgu ülkenin ekonomik yapısının dünya ekonomik sistemindeki dalgalanmalara bağlı olarak şekil ve içerik değiştirmesini doğurmaktadır. Türk ekonomisinin kırılma eğilimini da bu bağımlılık olgusu açıklamaktadır.

Osmanlı'nın Batı kapitalizmine eklenme sürecinin kapitülasyonlarla başladığını savunan bir diğer düşünür Kazgan'dır (2006: 14). Yeni ekonomik oluşumu anlayamayan ve kendi toplumsal ve ekonomik yapısı gereği küreselleşen kapitalizmle baş edemeyen Osmanlı, giderek çevreleşmeye başlamış, bu çevreleşme sürecinde Osmanlı sürekli tavizler vermiş ve Batı kapitalizmi Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimleri kullanarak İmparatorluğu yarı sömürge konumuna getirmiştir (2006: 14). Dolayısıyla Osmanlı döneminde Türkiye coğrafyasının kapitalizm tecrübesinin ciddi bir bağımlılık tecrübesi içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Esasında bunun başka türlü olamayacağı da Keyder tarafından gösterilmiştir; Osmanlı'nın kapitalizme kendiliğinden geçmesi olanaksızdır çünkü toprağa dayalı bir üretim tarzı mevcuttur. Ülkedeki hâkim sınıf olan bürokratlar da bu sistemden nemalanmaktadır. Bu rejimi tehdit edecek ideolojik faktör sistemin kendi içinden çıkamaz. Kapıkulu zihniyeti ve müsadere usulü gibi kurumsallaşmalar saray dışında oluşacak bir sermaye birikimini engellemektedir. Dolayısıyla kaybedilen savaşlar ve ülke ekonomisinin içine girdiği kriz sonucu alınan borçlar devamında kapitülasyonları doğurmuş; ilerleyen süreçte sistemi tehdit etme potansiyeli taşıyan gayrimüslim burjuvazi doğmuştur.

Kapitalizmle bütünleşme süreci sonunda "yarı sömürge" (Keyder, 2003: Boratav, 2006: Kazgan, 2006) konumuna düşen İmparatorlukta bu duruma yönelik tepkilerin gelmesi sürpriz olamaz. Tepkilerin merkezinde ise gayrimüslim tüccarların olması kaçınılmazdır; çünkü bu sınıf

Batılı şirketlerle kurduğu ilişkiler ve elde ettiği ayrıcalıklar sonucunda ülkenin neredeyse tüm pazar faaliyetlerini eline geçirmiştir. Sayıca az olan yerli tüccarın tepkisini çekmenin yanında gayrimüslim burjuvazi Keyder'e göre (2003: 52) geleneksel vergilendirme ve artığa el koyma sistemini de temelinden sarstığından bürokratların antipatisini toplamıştır. Pazar mantığıyla hareket ettiği için bürokrasinin hâkim rolünü tehdit eden ve kırsal alandaki artık ürüne ticaret adına el koyan gayrimüslimler ilerleyen dönemde başlıca hedef durumuna gelmiştir. İmparatorluk ulusal bir kapitalizme doğru yol aldığı anda dışlanacak olan temel grup onlar olacaktır.

İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçişte devindirici güç olan Jön Türkler, Jön Türklerin devamı niteliğindeki İttihat ve Terakki ve İttihat ve Terakki'nin bir kolu olarak öne çıkan Kemalist cephe "devleti kurtarmak" amacıyla ulusal bir kurtuluş mücadelesi başlatacaktır^{††}. Bu mücadelenin tutsaklıktan kurtulma mücadelesi olarak nitelenmesi Boratav'ın deyişiyle yarı sömürge konuma razı olmayıştan kaynaklanır (2006: 21). Batılılaşmayı kendisine ilke olarak edinen İttihat ve Terakki cemiyetinin milli bir ekonomi ve burjuva sınıfı yaratma hedefi, Cumhuriyet kurulduktan sonra muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefiyle hareket eden Cumhuriyetçi kadronun da izlediği yol olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda bulunduğu süreyi değerlendiren Kazgan (2006: 40), Boratav (2006: 21) ve Keyder (2003: 88–89) İttihat ve Terakki'nin ana amacının milli değerlerle donanmış Müslüman-Türk burjuvazi yaratılması olduğunu belirtirler. İttihat ve Terakki'nin uzantısı olan Cumhuriyetçi kadro bir yandan sömürgeci ve emperyalist Batı ile savaşmakta diğer yandan da onun ekonomik üretim modelini benimseyerek kapitalistleşme yoluna gitmektedir. Bu yolda dönüştürücü rolü de devlete biçmektedirler. Devletin Türkiye'nin az gelişmişlikten kurtulması açısından önemli bir yeri olduğunu savunan Kongar'a göre (2000: 19) "Türkiye'nin az gelişmiş, hatta hiç gelişmemiş olan burjuvazisi, palazlanmak ve kendi kendini sürdüren bir sermaye birikim düzeyine ulaşmak için devlet desteğine gereksinime duyuyordu. Bu destek, toprak ağası-bürokrat-tüccar üçlüsüne 'Devletçilik' adı altında sağlandı." Dolayısıyla

**İmparatorluğun yarı sömürge niteliğinin en açık belirtisi dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye gire yabancı sermaye yatırımları ve giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciridir (Boratav, 2006: 21).

††İnsel'in de belirttiği gibi "Jön Türkler'in önderliğinde başlatılan askeri ayaklanma ve İttihat ve Terakki yanlılarının yavaş yavaş iktidarı ele geçirmesi, geleceğin laik ve cumhuriyetçi iktidarının yeni yüzünü gün ışığına çıkarma[ktadır]." (1996: 114).

Osmanlı'da hâkim sınıf olan bürokratlar Cumhuriyet döneminde de yegâne belirleyici güç olarak kapitalistleşme, Batılılaşma veya modernleşme sürecini yönlendirme görevini kendilerine biçmektedirler. Esasında bunun başka türlü olması da imkânsız gibidir. Çünkü Boratav'ın gösterdiği üzere Türk burjuvazisinin cıvıllığı burjuva sınıfının Osmanlı'daki bürokrat kesimin yerine geçerek liberal değerlere bağlı bir Cumhuriyet kurmasını olanaksız hale getirmektedir (2006: 23). Daha doğru bir biçimde ifade etmek gerekirse devletin sınıfsal temelde el değiştirmemesi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki devamlılığın açıklayıcı anahtarı olmaktadır (Keyder, 2003: 32).

1908 yılında iktidarı ele geçiren İttihat Terakki Cemiyeti emperyalizmin doğrudan dayatmalarına karşı çıkan en önemli örgüttü; bu örgüt Batılı devletlere ve onların ekonomi politikalarına karşı harekete geçiren en önemli gelişme belki de Duyun-u Umumiye'nin kurulmasıydı. Osmanlı ekonomisinin tamamen yabancı ülkelerin kontrolüne geçmesine neden olan bu kurum siyasi ve ekonomik anlamda milliyetçiliğin benimsenmesinde etkili oldu. Yine aynı dönemde Batı'nın emperyalist politikalarına karşı korunmak için merkezileşme eğilimi arttı. Mülkiye, tıbbiye ve mühendishanelerde memur sayısı gittikçe arttı; ileride reformcu ve devrimci hareketleri başlatacak olan kadrolar buralardan çıkacaktı (Keyder, 2003: 71-72-73).^{††} Milliyetçilik dalgası ile dağılan imparatorluğu kurtarmaya çalışan İttihat Terakki, bürokratların konumunun değişmeden kalmasını da sağladı. Yüzleri Batı'ya dönük olan bu milliyetçi kadrolar Boratav'ın belirttiği gibi (2006: 26) ulusal bir

^{††}Avcıoğlu'na göre de İttihat ve Terakki milli uyanışın sembol örgütlerinden birisidir. İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu 1. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde kapitülasyonların kaldırılması ile birlikte ilk kez bir devlet politikası olarak "milli iktisat" yaratma çabasına girişildi. İngilizlerin ve Almanların yoğun tepkisine karşı direnildi; onların sahip olduğu imtiyazlar tamamen ortadan kaldırıldı. Yerli üreticiye uygulanan vergiler son buldu, gümrük duvarları yukarı doğru kaldırıldı, yerli girişimciyi destekleyecek bankalar kuruldu, yabancı firmaların yazışmalarını Türkçe yapmaları şartı getirildi, tabelaların Türkçe olması zorunluluğu koyuldu, yabancı ülkelere eğitim ve meslek öğrenmeleri için öğrenciler gönderildi, Türk nüfusu artırmaya yönelik tedbirler alındı, fabrika açmak isteye girişimciye (bu girişimciler Müslüman-Türk özelliklerini taşımalıydı) olağanüstü kolaylıklar sağlandı, tarımda iyileştirme çalışmaları yapıldı ve üretimi artırmak için her türlü önlem alındı (2001: 263-272).

kapitalizmin tohumlarının yeşertilmesi için milli sanayi burjuvazinin yetiştirilmesini ve milli bir iktisadın tesis edilmesini şart koşuyorlardı; bu politika hem Batı'nın sömürgeci iktisadının karşısında güçlü kalabilmeyi hem de Batılılaşmayı sağlayacaktı. Nitekim Keyder'in gösterdiği gibi (2003: 88-89), bu dönemde milliyetçi politikacılar ve aydınlar iktisadi bağımlılığın ve komprador burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden liberalizme ateş püskürmekteydiler. Dolayısıyla 1. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasını belirleyen hâkim görüş devlet kontrolünde bir kalkınma stratejisi ve bu stratejiye güç katacak güdümlü ve kontrollü bir milli burjuvazi yaratma politikasıdır. Yetim ve Azman'ın da gösterdiği gibi (2006: 203) "devlet, Osmanlı-Türk iktisadi yaşamında burjuvazinin oluşmasını engelleyici ya da oluşturucu bir aktör olarak vazgeçilmezdir." Ulus-devlet projesi gelişene kadar^{§§} Osmanlı devleti burjuvaziye karşı olumsuz bir tutum takınmıştır; ancak burjuvazinin ilerici misyonu Cumhuriyet Türkiye'sinde tam anlamıyla tanımlanmıştır. Devlet dönüştürücülük misyonunu engellemediği ve elinden almaya çalışmadığı müddetçe burjuvazinin yanında olmuştur; ne zaman ki bu sınıf merkezietçi yapıyı zorlamaya başlamış o zaman yönetici sınıf burjuvazinin karşısında konumlanmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu dönemlerde ise burjuvazi "ulus-devletin olmazsa olmazlarından birisi olarak millileştirilmesi ve türdeş hale dönüştürülmesi gereken bir sorunsal [haline gelmiştir]." (Yetim ve Azman, 2006: 204). Buradan hareketle Yetim ve Azman'a göre de pozitivist bir perspektif benimseyerek toplumsal mühendislik çalışmasına girişen Cumhuriyetçi kadronun devletçi uygulamalar yoluyla kendi egemenliğini sağlamlaştırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.^{***}

Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren Cumhuriyetçi kadro bu mücadeleye girişirken toplumun bazı kesimlerinin desteğini almıştır. Bunların başında da toprağa bağlı eşraf, ayan, toprak ağası gibi yerel güçler gelir. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ve Cumhuriyet'in kurulmasında

^{§§}Bu projenin 2. Meşrutiyet döneminde başladığını dile getirir Yetim ve Azman (2006: 208).

^{***}Milli burjuvazi ya da Müslüman-Türk Girişimci yetiştirme hedefinin temelinde yer alan etkeni ifade edebilmek için Osmanlı'nın son dönemlerindeki sermaye dağılımına bakmakta fayda vardır. Sermayenin büyük bir kısmının gayrimüslim burjuvazinin elinde bulunduğu imparatorluğun kapitalistleşmek ve batılılaşmak için öncelikle gayrimüslimlerin elindeki sermayeye el koyması ardından da toplumsal sisteme zarar vermeden bu sermayeyi harekete geçirmesi gerekmektedir.

söz sahibi olan bu toplumsal faktörler sivil-asker bürokratların kontrolündeki burjuvaziyle birlikte Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni ekonomik yapısından faydalanmışlardır. Böylelikle bir ulusal sermaye grubu devlet eliyle oluşturulmaya başlanmıştır (Kongar, 2000: 19). Bu grupların hepsi birden başlangıçta CHP çatısı altında birleşirken ilerleyen zamanda toprak ağası, ayan ve yerel eşrafın göz ardı edilmesiyle birlikte yeni bir gruplaşma veya partileşme hareketi oluşmuştur. Bunun yansıması DP olmuştur (Kongar, 2000: 149) Yani ayan, eşraf ve bürokrasi uzlaşması Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra son bulmuştur. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllar devletin burjuvaziyle olan ilişkisinin himayecilik kavramıyla tanımlandığı bir dönemi ifade eder. Cumhuriyet kurulduktan sonra bürokrat kesim karşısında ekonomik ve siyasi anlamda ciddi bir rakip yoktur; burada bahsedilen burjuvazi de zaten hem devlet kademesinde görev alan hem de çeşitli işletmelerin yönetim kurullarında bulunan kişilerden oluşmaktaydı. Yani temelleri 1908'de atılan ve 1923 ile 1929 yılları arasında benimsenen devlet destekli milli burjuvazi ya da Türk-Müslüman girişimci yetiştirme politikası meclisteki bürokratlarla girişimcileri aynı potada eritmiştir. Nitekim Keyder'in de gösterdiği gibi (2003: 91) ayrıcalık sağlanan şirketlerin ortakları ile önce İttihat ve Terakki'nin üyeleri daha sonra da Cumhuriyet'i kuran meclisin bürokratları aynı kişilerdi; parti teşkilatı ile burjuvazi şebekesi birbirleriyle özdeşleşmişti. Boratav'ın belirttiği üzere 1923–1929 arası dönem milli burjuvazi yaratmak için devlet kuruluşlarının kimi imtiyazlı özel şahıslara aktarıldığı ya da işletme kurmak isteyen kimi şahıslara sermaye tedarik edildiği bir dönemdir; bu imtiyazlı şahıslar da yukarıda belirttiğimiz gibi bürokrat geleneğe bağlı kimseler ya da onların yakınlarıydı (2006: 40). İmtiyazların bu şekilde devlete yakın şahıslardan seçilmesi ve esasında toplumsal dönüşümü, demokrasiyi, kalkınmayı ve gelişmeyi artırıcı etkisinin olmaması Avcıoğlu ve Küçükömer tarafından eleştirilmiştir. Avcıoğlu devletçi perspektifiyle Küçükömer ise daha muhafazakar ve liberal bakış açısıyla imtiyazların bu şekilde dağıtılmasına karşı çıkmıştır. Her iki düşünür de önce İttihat ve Terakki döneminde ondan sonra da Cumhuriyet döneminde, nüfuzlu şahsiyetlere ve devlet adamlarına imtiyaz tanındığını savunmuşlardır; bu durum ise ilerleyen süreçte demokrasinin, özgürlüklerin, “Batılama”nın ve kalkınmanın engellenmesine sebep olmuştur. Ülke bu şekilde Avcıoğlu'na göre (2001: 272) “milli iktisat sömürücüleri”nin

pazarına dönüşmüş; Küçükömer'e göre ise (2002: 78–79) seçkin Batıcı-Laik bir azınlığın malı haline gelmiş ve yerel tüccarlar ve üreticiler göz ardı edilerek gelişmeleri engellenmiştir.

1923–1929 arası dönem müteşebbislerin sempati ile karşılandığı ve kayrıldığı bir dönemdir.^{†††} Ancak bu müteşebbisler asla devlete ve toplumsal artışa sahip yönetici sınıf için bir tehdit içermezler; kaldı ki yukarıda bahsettiğimiz gibi bu şirketlerin sahipleriyle o bölgenin meclisteki temsilcileri aynı kişilerdir. 1930'lu yıllara baktığımızda ise devletçi bir sanayileşme anlayışının geliştiğini görürüz. Bu durumun temel sebebi olarak dünyada yaşanan ekonomik kriz gösterilmektedir.^{†††} Devlet 1930'lar öncesinde özel çıkarı desteklerken ve himaye ederken 1930'larla birlikte müdahaleciliği ve kolektif çıkarı öne çıkarmıştır (Yetim ve Azman, 2006: 211). Cumhuriyet'in ilk on yılında toplumun biçimlendirilmesi mevcut dünya düzenine bağlı olarak müteşebbislerin yetiştirilmesini gerektirirken, şimdi, yani 1930'lu yıllarda dünya konjoktürünün zorladığı üzere devletçi sanayileşme ile gerçekleştirilmektedir. 1930'lu yıllar boyunca devlet hem yatırımcı, hem işletmeci ve hem de denetleyici olarak görev yapmıştır. Bu yıllarda özel girişim neredeyse son bulmuş, yabancı sermaye yatırımlarına karşı olumsuz tavır alınmıştır (Boratav, 2006: 68). Kazgan'a göre de 1930'lu yıllar boyunca bütün dünyada denetimli ve devletçi-planlamacı bir ekonomik model benimsenmiştir (2006: 60). 1930'lu yıllar aynı zamanda 1950'lerde çok kısa bir süre aksasa da 1979 dünya ekonomik krizine kadar sürecek olan İthal İkameci Sanayileşme modelinin benimsenmeye başlandığı yıllardır.^{§§§}

^{†††} Hatta bu dönemde Gülfidan'a göre yabancı yatırımcılar bile serbestçe ticaret yapabilmektedir ve devletin ekonomiye müdahalesi minimum seviyededir. (1993; 41)

^{†††}Krizi temel dinamik olarak gören görüşler için (Kazgan, 2006: 57); (Yetim ve Azman, 2006: 211); (Keyder, 2003: 133–134) ve (Boratav, 2006: 59) bakılabilir.

^{§§§}İthal İkameci Sanayileşme daha önceden ithal edilen malların ülke içerisinde üretilmesini hedefleyen bir modeldir. Yerli sanayi gümrük duvarları ile korunarak ithal edilen malları imal etmeye başlar. Ancak burada kastedilen bütün girişim imkânlarının milli burjuvaziye ayrılması değil ülkede bir sanayi sektörü yaratmak için sanayi faaliyetlerinin himaye altına alınmasıdır. Zira bu sistemin işleyebilmesi için dışarıdan hammadde, ara mal ve teknoloji ithal etmek gerekmektedir (Keyder, 2003, 207). Tüm bunlar da döviz gerektirir. İthal İkameci Sanayileşmenin zayıf noktası da bu döviz

1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizi sonrasında Türkiye’de devlet üretime ve ihracata el attı; bu nedenle ihracat fazlası ortaya çıktı ve pek çok ihracatçı iflas etti. 1929–34 arası dönemde, Keyder’e göre bürokrasi, ülkede üretilen ürünün büyük bir kısmını kontrolü altına aldı. Bu dönemde devlet kapitalizmi vasıtasıyla devlet sınıfını temsil eden bürokratlarla sanayi burjuvazisi arasında ciddi bir kaynaşma gözlemlendi. Nitekim bu dönemin önemli finansörü İş Bankası’nın yardımcı olduğu şirketlerin %74,2’sinin kurucuları bürokratlardı (Keyder, 2003: 148–149). Özetle ifade etmek gerekirse 1930’larda gözlemlenen devletçilik, siyasal bir elit (bürokrasi) ile yeni gelişen burjuvazinin hızlı birikim sağlamak amacıyla güçlerini birleştirerek yeni bir toplumsal sistem kurma amacının ismiydi (Keyder, 2003: 151). Bu dönemde Keyder’e göre (2003: 151) tüm işçi sınıfı baskı altına alınmış ve tarım sektörü ağır vergilerin altında ezilmişti; bunun yanında Yetim ve Azman’ın da gösterdiği gibi (2006: 211) 1930’lar Türkiye’sinin devlet ve devletçilik anlayışı sınıf çatışmasına izin vermeyen, herhangi bir sınıfın emrinde olmayan, milletin genel çıkarlarını temsil etmeyen, bütünleşmiş toplum yaratmayı hedefleyen ve bu amaç doğrultusunda yaşamın tüm alanlarına bilinçli ve örgütlü müdahaleler şeklinde işleyen bir perspektifi yansıtmaktaydı.

Devletçi konjoktür İkinci Dünya Savaşı’nın son bulmasıyla ortadan kalktı. Savaş koşullarında aşman devletçilik düşüncesi Amerika Birleşik Devletleri’nin savaş sonrası politikalarıyla birleşince Türkiye DP iktidarı ile daha serbestiyetçi bir ekonomi politikasını benimsemeye başladı. Kazgan’ın da ifade ettiği gibi uluslar arası konjoktürün bu zorlaması sonucunda dönemin büyük toprak sahipleri ve tüccarları da ortaya çıkabilecek ekonomik olanaklardan yararlanmak için dışa açılmayı gerekli gördü; 1948 yılında yapılan İktisat Kongresi’nde sanayicilerin devletçi düzenin tasfiyesini talep etmeleri sonucunda DP’nin iktidara gelmesi kaçınılmaz hale geldi (2006: 80). 1950’de iktidara gelen DP planlı kalkınma döneminin temel politikası olan ağır sanayi girişimlerini bir kenara bırakıp pazar idealine denk düşen politikaları benimsedi. Dünya konjoktürüne kapılarak liberalleşen**** Türkiye ekonomisi artık serbest teşebbüse önem vermekte

bürokratların kontrolündeki kapitalizmden pazar mekanizmasına bağlı bir kapitalizme geçmekteydi (Keyder, 2003: 177).

Yukarıda bahsedildiği gibi liberal politikalarla iktidara gelen DP ilerleyen süreçte Boratav (2006: 108–109) ve Keyder’in (2003: 178–179) de belirttiği gibi yeni bir dünya ekonomik krizi sonrası serbest piyasa ideallerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun üzerine eski himayeci, korumacı ve içedönük politikalara dönüldü; bunun yanında yine de özel sektörü de kayıran karma bir ekonomik model ortaya çıktı. 1960’larda ithalat talebinin tarım sektöründeki ihracatla karşılanamaması durumu, planlamacı bürokratları ve himaye altına alınmayı talep eden sanayi burjuvazisini bir araya getirdi; nitekim 1960 darbesi rasyonel ve planlı kalkınma talebinin aracısı konumuna gelmiştir. Askerlerin, aydınların ve bazı bürokratların desteğini alan büyük sanayi burjuvazisi dünyadaki yeni konjoktür†††† sonucunda milliyetçi ve planlamacı bir perspektife kaydı.

1960’tan 1980 darbesine kadar gelen süreç Türkiye’de büyük sanayicilerin himaye altına alındığı ve İthal İkameci Sanayileşme ile ekonominin yönlendirildiği bir dönemdi. Türkiye’nin bu şekilde bir ekonomik sisteme geçmesinde dünya piyasalarında kendisine biçilen rol belirleyici oldu. Keyder’in gösterdiği üzere (2003: 202) “pazar toplumu” ideallerine sahip olan küçük burjuvazi ve küçük sermayeli işletmeler ile iktisadi kaynakların politik mekanizmalarla tahsisini ve gelirin bu sayede yeniden dönüşümünü savunan “düzenleme yanlısı sanayi burjuvazisi” arasındaki rekabeti 1960 ve 1980 arası dönemde ikinci grup kazanmıştı. Keyder’in bu döneme yönelik değerlendirmelerine paralel görüşleri Boratav’da da buluruz. Boratav’a göre (2006: 118) içe dönük-dışa bağımlı İthal İkameci Sanayileşme 1960–1980 arası dönemi kapsar; bu dönemde ekonomi planlama tabanına oturtulmuştur, 1963 yılından başlayarak üç-beş yıllık planlar dâhilinde, planlama yöntemleri ve plan uygulamaları gerçekleştirilmiş, bu planlılık tüm yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur; bunun yanında tüm özel yatırımlar Devlet Planlama Teşkilatı’nın veya yatırım projelerinin plan hedeflerine uygunluğunu denetleyen diğer kamu kuruluşlarının onayına muhtaç hale getirilmiştir. Bu dönemin en önemli kurumu olan DPT dönemlik kalkınma planları oluşturmanın yanında kaynakların ve kredilerin sanayi burjuvazisine akmasını sağlayarak bu

ihtiyacıdır. Nitekim 1979’da yaşanan döviz sıkıntısı tüm sistemin çöküşüne neden olmuştur.

**** Bkz. Keyder, 2003: 165

††††Yeni konjoktürün adı Keynesçiliktir.

grubun gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İİS hem devlete sağladığı kontrol ve denetim gücüyle hem de sanayi burjuvazisine sağladığı imkânlarla her iki kesimin de çıkarlarına hizmet ediyordu (Keyder, 2003: 213). Bu yıllarda sanayi sektörü dışında aşama kaydeden ve ekonomik artıktan önemli derecede pay alan bir diğer grup köylülerdi. Köylüler Keyder'in belirttiği üzere (2003: 214–216) sübvansiyonlardan yararlanarak kapitalist sektör açısından iç pazarın önemli bir ögesi haline gelmişlerdir.

İİS modeli, üretimi gerçekleştirmek için sanayi burjuvazisinin ihtiyaç duyduğu üretim malları, hammaddeler (başta petrol) ve ara mallar bulunduğu müddetçe sıkıntısız ilerlemekteydi. Tüm bunların ithal edilmesi döviz sıkıntısı yaşanmamasına bağlıydı. İİS modelinin 1979'da çöküşünün temel sebebi de döviz sıkıntısıydı. Bu yıla kadar Türkiye'nin döviz talebi ABD'den alınan krediler, ihracat ve yurt dışında çalışan Türk işçilerin gönderdikleriyle sağlanıyordu. 1970'lerin sonuna doğru yaşanan döviz miktarı sistemin de çöküşünü getirdi. Dolayısıyla Türkiye'ye 1960–1980 arası dönemde önemli bir sermaye birikimi sağlayan İİS 1980 darbesinin temel sebebine dönüştü; çünkü Keyder'in (2003: 259) ve Boratav'ın da belirttiği gibi (2006: 140) o yıllarda yaşanan toplumsal çöküşün temelinde İİS modelinin çöküşü ile gerçekleşen ekonomik kriz yatıyordu.

Keyder'e göre 1980'e doğru gelinen dönemde darbeyi ortaya çıkaran faktör sanayi burjuvazisinin talepleri idi. Kriz yıllarında üretim durma noktasına gelmişti; buna rağmen işveren konumundaki sanayi burjuvazisi işçilerin kanunlar vasıtasıyla ele geçirdiği avantajlı konumu aşamıyordu. Dolayısıyla yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyan burjuva sınıfı asker ve bürokrat kadroları da arkasına alarak 1980 darbesini gerçekleştirdi. Bu dönemin "güçler bloğu" büyük ticaret ve sanayi burjuvazisi ile büyük toprak unsurlarından oluşmaktaydı; söz konusu gruplar iktisadi ve siyasi anlamda etkili olmakla birlikte neticede siyasi rejimin zorunlu kıldığı sınırlar içerisinde hareket edebiliyorlardı. Bu rejim kalkınmayı ve milliyetçiliği hedef edinmiş devletçi ekonomiydi (Boratav, 2006: 123). Söz konusu rejimin 1980'lere doğru ciddi bir biçimde egemen blok aleyhine bozulma ihtimali güçlenince rejim dışı müdahale yoluyla durum "düzeltmiştir." (Boratav, 2003: 123). 1980 darbesi büyük sermaye çevrelerinin ekonominin başıboş gidişini engellemek, sendikaları disiplin altına almak ve sermaye için güvenli bir ortam

yaratmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1970'lerin sonunda tıkanan ekonomik gelişme 1980 sonrasındaki düzenlemelerle aşılmaya çalışılmıştır. Başrolde ise yine devlet vardır.

1980 sonrası dönemde Türkiye'de liberalizmin rüzgârları esmeye başladı (Boratav, 2006: 157). Yeni dünya düzenine adapte olmaya çalışan Türkiye, içinde bulunduğu krizi aşmak için ABD'nin rüzgârını arkasına alma ihtiyacı hissetti. Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Doğu Bloğu'nun parçalanması liberalizmi dünyadaki değişmez ve yenilmez ekonomik sistem haline getiriyordu. Yukarıda bahsedilen iki olay ekonomi anlayışında ve politikasında köklü dönüşümler doğurdu. Kazgan'ın belirttiği üzere Batılı kapitalist ülkeler komünizm tehlikesini savuşturmak için yoksul ve güçsüz ülkelere verdiği desteği artık geri çekmekte, bunun neticesinde de sosyal devlet anlayışı yıkılmaktaydı (2006: 153). Türkiye'de 1980'lerde ilk adımları atılan serbestleşme 1990'lara gelindiğinde sınırsız hale getirildi (Kazgan, 2006: 155). Kaçınılmaz ve dönüşü olmayan bir süreç olarak görülen kapitalizm neo-liberal ideolojilerce artık korumacı, müdahaleci, devletçi ve kalkınmacı ekonomi perspektifinin sonunun geldiğini haber veriyordu. Türkiye 20. yüzyılın sonuna geldiğinde tüm az gelişmiş veya gelişmekte olan dünyada olduğu gibi uluslar arası kapitalizmin sözcüleri olan ABD, IMF ve Dünya Bankası'nın güdümüne giriyor, krizler yaşayan ekonomisini bu etkenlerin ürettiği politikalarla onarmaya çalışıyordu.

Türkiye'de 1979 krizinin nedeni dünyada yaşanan döviz sıkıntısıydı. 1980 sonrası dönemin ekonomi politikalarını belirleyen etken döviz talebini karşılamaktı. 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ABD'de başlayan ve İngiltere'ye sıçrayan serbestleşme hareketinin Türkiye'deki yansımaysıydı. Bunun neticesinde ihracata dönük büyüme politikası ekseninde bir serbestleşme anlayışı gelişti (Kazgan, 2006: 118–119–120). İthalat ve ihracatın serbest bırakılması dış borçların ödenebilmesi için IMF ve Dünya Bankası'ndan kredi alınmasıyla birleşti. Buradaki esas amaç ise Türkiye'nin kapitalizmin küresel stratejisine dâhil edilmesiydi. Kazgan'ın belirttiği üzere Türkiye'nin yeniden yapılandırılması Batı'daki durgunluğu aşmak için ve kar haddini artırmak için çevre ülkelerin buna göre biçimlendirilmesinin bir sonucudur.

1980 sonrası yıllar devlet teşekküllerinin küçüldüğü, çeşitli kamu kuruluşlarının kademe kademe özelleştirildiği dönemlerdir. Dış borçların ödenmesi için işçi ve köylülerin gelirlerinde

azaltmaya gidilen bu dönem aynı zamanda 1982 Anayasası ile işçilerin işverenler karşısındaki çeşitli haklarının azaltıldığı yılları yansıtır. Boratav (2006: 165) ve Kazgan'ın (2006: 135) belirttiği üzere 1980 sonrası dönemin politikalarının bedelini ücretli maaşlı kesim ve tarım üreticileri ödemiştir.

1980 sonrası dönemde devlet ihracatı destekler yönde politikalar geliştirirken artan ihracata rağmen devam eden dış borçları ve sıkıntı çeken sanayicileri desteklemeye devam etmiştir. Yenidünya düzeninin liberal dalgasına rağmen Türkiye'nin özgül tablosunda pek de büyük bir değişme olmamıştır. 1980'den sonra da daha öncesinde olduğu gibi hammadde, yatırım malları ve ara mallar ithalatı devam etmiş, sanayiciler devletin uluslar arası finans örgütlerinden aldıkları desteği kullanarak ihracata devam etmişlerdir. Bunun yanında finans sermayesi bu dönemde üretici sermayeden ya da sanayi burjuvazisinden daha fazla kazanmaya başlamıştır. Serbestleşme süreci ülkenin reel üreticilerini boğarken faiz yoluyla para kazanmayı yeğleyen finans kapitali zengin etmiştir. Serbestleşen tüm alanlarda yerli üretici kendisinden daha ucuz ve güçlü pazarlarla rekabet edememiştir. Ancak bununla birlikte hükümete yakın olan kesimlerin korunması için çeşitli kararname çıkarıldı ve bu kesimler eskiden olduğu gibi kollandı (Kazgan, 2006: 144).

Özetle ifade etmek gerekirse 1980 sonrası politikalar neticesinde burjuvazi 1970'lerin sonlarına doğru kaybettiği avantajlı konumu yeniden kazanmıştır. Burjuvazinin üretici olan kanadının en az kazandığı 20. yüzyıl sonları Türkiye'sinde aracı, tüketici ve paraziter burjuvazi daha fazla ön plana çıkmıştır. Paradan para kazanma çağına girildiği bu yıllarda serbestleşme tüm hızıyla devam etmiş; borçlanma Cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarına ulaşmıştır. Liberalleşme hızla gerçekleşmiş olsa da bu dalganın oluşmasında dünya ekonomisinin yönü ve ülke içerisindeki iktidar yapısının yönlendirmesi etkili olmuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki liberalleşmesi de yine devlet destekli ve kontrollü gerçekleşmiştir. Bu dönemde de geçmişte olduğu gibi kimi gruplar devlet desteğini arkasına almış ve bu sayede varlıklarını devam ettirmişlerdir. Tarihsel olarak burjuvazi devlet ilişkisine baktığımızda Türkiye burjuvazisinin hiçbir zaman devlet karşısında bir ideoloji geliştirmedeğini görürüz. Keyder'in de gösterdiği gibi (2003: 273) devletçi ekonominin kısıtlayıcı ama kayırcı siyasi tarzını benimseyen Türkiye burjuvazisini bu duruma iten sebeplerden birisi burjuvazinin söz konusu konumunu savaarak

kazanmamış olmasıdır. Askeri bir zafer sonucunda bu sınıfla ittifak yaparak ve hatta onun sayesinde varlık kazanan ve tarih sahnesinde kendisini gösteren burjuvazi, genellikle devletin korumacılığını ister olmuştur. Kimi zaman tarihsel süreç içerisinde bürokrat kesimle çatışmaya girmiş bile olsa bu, siyasi bir karşı duruştan çok pazardan biraz daha fazla yer kapmakla ilgilidir. 1960'larda İthal İkameci Sanayileşme ile devletle olan yakın bağımlı gösteren burjuvazi, 1980 darbesindeki düzenleme mantığını desteklemesiyle de bu bağlantıyı pekiştirmiştir. 1980 darbesi burjuvazi ve bürokrasinin ekonominin yeniden düzenlenmeye ihtiyacı olduğu fikrinden doğmuştur; bu düzenleyici güç ise dönemin hâkim rüzgârı olan liberalizmde görülmüştür. 1980 sonrası dönemi değerlendiren Boratav (2006: 221) Türkiye'deki burjuvazi sınıfının neo-liberal dönemde devletle olan bağının daha da arttığını savunur; bazı sivil toplumcu çevrelerin 1980'den sonraki gelişmeleri demokratikleşme ve özgürleşme yolundaki önemli uğraklar olarak değerlendirmesini gerçekçi bulmaz. Boratav burjuvazinin Türkiye'de etkin bir sınıf haline gelirken bile üstünlüğünü her gün ekonomik olarak kanıtlama zorunluluğundan kaynaklanan bir dinamizmden değil, devlet mekanizmasının kendisine sağladığı özel imkânlardan elde ettiğini savunur (2006: 221).

Tanzimat'tan yirmi birinci yüzyıla kadar geçen süreyi süreklilik arz eden bir zaman dilimi olarak gördüğümüzde Türkiye'de iktidarın genel olarak asker-bürokrat kadronun kontrolünde olduğunu; bunun neticesinde burjuvazinin daha tali bir konumda yer aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Devlet aygıtını elinde bulunduran gruplar uluslar arası ekonomik ve siyasi konjoktürdeki dalgalanmalara bağlı olarak ekonomi politikalarını yönlendirirken hâkim konumlarını kaybetmemek adına burjuva sınıfını her zaman kontrolleri altında tutmuşlardır. Bunun yanında Türkiye burjuvazisi zamanla serpilerek ekonomik artıktan ve pazardan aldığı payı büyümüştür. Bu pay büyürken de her zaman için devletin desteğini arkasında hissetmek istemiştir. Nitekim çalışmaya atfedilen değer de hiçbir zaman kişisel kazancın artırılması biçiminde formüle edilmemiştir. Dolayısıyla Türkiye'de çalışma ahlakının oluşmasında bu ilişki biçimi belirleyici ve yönlendirici olmuştur.

Türkiye'de İktidar ve Çalışma Ahlakı İlişkisi

Türkiye'nin iktidar yapısına ve bu yapının güdümünde gelişen burjuva sınıfının çalışma ahlakına yönelik görüşlerine bakmadan önce, bu

coğrafyada geçmişte, çalışma olgusuna yönelik bakış açısının ne yönde olduğunu görmek gerekmektedir; yani Ülgener'in belirttiği üzere (2006b) bu coğrafyanın ve insanların iktisadi zihniyet dünyasına bakmak gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için Anadolu Selçukluları'ndaki ve Osmanlı'daki fütüvvet ve ahilik geleneği incelenmelidir. Her iki teşkilat da Ülgener'e göre (2006b: 35) sanat erbabını ya da bir işle uğraşan kişiyi, müşterek bir iş ahlaki ve disiplini etrafında toplamaya hizmet eder. Bu anlamda bir değerler manzumesini içerir. Ahilik, Arabistan'da özellikle Abbasiler döneminde bölgede baş gösteren düzensizliğe son vermek ve siyasal durumu sağlamlaştırmak için kurulan fütüvvet teşkilatlarının Anadolu'daki adıdır (Tiyaşan, 1973: 11). Anadolu'da ahiliğin ortaya çıkmasını hazırlayan temel etken Moğol İstilasının sebep olduğu göç dalgasıdır; nitekim ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran'ın bu göçler ile Anadolu'ya geldiği tahmin edilmektedir. (Tiyaşan, 1973: 24–25). Ahilik bu açıdan bakıldığında Anadolu toplumunun kendisini korumak ve toplumsal düzeni sağlamak için oluşturduğu meslek örgütünün adıdır. Ülgener'e göre de fütüvvet, ahilik ve lonca birlikleri, topluluğu, iş ahlaki ve vazife ruhu doğrultusunda kontrol etmekte, göreneği korumakta ve dışarıya kapanmayı desteklemektedir (2006b: 35). Bu özellikleri dolayısıyla ahilik Ülgener'in belirttiği üzere Osmanlı toplumunun biraradılığına katkıda bulunur fakat göreneğe, alışkanlığa ve rutine yaptığı vurguyla kapitalist bir çalışma ideolojisinin gelişmesine engel teşkil eder (2006b: 38). Bu verilerden yola çıkarak Ülgener, Osmanlı'da kapitalizmin gelişmemesini, eşraf ve esnafın zihniyet dünyalarındaki bu muhafazakârlığa ve kapalılığa bağlar. Bu prekapitalist ahlaki görüşler toplamına da "Ortaçağ Zihniyeti" der. Ortaçağ'ın düşünce ideallerini de Ülgener şu şekilde ifade eder (2006b: 60)

Ortaçağın hayat anlayışı 'precapitalist' devirlerde mutâd olduğu gibi, mânasını ve hedefini henüz maddleşmemiş bir dünya görüşü etrafına sıralanmakta bulur. Maddleşmemiş demekle şunu anlatmak istiyoruz: Gündelik hayatın her türlü hareket ve faaliyet şekillerini iktisadi düşünceden gayr sâiklere göre ayarlanmış görmek isteyen bir cemiyet anlayışı! Bu sâikler yerine ve sırasına göre değişir fakat hepsi de, iktisadi düşünceye ve onun icaplarına sırtını çevirmek noktasında birleşir.

Ortaçağ ahlaki uyarınca sadece kar temini için sarf edilen gayretler hiçbir zaman Osmanlı esnafı ve eşrafı için asil ve asalet verici bir etkinlik olarak görülmez. Osmanlı aristokratları için de iktisadi faaliyet değersiz ve anlamsız bir uğraştır (Ülgener, 2006b: 62). Daha farklı bir biçimde ifade etmek gerekirse bu dönemdeki çalışma şöyle ifade edilebilir: "Kendini ve yakınlarını geçindirmeye yetecek kadar emek ve gayret! Bu kadarı meşru ve hatta lüzumlu; fakat ondan fazlası lüzumsuz ve üstelik zararlı sayılmak icap eder." (Ülgener, 2006b: 86) Özetle ifade etmek gerekirse Ülgener'e göre (2006b: 122) hayatın gayesini kazanma ve çalışmada arayan, her günkü hareket ve faaliyet düsturlarını üstün bir otoriteden değil kendi zeka ve mantığından alan hesaplı ve temkinli bir burjuva ahlakına geçiş Osmanlı'da gözlemlenememiştir. Avrupa'da 16. yüzyılda gelişen Akdeniz ticareti ve sömürgecilik faaliyeti 19. yüzyılda sanayileşmeyle birleşince ciddi bir teşebbüs zihniyetinin gelişmesine sebep olurken Osmanlı'daki Pazar tıkanması ve kapanması sonucunda zihniyet dönüşümü yaşanmamış, ticaret sermayesinin gelişmesi durarak, ruh ve asap gevşekliği barındıran, muhafaza etmeye ve tatmin olmaya dayalı bir anlayış hüküm sürmüştür (Ülgener, 2006b: 166). Bu sebeple de Batı'da kapitalist zihniyet ve buna bağlı bir çalışma ideoloji gelişirken, Osmanlı'da bunun oluşumu ortadan kalkmıştır. Dini tevekküle ve kanaatkârlığa dayalı zihniyet yapısı sekülerleşmenin doğuşunu engellemiş, bu nedenle Osmanlı'da bireysel bir çalışma ahlaki gelişmemiştir. Daha sonraki dönemlerde ise iktidarı elinde bulunduran asker-sivil bürokrasi milli bir burjuvazi yaratma projesine bağlı olarak teşebbüs ruhuna sahip, çalışmanın kendisini bir değer olarak kabul eden ve ülkesi için çalışmayı benimsemiş bir sınıf yaratma gayretine girişmiştir. Bu sayede Batı'dakine benzer bir kapitalizme ve gelişme çizgisine ulaşmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk dönemleri de dahil yukarıda bahsedildiği biçimde bir çalışma ideolojisi hemen gelişmemiştir.

Türkiye tarihsel bir geleneğe bağlı olarak devlete sahip bir grup olan sivil-asker bürokrasi ile bu kadroların desteğiyle kendisini var kılabilmiş ayrıcalıklı burjuvazinin paylaştığı bir iktidar yapısına sahiptir. Asker-bürokrat kadrolar Osmanlı'dan devraldıkları konumlarını ve devleti kurtarma misyonunu modernleşme, Batılılaşma ve kalkınma kavramları etrafında Cumhuriyet döneminde de sürdürmüş, bunun neticesinde ülkeyi ekonomik anlamda kalkındıracak bir burjuva sınıfı yaratmayı gerekli görmüştür. Devlet

eliyle yaratılan Türkiye burjuvazisi de ülkeyi kurtarma misyonunu bürokrat kadrolar ile paylaşmış ve bu sınıfın çalışma kavramına yüklediği anlam bireysel çıkarlardan ziyade ülkenin kalkındırılmasına yönelik olarak anlamlandırılmıştır. Batıda yukarıda da gösterdiğimiz gibi kapitalizmin gelişimine paralel bir biçimde kişisel çıkarı yansıtan bu ahlaki doktrinler bütünü, Türkiye’de vatan ve millet için çaba göstermek biçiminde algılanmış ve anlam kazanmıştır. Cumhuriyeti kuran kadronun ulusal kalkınmayı sağlamak için öncü rolü atfettiği milli burjuvazinin ahlak dünyasını oluşturan değerler de bu millilik nosyonuna bağlı olarak şekillenmiştir. Bu konuyla ilgili temel eserlerden birisini kaleme almış olan Ayşe Buğra’ya göre (2003: 17) Türk işadamlarında “kişisel çıkar sağlamaya yönelik bireysel davranışlara, hiçbir noktada, ekonomik yaşamın düzenlenmesinde merkezi bir rol atfedilmez.” Bunun neticesinde “mülkiyet hırsına sahip bireyin kendi mülkü üzerindeki mutlak hakları onlara toplumsal uzlaşmayı sağlayabilecek bir değerler sisteminin en önemli parçası gibi görünmez.” (2003: 17). Buğra’ya göre iş adamlarının millilik nosyonuna bağlı kalarak ekonomik aktivitelere katılması geç sanayileşen ülkelerin temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Vazgeçilmez bir biçimde devlet desteğine ihtiyaç duyan burjuvazi bu etkenlerden ötürü kişisel bir zenginlik sonucunda iktidarı ele geçirmekten ziyade az gelişmişliğini göz önünde bulundurarak mali kaynakların teminini ve girişimcilik riskini devletle birlikte paylaşmaktadır; bunun neticesinde de çalışma edimi bireysel değil kolektif bir amacı gerçekleştirme aracına dönüşmektedir. Türkiye’de özel çıkarın politik yönlendirmeye bağımlı olması yani devlet merkezli bir bakış açısında değerlendirilmesi işadamlarının veya girişimcilerin çalışmaya ve kazanmaya ilişkin yargılarının da bu yönlendirme çerçevesinde içerik kazanmasını doğurmuştur. Buğra’nın da belirttiği gibi (2003: 59) liberal politikaların ağırlıkla gözlemlendiği 1980 sonrasında bile işadamlarının milli çıkarlara atıfla hareket ettiklerini görmekteyiz. 1980 sonrasında işadamlarının politik ve ekonomik güçlerinin gittikçe arttığını, büyük işadamlarının iktisat politikası belirleme sürecinde söz sahibi olmaya başladığını gözlemlersek de sınıf, çıkar ve lobi gibi kavramları dile getirmekten kaçındıklarını gözlemlemekteyiz (Buğra, 2003: 59).

Temelleri İttihat ve Terakki’ye dayanan Türk girişimci sınıfının oluşumu devlet müdahalesine dayanmakta ve ulusal kalkınma

aracılığıyla vücut bulmaktadır. Türkiye’nin ilk girişimcileri İttihat ve Terakki Fırkası’nın üyeleri arasından çıkmış, bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonraki yıllarda geliştirilen ekonomik faaliyetlerin aktörleri de CHP’nin bürokratları ve milletvekilleridir. Nasıl ki 1908–1918 yılları arasında faaliyet gösteren bankaların kurucularının niteliği iktidar partisi üyeliği ise, Cumhuriyet kurulduktan sonra oluşturulan İş Bankası’nın kurucuları da CHP üyeleridir. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarının Osmanlı dönemi ekonomi politikalarının bir devamı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu politikaların temelinde yer alan vatanı kurtarma nosyonu ise yeni dönemdeki çalışma ahlakının içeriğini oluşturacaktır.

Özetle ifade etmek gerekirse Türkiye’de özel sektörün maddi anlamda devlete bağımlılığı, bağımsız bir toplumsal konum geliştirmesini engellemiş ve vatan için çalışmanın yüceliği duygusunu doğurmuştur (Buğra, 2003: 82). Muasır medeniyetler seviyesine çıkma, az zamanda çok büyük işler yapma ve Türk milletinin çalışkan bir millet olduğuna dair Atatürk tarafından yapılan vurgular, Cumhuriyet’i kuran kadroların ve onların desteğiyle vücut bulan yerli girişimcilerin iktisat anlayışını ve çalışmaya yönelik bakış açısını sunmaktadır.

Kaynakça

- BUĞRA, Ayşe (2003). *Devlet ve İşadamları* (çeviren: Fikret Adaman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÜLFİDAN, Şebnem (1993). *Big Business and The State in Turkey: The Case Of TÜSİAD*, Boğaziçi University Press, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (2005). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKÖMER, İdris (2002). *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- AVCIOĞLU, Doğan (2001). *Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2005*, İmge kitabevi Yayınları, Ankara.
- İNSEL, Ahmet (1996). *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü* (çeviren: Ayşegül Sönmezay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1979). *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (2003). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KONGAR, Emre (2000). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri F. (2006b). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul.
- YETİM, Nalan; AZMAN, Ayşe (2006). “Milli Burjuvazi: Türk Burjuvazisinde ‘Milli’lik Sorunu ve Kültürel Miras”, *Doğu-Batı*, Sayı: 38, Ankara. 203–223
- TİYANŞAN, Hüsamettin (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkar*, Yayınevi Yok, Ankara.

POPÜLER KÜLTÜR VE SPOR/FUTBOL

Cevdet Doğan*

Futbol Sadece Oyun Değildir

Popüler kültür içerisinde yer edinen üç temel alandan (medya-spor-müzik) biri olan spor/futbol, özellikle 20.yy'dan itibaren toplumsal yapı üzerindeki belirleyiciliği ile toplumbilimcileri düşündüren bir sorunsal olagelmıştır. Toplum düzenine ilişkin yansımalar alanı olarak görülmesi sporu, özelde ise futbolu kültürel etkinlikler içerisinde ele almayı zorunlu kılmaktadır. Sıradan bir eğlence ve oyun etkinliği çerçevesinde algılanan spora / futbola aslında siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları da içeren daha geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Buna göre futbolun, boş vakit aktivitelerinin ve beden-ruh terbiyesinin ötesindeki analizleri ve de tartışmaları zorunlu kılan bir süreci içerdiği söylenebilir. Diyalektik çözümlemelerin odağında değerlendirildiğinde spor/futbol; kapitalist yapılanmanın ve sosyal sınıflar arasındaki kaçınılmaz çelişkilerin belirlediği ideolojik, politik ve kültürel mücadeleler alanı içinde yer edinmektedir. Öyle ki, kapitalizmin reklam ve yönlendirme aracı haline getirildiği sporun/futbolun, endüstriyel alana dönüştürülmesiyle son derece etkili bir sömürü kanalı olduğu görülmektedir. Ayrıca kapitalist hegemonyanın sürekli kılınması bağlamında, toplumu yönlendirmeye dönük mesajlarıyla, ideolojik ve kültürel araç işlevini de

yüklenmiş bulunmaktadır. Bu açıdan birey/toplum; kapitalizmin yarattığı beğenileri, mutluluk formlarını, dünya görüşünü, dolayısıyla değerler sistemini kabullenmekte ve kendi sosyal gerçekliklerinin dışında yaratılan, yabancılaşmanın hâkim olduğu bir yaşam alanına hapsedilmektedir.

Buradan hareketle çalışmada spor sözcüğüyle özdeşleşmesi itibari ile futbolun popüler kültür içerisinde konumlanması, bir sosyal olgu olarak egemen güçler tarafından araçsallaştırılması üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede öncelikli olarak popüler kültür kavramına ilişkin bazı tartışmalara yer vermek gerekmektedir. Ancak böylelikle, peşinden koşulan bir meşin topun, insanlar için boş vakitlerde ve geniş alanlarda bir dinlenme-eğlence iken; iktidarın halk üzerindeki manipülasyon ve meşruiyet aracına, büyük kitleler tarafından tüketilmesiyle de astronomik rakamların ifade edildiği devasal boyuttaki iktisadi teşekküllere dönüşmesi savı açıklığa kavuşturulabilir.

Popüler kültür, sosyal bilimlerde üzerine pek çok tartışmanın yapıldığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla popüler kültür üzerine bir tek açıklamadan ve tanımlamadan bahsedemeyiz. Buna rağmen popüler kültürle ilgili tartışmaların kesiştiği noktaların bulunduğu da söylenebilir.

* Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Kültür, insanın yaşam süresince edindiği bilgi, beceri, inanç, görenek, sanat, ahlak, hukuk alanlarını, diğer bir ifadeyle toplumun üyesi olarak sergilediği davranışları içerir. Bu yönüyle kültür, toplumsal yaşamın belli bir alanına sıkıştırılmaz. Çünkü insan geçmişten gelen tecrübeler, birikimler ve yarattıkları ile kendi yaşamını tekrar üretir. İnsanın kendi yaşamını üretme yolu, onun kültürüdür. Kültür oluş yerinin ve yapılış biçimlerinin özellikleri ile de sınıfsal yapının egemenlik aracıdır. “Alternatif anlamdaysa, özgürleşme faaliyetleri toplamıdır. Kültür, egemenlik aracı oluşuyla sınıf mücadelesine dolayısıyla da kültürel sürecin farklılaşmasına neden olur. Bu durum kültürün farklı alt başlıklarda (popüler kültür, kitle kültürü, siyaset, sanat, köy, kent v.s.) ele alınmasını zorunlu kılmıştır (Demirer, 1998: 86). Bununla birlikte her bir alt başlığın birbiriyle sıkı bir ilişki halinde olduğu unutulmamalıdır.

Kapitalist sistemin, üretim ve tüketim anlayışına entegre edilerek anlamlandırılan kültür, egemen sınıfın siyasi ve ekonomik çıkarına hizmet eden bir dönüşüm içindedir. Kitle kültürü kavramı altında dile getirilen bu işlev, Hall ve Whannel tarafından şöyle eleştirilmektedir:

Bir avuç insanın elinde toplanan iktidar kitle kültürünün inceltmiş manipülasyon teknikleriyle sürdürülmektedir; kitle kültürü kitlesel olarak bir formüle göre üretilen ve yaratıcılığa yer vermeyen bir süreçtir; insanlar bu kültür nedeniyle toplumun katılımcıları yerine, başkalarının ürettiklerinin edilgin tüketicileri haline gelmişlerdir; kitle kültüründe medya bize yapay bir dünya görünümünü sunar ve gerçeklik duygumuzu tanımlar, yaşantımızı basmakalıp yargılar şeklinde düzenler; kitle kültürü bizi birbirimize benzer hale getirir; kitle kültürü halk sanatını yok eder, popüler sanatın kökünü kurutur ve yüksek sanatı tehdit eder; medya kitle kültüründe gereksinimlerimizi ve arzularımızı tatmin etmektense sömürür; kitle kültürü vasatlığı överek sıradanlığı yüceltir; kitle kültürünün tanımlayıcı bir unsuru da kişilik kültürüdür ve kitle kamusal toplulukları yerinden ettikçe, hakiki bireyin yerini de kişilik kültürü (yani insanın ne olduğunun, ne yapmış olduğunun değil, imajının, görünen yüzünün vurgulanması) alır; kitle kültürü ürünleri insanların gerçeklikten kaçmalarına imkân verir (akt. Muthu, 2004: 21).

Kitle kültürü ile yakın etkileşime girmesiyle birlikte, popüler kültür farklı bir alanı oluşturur. Kitle kültürü sanayileşme süreci ile koşut olarak dile getirilirken, popüler kültür zaman ve mekân açısından daha kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu yanıyla üzerine pek çok tanımlamanın yapıldığı popüler kültür kavramı; üzerinde daha bir hayli tartışılacak gibi görünüyor. Popüler kültüre ilişkin yapılan tanımların ortak kabullerinde “halk tarafından beğenilen-hoşa giden”, “halk arasında yaygın olan”, “gelenek, görenek ve inanç alanlarından beslenen” gibi ifadeler yer edinmektedir.

Nitekim Mutlu’ya göre; “Popüler kültür kökleri yerel geleneklerde bulunan halk inançlarını, pratiklerini ve nesnelere, keza siyasi ve ticari merkezlerde üretilen kitlesel inançları, pratikleri ve nesnelere içerir; popüler kültürün içeriğinde popülerleştirilmiş seçkin kültürel biçimlerin yanı sıra müze geleneği düzeyine yükseltilmiş popüler biçimler de bulunmaktadır” (Mutlu, 2004: 25). Bu bakımdan, bütün olarak popüler kültür unsurlarının “semiyotik karakteri”, zamana, mekâna, hegemonya mücadelelerinin konjonktürel dengelerine, toplumsal-semiyotik ilişkilerin tarihselliğine ve toplumsal bağlama dayalı olarak belirlenmektedir. Zira belirli bir toplumsal biçimlenmedeki toplumsal-semiyotik ilişkilerin, anlamın yapılanmasında belirleyici bir rol oynadığı ve de söz konusu ilişkilerin sunduğu imkân ve sınırların, hegemonik pratiklerin tayin edici karakterini yansıttığı bildirilmektedir (Kıvanç, 1994: 39).

Bununla birlikte Oktay’ın açıklamalarında, popüler kültür kavramı yeni bir kavramdır. Fakat beslendiği kaynak çok eskilere dayanmaktadır. Dolayısıyla meddah, kanto, orta oyunu gibi köylerdeki seyirlik oyunların da popülerlik özelliklerini barındırdığına dikkat çekilmektedir. Bu açıdan, popüler kültür kökeni eskilere dayanan fakat bugün farklılaşmış bir kültürdür ve bunda kitle iletişim araçlarının gelişmesinin önemli bir rolü vardır (Özdemir, 155). Burada dikkat çeken nokta, farklılaşmanın, kapitalizmin üretim ve tüketim politikaları ekseninde gerçekleşiyor olmasıdır. Kapitalizm, varlığını bir kültür etrafında oluşturacağı tüketici kitle ile sürdürebilmektedir. Anlaşılacağı üzere bu kültür, popüler kültür olmalıdır.

Popüler kültür, kitle kültürünün somut bir alanı haline gelmiştir. Kitle kültürü tekeli kapitalizmin hem mal hem de imaj satışını yapan, uluslar arası pazarın değişmelerine ve ihtiyaçlarına göre biçimlenip değişen, önceden yapılmış, önceden kesilip biçilmiş, paketlenip

sunulmuş bir kültürdür. Kapitalizmin kendi için “üretirken ve gasp ederken”, bu amaçla kitleleri ücretli köle olarak kullanarak “kitleler için” yaptığı üretim ve bu üretimle gelen “yaşamı yapma yoludur”. Bu anlamda, popüler kültür pazar tarafından pazarda tüketim için “sipariş edilen, ısmarlama” kitle kültüründe, en popüler ürünleri ve tüketimleri anlatır. Denilebilir ki popüler kültür, kullanım ve tüketim kültürüdür. Kullanım ve tüketim, popülerlerin üretiminin ilk safhasından son kullanım safhasına kadar her safhada vardır. Tüketime endeksli bu kültürün yaratılmasında yaşamın popülerleri kullanılır: Popüler spor, popüler sporcu ve sanatçılar, popüler edilen fikirler ve ideolojiler, popülerleştirilmiş anneler ve kaynanalar, popüler televizyon ve televizyon programları, popüler magazin ve dergi kahramanları ve elbette zaman ve dil sınırlarını aşan popülerlerin en popülerleri seks ve seksüel umutlar... Popülerlerle paketlenmiş popülerleri, tüketiciler alır ve popülerleri boğazlarına, saçlarına, yüzlerine, midelerine, üstlerine, ayaklarına uygulayarak popülerlerin popülerleştirilme sürecini tamamlarlar (Erdoğan, 1999: 19–20).

Bu yönüyle, sanayileşme ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile ortaya çıkan kitle kültürü, pop-folk kültürünün içeriğini sınırsız tüketim ve eğlence anlayışıyla yozlaştırmaktadır. Tabii bu yapılırken popüler kültürün tanımlayıcı gücü, halkmış gibi gösterilir. Fakat tanımlayan güç aslında üretim biçimi ve bu biçimin satışını yapan yayın reklâmcılık endüstrileridir. Egemen güç halk olmadığı gibi egemeni belirleyen de halk değildir. Bu anlamda “sporun sporduktan çıkıp ticari araç olması, sporcunun kıymetli mal olması, giyilen formanın ve maç yapılan sahanın popülerlik yaratma araçları biçimine dönüştürülmesi; medyanın popülerlik için satış yarışında akla gelen veya gelmeyen her türlü oyunlara başvurması,” popülerliğin kazanılması mücadelesi gibi görünse de aslında popülerliğin empoze edilmesini anlatır. İşte bu nedenle dir ki; Pepsi veya Coca Cola, Nike veya Adidas, McDonalds ve Burger King, Fenerbahçe ve Beşiktaş, Televole ve Şahane Pazar arasında halkın yaptığı seçim halktan başlayan ve halk için olan bir seçim değildir (Erdoğan, 1999: 23–24). Burada farkına varılması gereken husus, halkın seçiminde belirleyici olan ihtiyaç hissini, dünya ekonomisini ve siyasetini yönlendiren bir avuç egemen tarafından doymak bilmez bir büyüme hırsıyla sürekli inşa edildiğidir.

Günlük yaşam içerisinde yedisinden yetmişine, işçisinden patronuna, askerinden

siyasetçisine, köylüsünden akademisyenine toplumun geniş bir kitlesi tarafından ilgiyle izlenen ve de tüketilen futbol, dünyada ve Türkiye’de popüler kültürün en önemli alanlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki bir futbolcu idolu peşinden sürüklenen çocukların- gençlerin sayısı son yıllarda sürekli artış göstermektedir. Popülerliği ve ciddi oranlara tekabül eden finansal yapısı ile kitlelerin başını döndüren futbol, bu yönüyle güçlü sermaye sınıflarının ekonomik sömürü aracı olmakla birlikte; siyasi iktidarların halk üzerindeki manipülasyon ve meşruiyet politikalarının da aracı durumundadır.

17 Ağustos 1999 Marmara Depremi sonrasında evsiz kalan ve Kızılay’ın kurduğu afet çadırlarında barınan, büyük can ve mal kaybına uğramış halka; Galatasaray’ın bir Avrupa takımı karşısındaki galibiyeti için “acılarımızı hafifletti” dedirtecek kadar topluma nüfus eden futbol, üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir olgudur. Bu olguyu çizilen çerçeve bağlamında tartışılma yolunun ise, öncelikle futbolun genel tarihi sürecine ilişkin tespitlere yer vermektense geçtiği düşünülmektedir. Ancak böylelikle, gelinen süreçte futbolun bulunduğu kültürel zemini kapsayıcı değerlendirmelere ulaşılabilir.

Beşbin Yıldır Peşinden Koşulan Top

Futbolun günümüzde çeşitli yapılar (siyasi, iktisadi, sosyal) içerisinde yüklendiği işlevi, imgeyi açılığa kavuşturma da, futbolun tarihsel süreç içerisinde gelişimine değinmenin katkısı olacaktır. Bir sportif faaliyet olarak ortaya çıkışına ilişkin varolan yazılı belgeler, futbolu “ayak topu” adıyla beş bin yıl öncesine kadar götürmektedir. Çin yazılı belgelerinde; ayak topu oyunu “soğuk yemek” ya da “Çing-ming” bayramı adlı özel bir günde (kış güneşi değişiminden sonra 105.gün) oynanan spor olarak bahsedilir. Bu günde Gök tanrı ayini, yeni yıl bayramı ve fiziksel aktiviteler birbiri ile aynı anda örtüşür. Bu nedenle top oyununun bir üretkenlik büyümeden kaynaklandığına işaret edilmektedir. Tarihi kayıtlarla tespit edildiği kadarıyla M.Ö. 2000 yılından itibaren gittikçe artan bir oranda İç Asya toplumlarının hayatında varlığı belirlenen ve Çinliler tarafından “Ts’un Küh “ (burada “Ts”un vurmak, tekmelemek, “Küh” ise top anlamındadır), yani topa ayakla vurmak sözcüğüyle karşılanan oyunun ustaları, Çin kaynaklarında Kuzeyli Barbarlar (Hsiung-nular) ya da Hunlar olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu topluluklarda “ayak topunu”, erkek ve kızların

birlikte oynadıklarından bahsedilir (Öngel, 2001: 224).

Yine Çin kaynaklarından elde edilen bilgiler, “ayak topu” oyununun, erken dönemden itibaren oyun alanı, malzemesi olan top ve oyun kuralları açısından bazı değişikliklere uğradığını göstermektedir. Değişimin seyrinde, ilkel insandan günümüze oyunun, dinsel bir içerik ve anlamdan, dünyevi bir yapıya kavuştuğu anlaşılır. Nitekim oyunla ilgili bazı gelenek ve kuralların, aşırı şiddet unsuru taşıyan -insan kurbanı gibi- öğelere sahip olduğu, topun gök tanrısı ve güneşi simgelemesi gibi dinsel motiflerle bezenmesine karşın, zaman içinde bu motifin yenilen takımın oyuncularının dövülmesi şekline indirgenmesi, gibi farklılaşmalara uğradığı görülür. Çin yıllıklarında oyunun “kuzeyli barbarlar”dan alındığı üzerinde durulur. Bu yönüyle oyun yerleşik-tarım kültürüne ait değildir. Oyunun, göçebe toplumların “yer kültürüne” ya da “yer tanrısı” kültürüne ait olduğu; bolluk, bereket ve verimlilikle ilgili olarak gök tanrının iradesini büyü yoluyla etkileme düşüncesinden kaynaklandığı bir gerçektir. Zaten oyun alanının kutsal yerler çevresinde oluşturulması da bunun kanıtı olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle Öngel’e göre, oyunun kökenine, eskiliği açısından bakıldığında, Asya olduğu açıkça görülmektedir. Gerek Avrupa’ya gerekse de Amerika’ya oyunun taşınmış olması bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca dünyanın farklı coğrafyalarında da oyunun, göçebe düşünce ve felsefesiyle doğrudan ilgili olduğunun yansımaları dile getirilmektedir (Öngel, 2001: 224). Bu bağlamda, oyunun farklı topluluklardaki biçimine ilişkin tespitlere değinmek yerinde olacaktır.

Asya’nın yanı sıra Amerika’da da ayak topu oyununda kullanılan kauçuk top (M.Ö.1500), Meksika ve Orta Amerika’da kutsal törenlerin güneşi gibidir. Amerika kıtası halklarından olan Mayalar ve Aztekler, top sahalarını tapınaklarıyla yan yana oluşturmuşlardır.

Özellikle kült ve kültür değeri olarak İç Asya ve Amerika’da görüldüğü bildirilen ayak oyunuyla ilgili bu motiflerin benzerlikten öte bir anlam taşıdığı kabul edilmektedir. Bu da sportif oyunların dinsel ve mistik kökenden beslenmeleridir. Bu anlamda gök tanrı ile yıldızlar topluluğuna dayanan, inanç ve din anlayışı oyunun biçim ve kurallarında etkin rol oynar. Buna göre gök tanrı inancından dolayı onu sembolize eden güneş tabudur. Elbetteki güneşi sembolize eden her nesne de tabu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle ayak topu, yani futbol oyununda güneşin simgesi olan “top” tabu

olduğundan elle tutulmamaktadır. Nitekim Mayalarda, karşılaşmaların her iki takım oyuncularının topa dizleri, kalçaları ve kaba etleri ile vurarak rakip takımın sahasına girmeye çalıştıkları şeklinde kurallarla sergilendiği aktarılmaktadır (Öngel, 2001: 229). Futbolun kökenine ilişkin Öngel’in yapmış olduğu çalışma bize; bu sporun, insanlığın tarihsel gelişim süreci içinde törensel olarak soyut düşünceden somuta doğru bir yol izlediğini anlatmaktadır. Böylelikle futbol, dünyanın her tarafında oynanan sportif bir aktivite konumuna gelmiştir.

Eski dönem topluluklarında “ayak topu” olarak dile getirilen futbol, muhtelif temsil örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Yeri geldiğinde ayinsel bir törenin parçası; bayram kutlaması; iki devlet-topluluk arasındaki anlaşma yolu olabildiği gibi, dünya üzerinde aydınlık ve karanlık güçlerin savaşımı da olabilmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca gözlemlenen farklı toplum biçimlerinin tamamında spor aktiviteleri ile sosyal yapı ve üretim ilişkileri arasında – dinsel, törensel motiflerle de yansımaları bulan- karşılıklı bir bağımlılığın var olduğu söylenebilir. İkel komunal, köleci, feodal, kapitalist ve de “reel sosyalist” toplum yapılarında spor aktivitelerinin, bu toplumların üretim ilişkilerine uygun düzenlenmesine özen gösterilmiş; dolayısıyla bu alanda egemen ilişkiler ve değerler yönlendirici rol üstlenmiştir. İşte bu noktada, halen gelişmekte olan iletişim-haberleşme teknolojisinin etkili ve yaygın kullanımı aracılığıyla düzenlenen kültür öğeleri belirleyici bir alanı oluşturmaktadır.

Günümüze gelindiğinde futbol, yeni kural ve kaideleri, kitleler üzerinde bıraktığı etki ile çağımızın fenomenlerindedir. Bugünkü yapısına 19.yüzyıl kapitalist üretim süreçlerine entegre edilerek kavuşan futbol, halen yüklendiği ayinsel imgelerle kökenine göndermeler yapmaktadır. Yapılan karşılaşmalarda her iki takım oyuncularıyla birlikte taraftarlar da, futbol oyununu biz ve öteki karşılığında dayanarak savaş atmosferine taşır, kan ve şiddetten beslenirler. Dostluk ve barışın tesis edildiği spor karşılaşmalarının sayısı yok denecek kadar azdır. Futbolun ve onun atası kabul edilen oyunların binlerce yıl boyunca oynayanları ve izleyenleri için ifade ettiği anlam ve toplumsal hareketler üzerindeki rolü üzerine yapılan yorumların büyük bir kısmı negatif olmakla birlikte pozitif yorumlarda bulunmaktadır.

Bugün uygulanan kurallarıyla düşünecek olursak futbol, dünyaya Britanya Krallığı’ndan yayılmışsa da, ulaştığı coğrafyanın siyasi, kültürel ve ekonomik yapısından etkilenmiş, dolayısıyla

toplumsal olgu ve olaylar ile bağ kurmuştur. Bu durumun nedeni ise oyunun dünyada ilk yayıldığı bölgelerin, Krallıkla askeri değil ekonomik ilişkisi bulunan yerler oluşunda görülmektedir. Futbolun, İngiltere’de 19.yüzyıldaki sosyal değişimler nedeniyle ilk olarak bir ‘işçi sınıfı eğlencesi’ karakteri edinmesi, yayılmasında da İngiliz denizciler (İberya, İskandinavya, Şili), eğitimciler (Orta Avrupa), tüccarlar ve demiryolu işçileri (Arjantin, Uruguay, Brezilya) gibi kesimlerin rol oynaması, götürüldüğü yerlerde halk kültürüyle kolaylıkla kaynaşmasını sağlamıştır (Yurdesin, 2005: 110). Bunun yanında tabii ki, oyunun malzeme ve kurallarının her yapıda insan için ulaşılabilir, anlaşılabilir oluşu da yaygınlaşmasında etkilidir. Ayrıca insanlığın top oyunlarına binlerce yılı içeren simgesel, törensel bağlarını da unutmamak gerekir.

19.yüzyıl içinde futbolun bir dönem, özel okul öğrencilerine, beyefendilere beden disiplini vermek için seçkin sınıflarda da yaygınlaştığı görülür. Özellikle sanayileşmenin yoğun olarak yaşandığı, boş kamu alanlarının özelleştirildiği bu dönemde halk (işçi sınıfı), boş alan ve zaman bulamadığından eskisi gibi futbola hayatında yer veremez. 19.yüzyılın ortalarında üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşan futbolun, kuralları da bir grup üniversite öğrencisi tarafından bu dönemde belirlenir. 19.yüzyılın sonlarına doğru ise amatör ‘centilmenler’ tarafından oynanan futbol, göç sonrası dönüşüme uygun yeni alışkanlıklar edinen işçi sınıfı arasında yeniden popüler olmaya başlar ve bununla oyundan para kazanma fikri de ortaya çıkar (Yurdesin, 2005: 111). Tarihsel süreç içerisinde futbol; dinsel bir ayin, sosyal bir tören, devletlerarası anlaşma yolu, boş vakit eğlencesi, beden terbiyesi, para kazandıran oyun gibi bir dizi anlam ve işlev yüklene gelmiştir. Çeşitli toplumlarda farklı amaçlarla ve biçimlerle karşımıza çıkan futbol, zamanla ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesiyle, tüm dünyada egemen bir anlayışın şekillendiriciliğine maruz bırakılmıştır. Ve futbol, bu anlayış etrafında bireyciliğin, şiddetin, kazanma hırısının yüceltildiği bir oyuna dönüşmektedir.

Futbol: Bir Manipülasyon Ve Sömürü Aracı

Özellikle 19. yüzyılda hızlanan sanayileşme süreci ile birlikte dünya çapında yaygınlık kazanmaya başlayan futbol, toplumsal yapı içerisinde inanılmaz ölçüde albenisi olan bir ürün haline gelmiştir. Öyle ki futbol, insanların gündelik yaşamlarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Kapitalist sistemin kıskacı altındaki bireyin,

doksan dakikalığına da olsa mola verdiği ve telkin edildiği duraklardan olan futbol, bireyin kimlik ve aidiyet duygusuyla da bağ kurmaktadır.

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde vahşi kapitalizm, varlık koşullarını artık ulusal düzeyde sürdürmemektedir. Devletin piyasaya müdahalesinin geriletildiği, buna karşılık serbest piyasa ekonomisinin ve uluslararası rekabetin tesis edildiği bu dönem, küreselleşme kavramı altında sunulur. Kapitalizmin taze kan gereksinimi, geçirmiş olduğu bu dönüşüm ile dünyayı tek pazar haline getirmeyi hedefler. Çılgın tüketim alışkanlıklarının yaratılmasına dönük olan küreselleşme olgusunun, bu anlamda özellikle popüler mal ve değerleri araçsallaştırması kaçınılmazdır. Kitle iletişim araçları ile “gösteri toplumu”nun yaratıldığı dünyada, popüler olan mal ve değerlerin metalaştırıldığı bir dönem yaşanmaktadır. Popüler olan bu mal ve değerler, asıl işlev ve amaçlarından saptırılarak içi boşaltılan, anlamlılığını imaj ve etiketlere indirgeyen, salt tüketimi körükleyen yoz bir kültürün ürünleri haline gelmektedir. Bu durum insanların yeme-içme alışkanlıklarından, giyim şekillerine, dinledikleri müziğe, izledikleri TV programlarına, taraftarı oldukları futbol takımlarına kadar yaşamın tüm formlarını tehdit eden bir süreçtir.

Bu yoz kültürün ürünlerinden özellikle futbol, sıradan bir eğlence aracı olmanın ötesinde, kapitalizmin en etkili manipülasyon ve sömürü aygıtı durumundadır. Bu yönüyle, “kapitalist toplumu cinnet eşiğine getiren ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel çöküntü ve inanılmaz yozlaşmanın gövdelendiği gidişatta; egemen boyunduruğun kontrolündeki bir alt kültür ya da alt-kimlik olarak sunulan futbol; kapitalizmin krizine karşı bir “supap”, bir panzehir işlevi üstleniyor!” (Demirer, 1998: 157).

Futbolun her türden yorumu kaldıracı bir yapıda olması, onu hem bölen hem de birleştiren bir alan haline getirmiştir. Bu açıdan futbol güç odaklarına geniş bir hareket serbestisi yaratarak, iktidarın kitleleri hedefsizleştirmesine hizmet etmektedir. Dünyanın en popüler oyunu olan futbolun toplumdaki güç ilişkilerinin dışında kalması mümkün değildir. Bunun için sporu / futbolu ideolojisi olmayan bir toplumsal etkinlik olarak göstermek, var olan güç ilişkilerini yeniden üretmek olur (Talimciler, 2005: 147).

En popüler kültürel pratiklerden biri olarak spor, içinde kolektif kimliklerin eklemlendiği önemli bir kültürel arena olagelmıştır ve toplumsal/siyasal kimliklerin (yeniden) inşasında kritik bir rol oynamaktadır.

Popüler spor kültürü, içinde yaşanan toplumsal dünyanın ne olduğu ve nasıl olması gerektiğine dair ortak duyuyu yönlendiren geniş temsiller sisteminin bir parçasıdır. Bu kültür içerisinde, ticarileşmiş ve profesyonelleşmiş haliyle spor, sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnikliğe dayalı eşitsizlikleri hem yansıtır hem de meşrulaştırır. Profesyonel spor/futbol tüm formlarıyla güç/iktidar yapısına ve toplumsal ilişkiler ağına entegre olarak modern kapitalist toplumlarda iktidar ve tahakküm ilişkilerinin üretilmesinde ve hegemonik iktidar yapısının konsolidasyonunda önemli bir katkı sağlar. Bunun yanında popüler spor/futbol, toplumsal-kültürel farklılaşmaların bulunduğu toplumsallıktan “hayali bir birliğin” oluşturulması görevini üstlenerek, milliyetçi söylemlerin üretildiği ve milli kimliğin söylemsel olarak kurulduğu hegemonik pratiklerin mücadele alanı haline gelmiştir (Gökalp, 2005: 122). Bu yüzden iki ülke futbol takımı karşılaşmaları, hamasi ulusal mücadele söylemleriyle kurgulanır. Dikkat edilirse kullanılan futbol deyimleri askeridir: Atak, savunma, taktik, kaptan, kale gibi...

Futbol artık sadece etrafımızda dönen bir oyun olma özelliğini yitirmiş; reklam, medya ve sponsorluklar etrafında para için ruhunu televizyona satmış ve iktidarın tahakkümüne girmiş bir oyundur. Bu anlam da Eduardo Galeano'nun şu sözleri ilgi çekicidir: “Futbolun öyküsü, zevkten zorunluluğa uzanan hüznü bir öyküdür. Spor bir sanayi dalına dönüştüğü oranda, iş olsun diye oynandığı zamanki güzelliğinden bir şeyler kaybetmiştir. Yüzyılın sonlarını yaşadığımız bu günlerde futbol, işe yaramaz her ögeyi reddetmektedir; kâr getirmeyen her öge de ‘işe yaramaz’ olarak kabul edilmektedir” (akt. Demirel, 1998: 157).

Futbol dünyaya yayıldıkça, futbolun aracılık ettiği hareketler ve kamusal mücadele alanı olma özelliği yerel politik ve ekonomik koşullar içerisinde değişir. Özellikle 1960 ve 1980 tarihleri arası yer yer iktidar karşıtı toplumsal muhalefetin oluşumunda futbolun rolünden bahsedilirken; 1980 sonrası gelinen noktada futbol, artık iktidarın güdümünde toplumun edilginleştirildiği bir rol üstlenmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde asi Rus futbolcu Starostin'in Spartaküs'ten etkilenecek isim verdiği Spartak Moskova, devlet kurumları tarafından desteklenen diğer dört Moskova kulübünün karşısında uzun yıllar sembolik muhalefetin odağı olmuştur. Yine Doğu Almanya'da sisteme duyulan ortak nefretin sembolü Dinamo Berlin'e karşı desteklenen

Union Berlin takımının da benzer bir işlevi vardır (Yurdesin, 2005: 114).

Fakat diğer taraftan futbolun tersi bir işleve sahip olduğuna dair sayısız örneklerle karşılaşmaktadır. Bu örneklerin bazılarına yer verecek olursak, Yalçın Doğan'ın bir yazısında yer verdiği şu gerçekler dikkat çekicidir: “Jamaika'da devlet başkanlığı seçimleri iki ay öne alınıyor. Çünkü şimdiki devlet başkanı, Jamaika'yı Dünya Futbol Şampiyonası'na sokmuş olmanın övücünü taşıyor. Bu fırsatı kullanarak, başkanlık seçimlerini tam dünya kupasına ayarlıyor ki, seçimlerde şansı artsın! Buna karşılık, Meksika'da meclis tatili iki ay daha uzatılıyor ki böylece tüm partililer evlerinde dünya kupasını rahatlıkla izleyebilsin!” (Milliyet, 11 Haziran, 1998: 15).

Futbolun tarihinde özellikle siyasi ve ekonomik yönlerinin iktidarlar tarafından kullanımı, kitlesel afyon olduğu argümanlarına haklı dayanaklar sağlamaktadır. Bu anlamda Türkiye'de de futbolun gelişiminde benzer süreçlerden geçildiği görülür. 1980 Askeri Darbesi ile başlayan depolitizasyon süreci futbolu, özellikle geniş kitleler için yeni kimlik edinme alanlarından biri haline getirir. 1980'li yıllar, devletin bazı kitle sporlarını geliştirmeye yönelik politikalarının rafa kaldırıldığı, buna karşılık futbolun ön plana çıkarıldığı yıllardır. Ülke çapında çok sayıda futbol sahalarının ve spor tesislerinin inşa edildiği görülür. Darbe sonrasında tüm toplumun düzen ve nizam altında tutulması, gençlerin illegal oluşumlardan uzaklaştırılması için futbol yararlanılan önemli bir araç haline gelmiştir.

1983 Seçimleri ile iktidara gelen Turgut Özal, futbolun kitleler için ne denli önemli bir alan olduğunun bilincinde hareket ederek, uzun yıllar boyunca formalite olarak görülen bir uygulamayı, kendisinin her an halkın içinde olduğunu göstermek amacı ile kullanmayı bilmiştir. Türkiye Ligi maçlarını yakından takip etmiştir. Hatta Türk takımlarının yurt dışındaki karşılaşmalarına giderek futbol-siyasal iktidar ilişkisinin boyutlarını genişletmiştir (Talimciler, 2005: 148–149).

Futbolun siyasal iktidarların ideolojik aygıtına dönüştüğü apaçık ortadadır. Çağımızın bir fenomeni olan futbol, kitleleri o denli etkilemektedir ki, üzerine aklımıza gelecek her sosyal tabakadan insan yorum yapar. Yorum yaparken de tüm aidiyetlerin yerini yeni bir kimlik alır. Bu kimlik ‘postmodern’ dir. Tüm eşitsizlikler, ayrıcalıklar bu kimliğin içinde yok olup gider.

Felsefe profesörü Antonio Negri'nin İtalya'da ki cezaevinde "Liberation" gazetesine yazdığı makalesi, futbolun çarpıcı karşıtlıklarını sunması açısından önemlidir:

İtalya'da yaşamak için futbol atmosferini teneffüs etmek gerekir. Nitekim şu an bulunduğum Roma Hapishanesi'nde pazartesi günü lig, perşembe günü de kupa maçlarından sonra mahkum veya gardiyanlar ve ziyaretçiler ya da personelle olan tüm konuşmalar mutlaka futbolla başlıyor. Dışarıda da öyle! Fakat ben İtalya'da ki yeni olgu karşısında huzursuz ve şaşkınım. Çünkü bütün eski değerler yıkılmış durumda. Gerçek bir uygarlık krizi mevcut. Eskiden insanlar bir kulübün taraftarlığına ilhak ederken veya bu taraftarlığı miras olarak devralırken ne yaptıklarını bilirlerdi. AC Milano, Torino, Roma şehirli proleteryanın 'kırmızı' takımlarıydı. Buna karşılık İnter, Juventus ve Lazio finans büyük burjuvazisinin, Agnelli ailesinin ve Fiat çevresinin, Roma toprak aristokrasisinin ekipleriydi. Stadyuma gitmek, sınıf aidiyetlerini sahiplenen kentli kültürünün parçasıydı. Ama şimdi hiçbir şey belli değil. Berlusconi'nin satın aldığı AC Milano eskiden Sovyet profili bir Van Basten'in, bir Gulti'nin, bir Rijkaard'ın tişörtlerini dağıtırken artık ödül diye 'Komünizmin Kara Kitabı'nı veriyor. Alfa Romeo işçileri ise petrol zengini Moratti'nin İnter'ini destekliyor. Zaten her tarafta aynı. Şu Roma şehrinde Lazio takımının etrafında Vatikan prensleri ve banliyö yoksulları, hatta mağribi göçmen işçileri birleşiyor. (...) Getirilecek yanıtlar konusunda kaygılı ve müteredditim... Çünkü ben de postmodern belirsizlik girdabına yuvarlandığımı hissediyor, futbolun küreselleşmesi karşısında büyüleniyor ve değerler krizine dalıyorum (Hürriyet, 10 Haziran 1998: 18).

Buraya kadar yapılan saptamalar gösteriyor ki, Portekiz Diktatörü Salazar'ın ünlü iktidar formülü '3F'den (Fado, Futbol, Fiesta) biri olarak futbol, siyasi iktidarın manipülasyon ve meşruiyet aracı olmanın ötesine geçememiştir.

Diğer yandan futbol günümüzde spor endüstrisinin en kârlı etkinliklerinden biri olmasıyla da ekonomik sömürü aracı haline gelmiştir. Futbolun devasa boyutlarda ekonomik pazar haline gelmesinde, özellikle medya aracılığıyla kapitalist sisteme entegre edilişi en büyük etkindir.

Sporun "endüstrileşmesi" 20.yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiş ve kapitalist ilişkilerin

spora nüfus etmesi sporun örgütlenmesini, biçimini ve toplumsal ilişkilerini radikal olarak dönüştürmüştür. Oldukça popüler bir alan olmasından spor, popüler kültürün birçok biçiminde olduğu gibi kapitalist değer ve pratiklerle 'yakın ve yıkıcı' temastan bağımsız değildir. Şirketleşen spor kulüpleri ve dernekleri, profesyonel sporcular, spor malzemesi üreticileri, spor medyası, reklamcılar, sponsorlar ve hükümetler sporun maddi anlamda sömürülmesine derinden bulaşmışlardır. Sporun özelde ise futbolun tüketim kültürüne had safhada eklemeli olduğu açıktır. Böylelikle, özel yaşam tarzlarının ortaya çıkmasında "tüketicinin geliştirilmesinde, tüketimin maksimize edilmesinde" ticarileşen sporun yeri ve önemi olağanüstü artmıştır. Sadece küresel futbol endüstrisinin cirosunun 200 milyar dolar oluşu sektörün hangi boyutlarda olduğu hakkında ipucu verebilir.

Yakın zamanlara kadar bir futbol kulübü kazancını öncelikli olarak bilet gelirlerinden, sponsorlardan ve televizyon yayın haklarından elde ederken günümüzde, mali (ve spekülative) değerli kâğıtlara dönüşen futbol kulüplerinin ayrıca reklam gelirleri temel kaynaklar arasına girmiştir. Yanı sıra kulüp ve forma amblemini taşıyan bilumum yan ürünlerin satışından da milyonlarca dolarlık kazanç elde edilmektedir (Gökalp, 2005: 125). Bu anlamda Serdar Turgut'un futbolun iktisadi yapısına ilişkin verdiği şu bilgiler dikkate değer:

"Futbol yılda 250 milyon dolarlık gelir akışı yaratan bir endüstri artık. 1974 yılında Dünya Kupası'na sadece 16 takım katılıyordu. O kupanın sponsorluğunu üstlenen tek bir şirket bile yoktu. Yani çok değil, bundan kısa bir süre önce Dünya Kupası fakirdi. Havalange bunu değiştirmek için seçildiği ilk yıl kollarını sıvadı. İlk adımını Adidas ve Coca Cola ile sponsorluk anlaşması imzalayarak attı. Bundan sonra her yıl 800'er saatlik uçuşlar yaparak dünyayı dolaştı. Bu yıllarca süren uğraşının sonuçlarını Fransa'da başlayan 1998 Dünya Kupası'nda açıkça görebiliriz.32 takımın katıldığı bu kupaya 45 sponsor para döktü. Bu şirketlerin her birinden 20 milyon dolara varan paralar alındı. Sadece oyunların yayın hakkı satışından 122 milyon dolar gelir elde edildi. Bugün 200 milyon kişi futbol oynuyor. 198 adet FİFA üyesi milli federasyon var ve bunlar birbiriyle büyük bir rekabet içindedir" (Hürriyet, 10 Haziran 1998: 4).

Düzenlenen 'Dünya Kupası' karşılaşmalarının yaklaştığı tarihlerde, yaşamlarını bu 'tören'e endeksleyen küresel futbol müptelaları

çılgın bir tüketim sürecine dâhil olurlar. Bu vakitlerde rakip takımların amblemlerini taşıyan her türden ürün satışlarında, cips satışlarında, bira, hatta büyük ekran televizyon satışlarında sıra dışı bir artış gözlenir. Sonuçta aidiyetlik ve taraf (-sızlaştırılmış) olma duygusuyla, galibiyet hırsıyla kitleler rahatlamaya çalışırken bu pazarı oluşturan bir avuç zümre ekonomik iktidarlarını daha da pekiştirir. Örneğin, 16 Avrupa ülkesi ve UEFA oluşturulan 3.3 milyar dolarlık 'Süper Lig' pastası için paylaşım savaşına girmiştir. Medya patronu Murdoch, Milan Başkanı Berlusconi'nin sahibi olduğu Medya Partners ve dünyanın en büyük bankalarından GP Morgen'in desteklediği bu 'Süper Lig Projesi' için şöyle bir tablo çizilmiştir:

Kulüp / Ülke /	En Düşük /	En Yüksek
JUVENTUS İTA /	25.63	58.33
MILAN İTA /	25.63	58.33
R.MADRID İSP /	25.63	58.33
BARCELONA İSP /	25.63	58.33
M.UNİTED İNG /	25.63	58.33
B. MÜNİH ALM /	25.63	58.33
ARSENAL İNG /	21.20	53.90
B. DORTM. ALM /	21.20	53.90
AJAX HOL /	21.20	53.90
INTER İTA /	21.20	53.90
PARIS S. G. FRA /	21.20	53.90
LIVERPOOL İNG /	21.20	53.90
O. MARSILYA FRA /	16.77	49.47
BENFICA POR /	16.77	49.47
PANAT YUN /	12.35	45.05
G.SARAY TÜR /	12.35	45.05
LİG ŞAMP. TÜR /	9.69	42.39****

Bireyciliğin yüceltildiği futbolun, kapitalist tekellerin sponsorluklarla da payelendiği bir endüstriye dönüştüğü açıktır. Bunun somut göstergelerinden biri de, dünyanın en çok kazanan 10 futbolcusunun sözleşmelerden ve özellikle reklam gelirlerinden, 1998 yılı itibari ile elde ettikleri miktarı ifade eden listedir:

Ronaldo: 1 trilyon lira. (İnter'den aldığı sözleşme miktarı: 975 milyar; Nike: 375 milyar; Pirelli: 225 milyar; Parmalat Brazile: 225 milyar; Brahma: 225 milyar; Brezilya Federasyonu: 75 milyar.)

Shearer: 1.365 trilyon lira. (Newcastle'den aldığı sözleşme miktarı: 750 milyar; Umbro: 300 milyar; McDonald's: 120 milyar; Lucozade: 120 milyar; Philips: 75 milyar.)

****Tablo'daki veriler 1998 yılında elde edilmiştir (Demirer, 1998, s.187).

Batistuta: 1.055 trilyon lira. (Fierontina'dan aldığı sözleşme miktarı: 500 milyar; Reebok: 150 milyar; Brahma: 150 milyar; Parmalat Argentine: 150 milyar; Arjantin Havayolları: 75 milyar; Parque de la Costa: 30 milyar.)

Denilson: 960 milyar lira. (Betis Seviglia'dan aldığı sözleşme miktarı: 750 milyar; Nike: 150 milyar; Pepsi Cola: 60 milyar.)

Bierhorff: 900 milyar lira. (Milan'dan aldığı sözleşme miktarı: 420 milyar; Nike: 150 milyar; L'oreal: 135 milyar; Danone: 75 milyar; Tely D Telefonları: 45 milyar; Kataloglar: 45 milyar; Lignano Turizm Şirketi: 30 milyar.)

Del Piero: 840 milyar lira. (Juventus'den aldığı sözleşme miktarı: 375 milyar; Adidas: 225 milyar; Luxottica: 75 milyar; Pepsi Cola: 60 milyar; Walt Disney: 45 milyar.)

Roberto Baggio: 825 milyar lira. (İnter'den aldığı sözleşme miktarı: 525 milyar; Diadora: 150 milyar; Granarolo: 150 milyar.)

Zidane: 750 milyar lira. (Juventus'den aldığı sözleşme miktarı: 300 milyar; Adidas: 225 milyar; Ferrera: 225 milyar; Fransız Federasyonu: 150 milyar.)

Raul: 735 milyar lira (Real Madrid'den aldığı sözleşme miktarı: 520 milyar; Reebok: 105 milyar; Spot-man Kolonyaları: 65 milyar; Madrid Caixa Bankası: 45 milyar.)

Nakayama: 705 milyar lira. (Jubilo'dan aldığı sözleşme miktarı: 300 milyar; Puma: 120 milyar; Yamaha: 105 milyar; Valver Suları: 105 milyar; Ddi Telefonları: 75 milyar.) (Demirer, 1998, s. 183).

Diğer taraftan dünya üzerinde sömürüye en acımasız şekilde maruz kalanlar güneydekiler (geri bırakılanlar) olur. Bu durumla ilgili Mehmet Y. Yılmaz'ın şu çarpıcı ifadelerine yer verebiliriz:

Pakistan-Hindistan sınırındaki Sialkol kentinin çocukları ile dünyanın en çok para kazanan futbolcusu Ronaldo arasında garip bir bağ var. Bu gece Ronaldo kendisi için özel olarak tasarlanmış 240 gramlık ayakkabıları ve 25 milyon dolarlık bacaklarıyla, Pakistan'ın Sialkol kentinde günlüğü 30 sente (yaklaşık 90 bin lira) çalıştırılan çocuklara diktirilen bir topu tekmeleyecek. Futbol dünyasının görünür yüzündeki pırılıtsı bir süredir görünmeyen yüzündeki sefaleti ve sömürüyü gizlemeye yetmiyor. Final maçının ardından statları aydınlatan pylonlar söndüğünde geride boş sahalarda yankılanan zafer çığlıkları ve Pakistan'da üç kuruş ekmek parası için vahşice çalıştırılan çocukların inlemeleri kalacak. Bölgede yaklaşık 7 bin kadar çocuk

işçi var. Hiçbiri eğitim görmemiş. Anneleriyle birlikte (nedense babalar yine ortada yoklar) günde kazanacakları 1.5 dolar (400 bin lira) için sabah gün doğumundan akşam gün batımına kadar çalışıyorlar. Diktikleri bir top şu anda Avrupa'da ki dükkânlarda yaklaşık 90 dolara satılıyor. Çocuklara kalan ise bir dilim ekmeğin yanı sıra kesilen parmaklar, iki büküm çalışmanın neden olduğu omurga ve giderek görme yeteneğini kaybeden gözler (Radikal, 12 Temmuz 1998: 24).

YURDESİN, D. (2005). "Futbol, Kamusal Alan ve Demokrasi", *Toplum ve Bilim*, Sayı 103, 107-121.

Gelinen noktada futbol, kapitalizmin popüler kültür ürünlerinin yapısına ve işlevine yönelik müdahalesinden payını almıştır. Yani kapitalizm, futbolun o kolektif-insani özelliklerinden kopmasına, yıldızların, idollerin yaratıldığı bir gösteri ve tüketim ayinine dönüşmesine neden olmuştur. Geçmişteki anlam ve işlevinden koparılarak yozlaştırılan futbol, şiddetin yüceltiği, kitlelerin çılgınca tüketime sevk edildiği, siyasi iktidarların meşruiyet kazandığı, milliyetçiliğin körüklendiği, sömürünün yaygınlaştığı, gençlerin depolitizasyona uğratıldığı bir alandır. Şu anki gidişatta futbol bu fonksiyonlarını daha da yoğunlaştırmaktadır. Öyle ki toplum olarak tapındığımız o meşin top oyununa, oyuncusu ve seyircisi ile adeta savaşa gidecekmiş gibi bir takım hazırlıklardan geçerek katılmaktayız. Ve bu durum medya tarafından bir gösteri havasında sunulurken, şiddetin bu yayınlarla beslendiği, sıradanlaştığı gerçeği ile yüzleşmekteyiz. Günlük haber programlarında gün olmuyor ki, futbol karşılaşmaları sırasında veya sonrasında çıkan kavga ve yaralanma, hatta ölüm haberleri verilmesin.

Kaynakça

- DEMİRER, T. (1998). "Postmodern Müdahale ve Başkaldırı İmkânı" -Brecht "Bitti" Futbol Verelim.- Öteki Yayınevi, İstanbul.
- ERDOĞAN, İ. (1999). "Popüler kültür: Kültürel Alanda Egemenlik ve Mücadele." *Popüler Kültür ve İktidar*, Derleyen: Güngör N., Vadi Yayınları, Ankara, 18-52.
- GÖKALP, E. (2005). "Medya ve spor ya da spor/futbol medyası", *Toplum ve Bilim*, 103, 121-137.
- KIVANÇ Ümit (Mart-1994). "Tedirgin Misafir ve Vazifeli Personel", *BİRİKİM*, Sayı 59, İstanbul, 38-48.
- MUTLU, E. (2001). "Popüler Kültürü Eleştirmek", *Doğu-Batı*, Sayı 15, Ankara, 9-39.
- ÖZDEMİR, İ. (1998). "Ahmet Oktay'ın Popüler Kültür Üzerine Düşünceleri." *Her Yönüyle Ahmet Oktay*, Editör: Durak M. Bursa, 151-165.
- ÖNGEL, H. B. (2001). "Türk Kültür Tarihinde Spor", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TALİMCİLER, A. (2005). "Bir meşrulaştırma aracı olarak futbolun Türkiye'de son yirmi beş yılı" *Toplum ve Bilim*, 103, İstanbul, 147-162.

HUIZINGA VE OYUN KAVRAMI

Cem K. Olgun*

Giriş

Oyun kavramı üzerine düşünülürken, ilk olarak aklımıza ya halk dilinde çocukların yaptığı eylemler ya da kullanım alanı olarak sahne sanatlarındaki, tiyatrodaki anlamı gelir. Fakat burada göz ardı edilen oyunun doğrudan kültürle ilgili olan bir kavram olmasıdır. Evet, oyun insanoğlunun sonradan ürettiği bir şey değildir. Yani belirli evrimler sonucu oyun ortaya çıkmamıştır. Oyun insanoğlunun en temel eylemlerinden biridir. Dahası oyunu insanlardan önce hayvanların eylemlerinde de görebileceğimiz için Huizinga'nın da dediği gibi insanoğlunun oyuna temel bir şey katmadığı da ortadadır. Her hangi bir kişiye ya da gruba herhangi bir nesne verdiğinizde hiçbir şey söylemeseniz bile bir süre sonra onunla bir oyun oynadığını görebilirsiniz. Hiçbir yönergeye ihtiyaç duymadan kişi kendi oyununu yaratmıştır. Üstelik oyun oynamak ile ilgili önceden bir bilgisi de yoktur. Henüz bir kültürden de söz edemeyeceğimize göre-ilk insanı göz önüne alırsak- Bu açıdan baktığımızda oyun kültürden de eski olduğunu söyleyebiliriz. Oyun kültürden değil kültür oyunundan oluşmuştur.

Dolayısıyla kültür içerisinde oyunsal özellikler barındırır. Bu görüşler temelini Hollandalı tarihçi Johan Huizinga'nın "Homo Ludens" adlı eserindeki fikirlerinden alır. Huizinga'nın önemi yukarıda da bahsettiğimiz biçimde oyun-kültür ilişkisini ele almasından kültürün oluşumunda oyunun katkısını vurgulamasından kaynaklanmaktadır. Bu yazı da temel olarak Huizinga'nın Oyun kavramını nasıl ele aldığını ve oyunun kültürle olan ilişkisini tartışmayı amaçlamaktadır.

Homo Ludens: Oyun Oynayan İnsan

İnsan türünü tanımlamak için yaygın olarak kullanılan Homo sapiens kavramı insanın aklını kullanma özelliğine gönderme yapar. Düşünen ve aklını kullanabilen bir varlık olan insanın üretebileceğini ya da imalat yapabileceği düşünülünce bu kavrama bir de Homo faber eklendi. Böylelikle insan aklını kullanarak düşünen ve bunun sonucunda imalat yapabilen bir tür olarak tanımlandı. Huizinga (2006: 13) bu ikinci terimin bize uygun olmadığını düşünür ve şöyle der: "oysa bu ikinci terim bizi tanımlamaya o kadar uygun değildi, çünkü faber birçok hayvanı niteleyebilir. Ve imal etme konusunda

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

doğru olan, oyun oynama konusunda da doğrudur: birçok hayvan oyun oynar. Buna karşılık Homo ludens, yani “oyun oynayan insan” terimi bana imal etmek kadar esaslı bir işlevi ifade ediyormuş ve buna bağlı olarak da Homo faber teriminin yanında yer almayı hak ediyormuş gibi gelmektedir”

Bütün eylemlerimizin yalnızca oyun’dan kaynaklandığını söylemek Huizinga’ya göre tabii ki yanlıştır. Huizinga’nın amacı (2006: 14) oyunun diğer kültürel olgular arasındaki yerini incelemek değil, kültürün hangi ölçülerde oyunusal bir karakter gösterdiğini araştırmaktır. Huizinga oyunun kültürden daha eski olduğunu söyler. Hatta şöyle der: “İnsan uygarlığı genel oyun kavramına hiçbir temel özellik katmamıştır” (Huizinga, 2006: 16). Çünkü insanlardan önce hayvanların kendi aralarında oyun oynadıklarını göz önüne alırsak, onların oyun oynamayı öğretmesi için insanların varolmasını beklemediklerini görürüz. Bu bağlamda oyunun akla dayalı bir eylem olduğunu söylemekte anlamlı değildir. Eğer böyle düşünecek olursak oyunun sadece insanlara ait olduğunu söylemiş oluruz. Yine de Huizinga’ya göre şu noktayı gözden kaçırmamalıyız: “Oyun en basit biçimlerinde bile ve hayvan hayatının içinde, tamamen fizyolojik bir olgudan veya fizyolojik olarak belirlenen psikik bir tepkiden daha fazla bir şeydir. Bizatihi oyun olarak, tamamen biyolojik veya en azından tamamen fiziksel bir faaliyetin sınırlarını aşmaktadır. Oyun anlam bakımından zengin bir işlemdir. Oyunda, yaşamın doğrudan gereksinimlerini aşan ve eyleme anlam katan bağımsız bir unsur “oynamaktadır”. Her oyun bir anlam taşır. Eğer, oyuna bir öz yükleyen bu faal ilkeye zihin dersek aşırıya kaçmış oluruz; eğer ona içgüdü dersek hiçbir şey söylememiş oluruz. Hangi açıdan ele almırsa alınsın, oyunun bu “kasıtlı” karakteri, bizatihi özünün içinde yer alan maddi olmayan bir unsurun varlığını açık etmektedir”(Huizinga, 2006: 17).

Oyun düşüncesinin ciddiyet düşüncesinin karşısında yer aldığını söyleyebiliriz. Ama yine de Huizinga’ya (2006: 22) göre; “Oyun, ciddi-olmayan’dır. Fakat bu yargı oyunun pozitif karakterlerine ilişkin hiçbir şey söylemediği gibi, çok da istikrarsızdır. Yukarıdaki önermeyi, oyun ciddi değildir biçiminde değiştirdiğimiz anda, antitez bize hemen ihanet eder, çünkü oyun çok ciddi bir şey de olabilir. Üstelik hayatta karşılaştığımız birçok temel kategori ciddi-olmayan içinde yer almakla birlikte, bu nedenden ötürü oyunla eşdeğer değildir”.

Başka bir açıdan oyunu iyi ya da kötü diyerek de nitelendiremeyiz, çünkü oyun ne bir erdem içerir, ne de günah. ne doğrudur ne de yanlıştır. Huizinga’nın dediği gibi (2006: 24) “her oyun her şeyden önce gönüllü bir eylemdir”. Oyunun oynamasının amacı zevk almaksa ve oyun da bu yüzden oynanıyorsa oyunu yukarıdaki kalıplara göre değerlendirmek anlamsız olacaktır. Bu bakımdan oyun serbesttir. Öte yandan oyunun bu niteliği özgürlük kavramıyla da yakından ilintilidir. “Oyun “gündelik” veya “asıl” hayat değildir. Oyun, bu hayattan kaçarak, kendine özgü eğilimleri olan geçici bir faaliyet alanına girme bahanesi sunmaktadır. Küçük çocuk bile “sadece -miş gibi yaptığı”, “yalnızca gülmek için” davrandığı konusunda tam bir bilince sahiptir”(Huizinga, 2006: 25).

Oyun ile ibadet arasında benzerlik vardır. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, ibadet kavramının içinde oyunda vardır. Oyun mekânları ile kutsal mekânların benzerliği işte bu yüzdendir. Huizinga bunu şöyle açıklar: “bir oyun ile kutsal bir eylem arasında nasıl hiçbir fark yoksa yani kutsal eylem oyununkilerle aynı biçimler altında gerçekleştiriliyorsa; kutsal yer de oyunun cereyan ettiği yerden biçimsel olarak farklı değildir. Arena, oyun masası, sihirli çember, tapınak, sahne, perde, mahkeme; bütün bunların hepsi biçim ve işlev açısından oyun alanlarıdır, yani tahsis edilmiş, ayrılmış, çevresine parmaklık çekilmiş, kutsallaştırılmış ve kendi sınırları içinde özel kurallara tabi kılınmış yerlerdir. Bunlar bildik dünyanın ortasında, belirli bir eylemin gerçekleştirilmesi amacıyla tasarlanmış geçici dünyalardır”(Huizinga, 2006: 25). Anlaşılabileceği üzere, bir eylemin kutsal veya ciddi niteliği oyun niteliğini asla dışlamaz.

Her oyun kendi içerisinde mutlak bir düzen gerektirir. Bu düzen içerisinde kurallara uymak oldukça önemlidir. Kuralların ihlal edilmesi demek, yani birisinin oyunbozanlık etmesi, oyundan tamamen çıkılıp gerçek dünyaya dönülmesine yol açar. Böylelikle oyunun niteliği ve değeri bozulur. Oyunun kurallarının mutlaklığı ile ilgili olarak Huizinga’nın Paul Valery’den yaptığı alıntı anlamlı olacaktır. “Bir oyunun kurallarından kuşku duymak asla mümkün değildir. Çünkü onları belirleyen ilke tartışmasız niteliktedir. Kurallar ihlal edilir edilmez, oyun evreni çöker, oyun diye bir şey ortada kalmaz. Hakemin düdüğü büyüğü bozar ve ‘bildik dünya’nın mekanizmasını bir an için geri getirir.” (Akt: Huizinga, 2006: 29)

Oyunun iki önemli işlevi vardır, oyun bir şey için mücadeledir veya bir şeyin temsilidir.

“Ayrıca bu iki işlev, oyunun bir şey için olan mücadeleyi “temsil” etmesi veya bir şeyi en iyi temsil edecek bir mücadele olması anlamında iç içe girebilir”(Huizinga, 2006: 32)

“Kutsal eylem bir dromenon, yani kendi kendini yapan bir şeydir. Temsil edilen şey bir drama, yani kendi kendini yapan şeyin bir gösteri veya bir yarış haline bürünmesidir. Eylem kozmik bir olayı, yalnızca temsil olarak değil, aynı zamanda özdeşleşme olarak da yeniden üretir. Bu olayı tekrarlar. İbadet, eylemde simgelenen etkiyi belirler. İşlevi basit bir taklit değil de, bir dahil olma veya bir katılımdır. Eylemin ortaya çıkmasını sağlayan (Helping the action out) bir faktördür... Kültür bilimi açısından önemli olan, yaşanmış deneyin başka bir düzleme aktarılmasının bir değer oluşturduğu halkların zihninde bu simgesel temsillerin ne anlama geldiklerini anlamaktır”(Huizinga, 2006: 33).

Oyun kavramı farklı dillerde farklı biçimlerde ifade edilse bile bizi burada ilgilendiren oyun kavramının kendisidir. Bu açıdan Huizinga (2006: 50) oyun kavramını şöyle tanımlar: “oyun, özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallar uygun olarak belirli zaman ve mekan sınırları içinde gerçekleştirilen bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile alışılmış hayattan “başka türlü olmak” bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem ya da faaliyettir.”

Huizinga’ya göre kültür oyun biçiminde doğar ve başlangıçtan beri de oynanan bir şeydir. Ona göre; (2006: 71)“kültürün ilk aşamalarından itibaren bir oyunun çizgilerini taşıdığını ve oyun biçimleri altında ve oyun ortamında geliştiğini anlamak gerekir. Kültür ile oyunun bu ikili birlikteliğinde, oyun nesnel olarak gözlenebilen ve somut biçimde belirlenebilen, ilksel unsuru meydana getirmektedir. Buna karşılık kültür, bizim tarihsel yargımızın verisi olan bir duruma atfedilen nitelemeden başka bir şey değildir.”

Kültür ile oyun bağlantısı dikkate alındığında; Huizinga’nın (2006: 71) ifadesi ile toplumsal oyunun üst biçimlerinde, “yani bu oyunun bir topluluğun veya grubun veyahut karşılıklı olarak iki grubun kurallı eylemiyle ilişkili olduğu yerde aranmalıdır. Bireyin tek başına oynadığı oyun kültür için ancak sınırlı ölçüde verimlidir.” Ayrıca oyun; “fiziksel, entelektüel, ahlaki veya ruhani değerler sayesinde de kültür düzeyine yükselebilir. Oyun bireyin veya grubun, hayat düzeyini yükseltmeye ne kadar yatkınsa, o ölçüde hakikaten kültür haline dönüşür, kutsal temsil ve törensel yarışma, her yerde karşımıza çıkan ve kültüre oyun olarak ve

oyun içinde gelişme olanağı veren iki biçimdir” (Huizinga, 2006: 73).

Oyun kavramı içerisinde kazanma ve ödül olguları oldukça önemlidir. Kazanmak ancak karşıda bir rakip olduğu zaman anlamlı hale gelmektedir. Yani oyun ötekine karşı oynandığı takdirde kazanmak anlamlı olacaktır. Bir şey için oynandığından dolayı sonunda somut değeri olan ya da soyut simgesel bir şeyin verilmesi de olağandır. (burada spor müsabakalarında ki kupa ve madalyaların verilmesi bu olgulara örnek teşkil eder).

“Oyunsal rekabet, toplumsal hayat güdüsü olarak, bizzat kültürden de eskidir ve arkaik kültür biçimlerinin gelişmesinde bir maya gibi etki etmektedir. İbadet, kutsal oyun içinde serpilmiştir. Şiir oyundan doğmuştur ve oyunsal biçimler, sayesinde yaşamaya devam etmektedir. Müzik ve dans ortaya saf oyun olarak ortaya çıkmışlardır. Bilgelik ve bilim ifadelerini kutsal yarışma oyunlarında bulmuşlardır. Hukuk, toplumsal oyundan sıyrılarak ortaya çıkmak zorunda kalmıştır. Silahlı çatışmaların kuralla bağlanması, aristokratik hayatın kuralları oyunsal biçim üzerine temellenmiştir. Sonuç olarak, kültür ilkel aşamalarında, oyun olarak oynamıştır. Ana bitkiden ayrılan canlı bir meyve gibi oyundan doğmamış, oyunun içinde ve oyun olarak serpilmiştir.” (Huizinga, 2006: 219–220)

Şövalyelik Fikri

Huizinga’nın “Homo Ludens” kitabında sıkça bahsettiği ve üzerine örnekler verdiği bir olgu olarak şövalye fikrine, onun Orta Çağın Günbatımı adlı eserine referansla birkaç söz söylemek anlamlı olacaktır. Huizinga, “Homo Ludens’de” hayatın mükemmel oyun kavrayışlarından biri olarak şövalyeliği gösterir. Orta Çağın Günbatımı’nda Huizinga(1997:100) şövalyelik için şöyle der: “şövalyelik kavrayışı, hayat ülküsü olarak çok özel bir niteliğe sahiptir. Özü itibarıyla, kahramanlık, fantezi ve heyecanlarından kaynaklanan, ama etik bir ülkü görüntüsü kazanan estetik bir ülküdür”. Hayatın mükemmel oyun kavrayışı olarak şövalyelik içinde, oyun kavramının içinde yer alan ve Homo ludens’de bahsedilen olguları görmekteyiz. Şövalye ki: “soyluluğun cesaret ve sadakat düşünüyü ifade etmesinin tek aracı turnuva değildi; onun kadar önemli olan bir başkasına, şövalye tarikatlarına da sahipti. Bunların kökleri, tıpkı turnuvalar ve şövalyelerin kılıç kuşanma töreninkiler gibi, uzak geçmişin kutsal ayinleri içinde yer almaktadırlar”(Huizinga,1997:123). Görüldüğü üzere oyun kavramının içinde yer alan unsurlar

şövalyelik kavramı içinde de yer almaktadır. Daha açık bir ifade ile Şövalyelik kavrayışı oyun kavramının içinde yer alır. O bir oyundur. Hem bir mücadele içerir, hem de temsil ettiği bir şey vardır. Müsabaka ve turnuva gibi agonal oyun biçimlerini içinde barındırır. Kutsal ayinlerin oyun ile olan benzerliğini yukarıda belirtmiştik. Bunun yanında şövalyelik töreni de yine oyun kavramının içinde yer alan başka bir unsurdur. Dışarıdan bakıldığından ne kadar ciddi olarak gözüke de, unutmamalıyız ki; bir eylemin kutsal veya ciddi niteliği oyun niteliğini asla dışlamaz..

Değerlendirme

Huizinga'ya (2006:263) göre ulaştığımız sonuç şudur “gerçek bir kültür, belli bir oyunsal içerik olmaksızın varolamaz, çünkü kültür belli bir ılımlılığı ve kendine egemen olmayı gerektirir; mükemmele ulaşmayı kendi eğilimlerinde görmeyi değil de, kendini serbestçe rıza gösterilen sınırların içine kapatılmış olarak kabul etmeyi gerektirir. Kültür, belli kurallara uyulması yönündeki karşılıklı bir anlaşmanın varlığı nedeniyle her zaman bir ölçüde oynanmış olacaktır. Gerçek uygarlık, her zaman ve bütün açılardan fair play’i talep etmektedir ve fair play de iyi niyetin oyunsal terimlere çevrilmiş halinden başka bir şey değildir. Oyunbozan bizzat kültürü bozmaktadır”

Kaynakça

HUIZINGA, Johan, (1997) “**Orta Çağın Günbatımı**”, çev M.Ali Kılıçbay, imge yay. Ankara
HUIZINGA, Johan (2006) “**Homo Ludens**” çev M.Ali Kılıçbay, ayrintı yay, İstanbul

**RUTH BENEDICT
VE KÜLTÜR KONUSUNA KATKILARI**
Cihat Özsöz*

Kültürü, birey ve toplum arasında bir süreç olarak tanımlayan Ruth Benedict'e göre kültür, bir gayeye yönelmiştir ve bu gaye de, o kültürün kendine has hayat tarzının bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Benedict, Malinowski'nin işlevsel metoduna ihtiyaç olduğuna dikkat çeker. Ona göre olgular salt gözlem ve laboratuvar deneyiyle açıklanamaz. Yapılması gereken en küçük (bireysel) örnekten başlayıp, en büyük (toplumsal) örneğe kadarki sürece dahil olmak, bu süreçte rol alan her birey, kurum veya toplumsal grubu betimlemektedir. Bu anlamda Benedict, en küçük toplumsal öge olan bireyi (hatta onun psikolojisini) hesaba katar. Kültürü, psikolojik kişilikle ilişkisi içinde düşünerek, kültür kuramcılarında ayrı ve önemli bir yerde durur (Güngören, 1998: 66).

Benedict toplumun bireyi, bireyin de toplumu şekillendirdiği ikili bir sistem kurar. Bu sistemi anlamak için karşı karşıya görünen iki öğeden herhangi birini tamamen etken veya tamamen edilgen kabul etmekten kaçınmak gerekir. Benedict her bir kültürün ayrı bir kişilik tipi oluşturduğu ve kültür tipleriyle duygulanım örüntüleri arasında yüksek ölçüde tutarlılık

bulduğunu söyler (Özbudun ve Şafak, 2005; 95). Kültürü biçimleyen, bütün bireyliklerin toplamıdır ama kültür de bireylerin istedikleri ve yarattıkları biçimleri aşar, onlara egemen olur. Etki bağlamında hangi durumlarda, hangi ögenin baskın olduğunu anlamının yolu; farklı kültürleri inceleyip, insan doğasına ait şeyleri kültüre özgü olanlardan ayırmaktan geçer (Güngören, 1998: 66).

Benzer fikir yapısına sahip birçok antropologla, Ruth Benedict'i ayıran şey, Benedict'in betimlemeye çalışılan olguların psikopatolojiye özgü ortak bir dille betimlenebileceğini göstermesidir (Levi-Staruss, 2005: 20). Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, onun yapmaya çalıştığı, kültür tiplerini psikopatolojik sorunlara indirgemek ya da kültür tiplerini bu psikopatolojik sorunlarla açıklamakta ısrarcı olmak değildir (Levi-Strauss; 2005: 21).

Kültürel davranışın anlamı yerel ve insan ürünü bir şey olduğunu anladığımızda tümüyle açıklanmış olmaz. O, son derece değişebilir. Aynı zamanda bütünleşme eğilimindedir de. Bir birey gibi kültür de aşağı yukarı düşünce ve eylem örüntülerinden ibarettir (Benedict, 1999, 66). Bu iki öge arasındaki benzerlik, kültürü anlama çabası için bize basitten karmaşığa giden bir yol gösterir. Bu karmaşıklıktan kasıt kültür

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

içerisindeki bireyliklerin çeşitliliğidir. Çeşitlilik temelde bütünleşmeyi olumsuz etkiler gibi görünse de -basit düzeyde bile olsa- bütünleşme gerçekleşir. Çok çeşitli bireylere sahip kültürler bile az ya da çok bütünleşmiş davranışlar elde etmeyi başarırlar (Benedict, 1999: 68).

Kültürleri incelemek için kullanılan metotlara Gestalt modelini de katan Benedict, bütünün parçalardan ayrı ve daha fazla bir şey olduğunu (yani kültürlerin sahip oldukları özelliklerden daha fazla bir şey olduğunu) ispatlamayı amaçlayan çalışmalar yapar (Benedict, 1999: 67). Bu sebeple Kızılderililer ve yerliler üzerine çok sayıda çalışma yapıp bireysel tutumlardan, davranış kalıplarına uzanan süreci anlamaya çalışmıştır. Yapma çalıştığı şeyin insanbilimciler tarafından yavaş yavaş fark edildiğini ileri süren Benedict, ilkel tek bir kültürden birçok kültürün incelenmesine doğru bir yönelim olduğunu söylüyor. Tekilden çoğula evrilen bu değişimin sonuçları, ona göre, konunun netleşmesi için henüz ilk adımdır (Benedict, 1999: 70).

Benedict'in bireyin ve psikolojinin önemini vurgulayan çalışmaları eğer bireyi aşırı önemseme gerekliliği olarak anlaşılırsa yanlış sonuçlara yol açabilir (Benedict, 1999: 254). Birey ne hiçtir, ne de her şeydir (tıpkı karşısında duran kültürün kendisi gibi). Kültürü oluşturan ve kültür tarafından oluşturulan bireyin ve psikolojik faktörlerin hesaba katılması, salt psikolojik açıklamalarla genellemeye gitmek demek değildir. Sonuç olarak hiçbir birey, katıldığı kültür olmaksızın, kendi gizilgüçlerinin eşiğinden içeri adım atamaz. Tersine olarak hiçbir uygarlık, son çözümlemede bir bireyin katkısı olmaksızın kendini var edemez (Benedict, 1999: 256).

Bu tartışmalar ışığında, "Kültür Örüntüleri" isimli eserinde bireyin bu konumunu "birey sorunu" olarak adlandıran Benedict, birey-toplum ya da birey-kültür ikircikliğini eleştirirken şunları söyler:

Birey sorunu, kültür ve birey arasındaki uzlaşmaz karşıtlığa vurgu yaparak çözümlenemez. Vurgu onlar arasındaki karşılıklı birbirini güçlendirmeye yapılmalıdır. Bu uyumlu ilişki özel olarak göz önünde tutulmaksızın kültür örüntülerini tartışmak olanaksızdır (1999: 256).

Benedict'in kültür çalışmalarına en büyük katkısı kuşkusuz "Krizantem ve Kılıç" eseridir. Bu eser, Amerika sahillerine saldıracak kadar

büyük bir savaşa girişen Japon kültürünü tanımak için, Benedict'in Amerikan Hükümeti tarafından görevlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Benedict yukarıda bahsettiğimiz tüm metotları kullanarak, Amerika'da yaşayan, çalışan, Amerika'ya sığınan ya da esir düşen Japonlarla ilgili bir araştırma yapar. Amaç Amerika'yı beklediğinden çok daha fazla zarara uğratan bir kültürün ne olduğunu anlamaktır. Tüm çalışma boyunca Benedict, Amerikan merkezci bir tutumdan kaçınmaya çalıştığını, yapmaya çalıştığı şeyin bir kültürü açıklamaya çalışmak olduğunu söyler. Daha önce sözünü ettiğimiz Gestalt modelini ve psikopatolojik öğeleri de hesaba katarak çalışmasını yapar. Onun amacı bireysel anlamda bilimsel gibi görünse de, çalışmanın temel amacı harp halindeki Japonya'nın nasıl davranacağını kestirmek ve savaşı Amerika lehine sonuçlandırmanın yollarını aramaktır. Malinowski'nin işlevsel kültür araştırmalarının gerekliliğini vurgulayan Benedict, çalışmada "orada bulunarak" sonuçlara gidilmesi gerektiğini söylemiş, ancak Japon kültürünü Japonya'ya giderek değil, Amerika'daki Japonlara ulaşarak açıklamaya çalışmıştır. Bu durumun savaş halinde olunmasından kaynaklandığını söyleyen Benedict, daha önce yerinde yapılmış araştırmaların kendisine yol gösterdiğini ifade eder;

Bir antropolog, tetkik ettiği kültüre sahip kimseler arasına sadece malzemesini artırmak ve onları daha iyi anlayabilmek düşüncesiyle girecek olursa, bu şahıs Japonya'da yaşamış, ehliyet sahibi Batılı müşahitlerin yaptığından başka bir şey yapmamış olur. bir antropologun yapacağı şey bundan ibaret olsaydı, onun için Japonya'daki yabancıların Japonya konusundaki kıymetli çalışmalarına herhangi bir ilave yapma ümidi ortadan kalkacaktı. Halbuki bir kültürel antropolog, çok sayıda araştırmacı ve müşahidin bulunduğu bir sahada bilgisini artırmak için giriştiği çabanın zahmete değer olduğunu gösteren, mesleki terbiyenin sağladığı bazı özelliklere sahiptir (1965; 9-10.)

Benedict bu cümlelerin devamında, sahaya girecek antropologun kültürel farklara önem vermesi ve dikkat etmesi gerektiğini söyleyerek kendi çalışmasını sunar. Ayrıca çabasının iki kültür arasındaki basit benzerlikleri ortaya koymak değil, nasıl olup da yakın iki kültürün

birbirinden farklı anlamlar oluşturabildiğini saptamaya çalışmak olduğunu söyler.

“Krizantem ve Kılıç” eseri kültürel bir araştırma olmasının yanı sıra Benedict’in metodunu da anlamamıza yardımcı olan bir kılavuz niteliğindedir. Kitabın birinci bölümü olan “Konu: Japonya” başlıklı bölüm, baştan sona Benedict’in çalışma sırasında izlediği yolun taslağı niteliğindedir. Sık sık kültürel antropolog olarak neler yaptığını (ya da yapması gerektiğini) vurgulamış, çalışmada hangi kavramı nasıl kullandığını bu bölümde anlatmıştır;

Ayrıca ben, bir kültürel antropolog olarak birbiriyle ilgisi olmayan küçük davranışların aralarında sistematik münasebetler olduğu ön-hükmüne vararak harekete geçtim. Yüzlerce detayın geniş kalıplar içine girişini ciddiyetle ele aldım... Ekonomik davranışlar, ailevi nizamlar, dini ayinler ve politik hedefler birbirine göre ayarlanır. Bir sahadaki değişmeler, diğerinde olduğundan daha çabuk meydana gelebilir ve diğer sahaları büyük bir baskı altında bırakabilir, fakat esas baskı, meydana gelen değişmeler uyma ihtiyacından doğar... Bunun her zaman gerçek olması dolayısıyla bir araştırmacı, ekonomi, cinsiyet, din ve çocuk bakımı ile ilgili olaylar üzerinde ne kadar çok inceleme yaparsa, araştırdığı toplumda olup biten olayları da o kadar doğrulukla takip edebilir (1965; 13–14).

Sonuç olarak Ruth Benedict, çok kapsamlı olmamakla birlikte, oldukça önemli bir katkı yaparak kültür çalışmaları için yol göstericilerden birisi olmuştur. Bireyin ve toplumun birlikte ele alınıp, herhangi birisinin temele konmaması fikri onun çalışmalarında yer alan yegâne yöntemdir. Bu iki karşılığın birlikte yürüdüğü alanları, yani bütünleşmeyi/düzenliliği anlamaya çalışır. Düzenlilikten kastı toplumlar için sonradan oluşturulmuş yasalar değildir. Ona göre kimi basit türdeş kültürlerde ortak alışkanlıklar ve gelenekler, herhangi bir resmi yasal yetkenin gelişmesine gerek bırakmayabilir. Yasa sınır demektir ve özgürlüğün sınırlanmaya başladığı yerdir. Bizim uygarlığımızda bile, yasa, toplumun kaba bir aracından başka bir şey değildir ve çoğu kez onun kibirli uygulayıcılarının denetlenmeleri gerekir. Dolayısıyla yasaya toplumsal düzenin bir eşdeğeri olarak bakılamaz (Benedict, 1999: 255–256). Yani kültürel bütünleşme yazılı bir formül

değil, bizzat kültürün ve bireylerin içinde bulunan bir etkileşim sürecidir.

Kaynakça

- BENEDICT Ruth (1965) Krizantem ve Kılıç, Çev. Türkan Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
 BENEDICT, Ruth (1999) Kültür Örüntüleri, Çev. Mustafa Topal, Öteki Yayınları, Ankara
 GÜNGÖREN, Ahmet (1998) Cadıların Günbatımı, Yol Yayınları, İstanbul
 LEVI-STRAUSS, Claude (2005) Marcell Mauss’un Sosyoloji ve Antropoloji eserine Giriş, Çev. Özcan Doğan, Doğu-Batı Yayınları, Ankara
 ÖZBUDUN Sibel & ŞAFAK Balkı (2005) Antropoloji: Kuramlar / Kuramcılar, Dipnot Yayınları, Ankara

YENİ SOSYAL HAREKETLER EKSENİNDE FEMİNİZME BAKIŞ Cevdet Doğan*

Giriş

Modern dünyanın inşası sürecinde; her alanda, toplumsal değişme adına önemli gelişmelerin yaşanmış olduğu bilinmektedir. Modernleşme hareketinin sonucunda siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda meydana gelen pek çok değişim sürecinden bahsedilebilir. Bu toplumsal değişme süreçleri, koşulların, yani temel etkenlerin değişmesine bağlı olarak farklılaşmakta; kimi zaman toplumun değişmesinde radikal kırılmaları, kimi zaman da doğal akışları açığa çıkarmaktadır. Bu etkenler siyasal, kültürel, ekonomik niteliklerin yanı sıra; iç ve dış gelişmelere ya da oluşumlara da bağlanabilir. Dünyada en çok Batı'da her alanda görülen gelişmeler, bu gelişmelerin yaşandığı toplumlarda, devletin toplumla ya da toplum içinde yer alan grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu noktada, özellikle Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeni koşulların, toplumsal ilişkileri ciddi bir biçimde değiştirdiği görülmektedir. Söz konusu devrim, öncelikli olarak ekonomik koşullarda

önemli değişmelere ve gelişmelere yol açmakla birlikte, bu gelişmelerin yarattığı yeni koşullar, kaçınılmaz bir şekilde siyasal, toplumsal, kültürel alanlarda da yeni açılımların temellerini atmıştır.

Toplumsal değişme, tanımı ve içeriği itibarı ile toplum yaşantısının olduğu her yerde, etkileri gözlenebilen bir olgu özelliği taşımaktadır. Toplumun ilgilendiren tüm konularda gözlenen bu olgu, değişimin hızlı ve radikal nitelikler taşıdığı kadın konusunda şaşırtıcı özelliklere sahiptir. Feminist hareketlerle birlikte, Sanayi Devrimi öncesi geleneksel değerlerin, kadın üzerindeki ağırlıklı etkisi Devrim sonrasında azalmış; kadın yeni bir kimliğe ve statüye kavuşmuştur.

Yeni kimliği ve kişiliği ile kadın, kendisi için biçilen kadere aşılmaya başlamış, çağdaş haklarını talep eder bir seviyeye ulaşmıştır. Kadının, çocuk büyütme ve ev işlerini yapmak gibi roller çerçevesinde hapsedildiği özel alandan, kamusal alana doğru yaygınlaşan hareketliliği gelinen noktada önemli bir gelişmedir. Çünkü 18. yüzyıl sonrası siyaset düşünürlerinin büyük bir kısmı (T. Hobbes, J. Locke, J.J. Rousseau), sivil toplum kavramını tartışırken özel alanı kadınlara

* Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

kamusal alanı erkeklerle özdeş tutmuşlardır (Çaha, 1994: 79).

Kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan feminist hareket, çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu anlamda tarihsel süreç içerisinde, örgütlü bir hareket olarak feminizm, Sanayi Devrimi sonrası kadının aleyhine şekillenen yeni toplumda oy hakkı, eğitim ve çalışma alanlarına girme noktasında eşit haklar sağlamayı amaç edinmiştir. 1960'lı yıllardan sonra ise feminist hareketler (radikal, sol kanat, postmodern), eşitliği reddederek farklılığa vurgu yapmaktadırlar. Bu dönemde 'kişisel olan politiktir' sloganı, hareketin etkin hale gelmesinde önemli tezlerden biridir. Bununla birlikte kadının baskı altına alınmasının kökeninde -kapitalizmin değil- ataerkilliğin yani erkek egemenliğinin yer aldığı savunulur. Bu yüzden de kadınların kendilerini bastırılmış bir kast olarak görmeleri, diğer kadınlarla birlikte erkeklere karşı mücadele eden bir harekete yönelmeleri gerektiği düşüncesi hâkimdir. (Donovan, 1997: 268). Buna bağlı olarak feminist hareketin ideolojisinin iki dönemde farklılaştığı görülür ki; 1960'lara değin süren dönem için birinci feminist dalga, 60'lı yıllardan sonraki dönem için ise ikinci feminist dalga biçiminde genel kabul gören nitelendirmeler söz konusudur. Aynı şekilde hareketin örgütlenme ve eylemliliklerinde de bir farklılaşmadan söz edilebilir. Bu yönüyle 'ikinci dalgayı', 1970'lerde birçok kuramcı tarafından "toplumsal, insani, iktisadi yeniden üretim alanına hitap eden; yeniden üretime ilişkin çelişkilerden kaynaklanan hareketler" olarak tanımlanan yeni toplumsal hareketler içerisinde değerlendirmek mümkündür (Bora, 1990: 51).

Bu çalışma, feminist hareketi ortaya çıkışı, ideolojisi, örgütlenme tarzı, eylem ve etkinlikleri açısından yeni sosyal hareketler ekseninde irdelemeyi amaç edinmiştir. Bu doğrultuda özellikle ikinci dalga feminist hareket, açıklayıcı model olarak yorumlanmaktadır.

Çağdaş Sosyal Hareket Kuramları

Toplumlarda gözlemlenen sosyal hareketleri anlamaya yönelik pek çok kuram ve çalışma geliştirilmiştir. Bu kuramların her biri ilgilendikleri konuya çok farklı perspektiflerden yaklaşmıştır. Sahip olunan bu perspektif kuramcıya bir yol gösterebileceği ya da bir açıklama modeli sağlayabileceği gibi onun açıklama modelinin kavrayamadığı hareketleri görmezden gelebilmesine de neden olabilmektedir. Örneğin yapısal işlevselci bir perspektif toplumsal yapıdaki her ögenin sistemin

bütününe katkıda bulunacağını savunur, kimi sosyal talepler de buna dâhildir; fakat Marksizm gibi bir hareket sistemin kendisini tehdit ettiği için onun yarattığı bir sosyal hareket yapısal-fonksiyonalist açıklama modelinin kantarına konulamaz. Buna paralel olarak bir diğer bütüncü yaklaşım olan Kolektif davranış teorisi, modern toplumlarda gözlemediğimiz farklılığı, çoğulculuğu vurgulayan, bunun dışında mevcut iktidarın onay verdiği kimlik kalıplarına uymayan gay, feminist, çevreci ve bu gibi radikal talepleri anlamakta güçlük çeker. Modern toplumlarda gözlemlenen bu tip hareketler, modernleşme projesinin anlamına kuşku düşürür. Çünkü kolektif davranış teorisyenleri, sosyal hareketleri modernleşme sürecinde ortaya çıkan olgular olarak ele alırlar, oysaki bu tip hareketler tam da modernleşme sürecini tamamlamış ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapıyı statik ve elde bir kabul eden bu yaklaşım doğal olarak yeni sosyal hareketleri anlamlandıracak bir modeli baştan reddetmiş olur.

Sosyal hareketleri açıklamaya çalışan sosyal hareket teorilerini sınıflandırdığı çalışmasında Mamay dört tip yaklaşım olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar:

1. Kolektif Davranış Teorisi
2. Kaynak Mobilizasyon Teorisi
3. Yeni Sosyal Hareketler Yaklaşımı
4. Eylem-Kimlik Yaklaşımı

Kolektif davranış teorisi yukarıda kısaca değindiğimiz gibi sosyal hareketleri durumlar olarak niteler. Modern kapitalist toplumlarda gözlemlenen yapısal gerginliklerin yarattığı bu hareketler mevcut sistemden paylarına düşeni zamanla aldıklarında yapıya dâhil olacaklardır. Zaten bu hareketlerin aktörleri marjinal tiplerdir, ekonomik politikardan yararlanamamış ve bundan dolayı yarı-rasyonel tepkiler gösteren bireylerdir, fakat bu problemler zamanla ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla sosyal hareketler psikopatolojik bir durumu ve toplumdaki işlev bozukluğunu simgeler. Klasik sosyolojinin bir yansıması olan bu teori Çayır'a (1999) göre, değişimi bireylerin eylemlerinde değil, tarihte gördüğü için toplumun o anki durumunu verili bir yapı olarak tasavvur eder ve kavrar, dolayısıyla bireysel hareketler ve grupsal çabalar tarihin ve yapının üstüne çıkamazlar (14).

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı ise sosyal hareketleri Mamay'a göre, toplumun toplumsal değişimlere yönelik tepkisini dile getirdiği yönünde yorumlar. "Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, kolektif davranış yaklaşımına karşıt bir biçimde, sosyal bir

hareketin ortaya çıkış nedenlerini, değişimlere toplumun gösterdiği bir tepki olarak açıklar. Aynı zamanda toplumdaki yeni değişiklikleri karşılamak, sosyal düzeni yenilemek için girişilen bir çaba olarak, sosyal hareketlerin doğasını başarılı bir şekilde açıklar”(Mamay, 2004: 2). Bu yaklaşıma göre bireyler, toplumda çıkan yeni yaklaşımlara ve fırsatlara rasyonel olarak yönelirler.

Çayır'a göre ise kaynak mobilizasyonu paradigması “dışlanmış grupların sisteme katılma mücadelelerinin ya da kaynakların farklı biçimde dağıtım talebinin bir ifadesidir.” Bu talebin kaynağında ise “ekonomik dönüşüm, kentleşme, devletin oluşum süreci ve dolayısıyla günlük hayatın yeni yapıları”nın oluşumu vardır (1999: 20–21).

Yeni sosyal hareketler yaklaşımının genel çizgisi üzerinde Mamay ve Çayır'ın aynı fikirde olduğunu söyleyebiliriz. Yeni sosyal hareket teorisyenleri, “yeni hareketlerin siyasi düzlemde değişikliği hedefleyen sosyo-politik yönünü değil, mevcut değerler, normlar ve kimlik yapılarında değişim taleplerini simgeleyen sosyo-kültürel boyutunu öne çıkartırlar” (Çayır, 1999: 23). Mamay, incelemesinde yeni sosyal hareketlerin post-endüstriyel topluma özgü bir olgu olduğunu dile getirir. Ona göre, artık sınıf temelini dayanan çelişkiler yoktur; günümüz toplumunun temel tepkisi devletin artan yönetme erki üzerinedir. Post-modern toplumun temel sıkıntısı, ileri teknoloji sayesinde artan devlet kontrolü ile sürekli genişleyen bireysel özerklik arasındadır. Artık bir insan grubu ya da bir sınıf ile başka bir sınıf arasındaki çatışmadan ziyade, bir kimliği taşıyan bir birey ile bir kurum olarak devlet arasındaki çatışmadan bahsedebiliriz. Çatışma maddi çıkardan ziyade maddi olmayan çıkarlar üzerinedir. Makalesinin bir yerinde şöyle söyler: “Yeni sosyal hareketler yaklaşımı, sosyal hareketlere, modern süper bürokratik toplumların çelişkili yaradılışından ötürü hem semptomatik hem de çözüm içeren olgular olarak davranır. Sosyal hareketler, post-endüstriyel gelişmenin mantığındaki büyüyen yönetmeci doğa ve insan özerkliğinin genişleyen alanları arasındaki gerilimi birbirine eklemler” (Mamay, 2004: 2). Bununla birlikte, Touraine'e göre “sosyal hareketler, sosyal aktörlerin toplumun yapısı üzerindeki mücadelelerinden doğmaktadır...” Günümüz sosyal hareketleri ise kendilerini devlet gücünü kontrol etme fikrinden ayrıştırdıkları ve sivil ilişkileri dönüştürmeyi amaçladıkları için yenidirler (akt. Çayır, 1999: 16–17). Mellucci'ye göre ise yeni sosyal hareketler, üzerinde ciddiyetle

durulması gereken bir olgudur. Bu hareketler sistemi politik anlamda değiştirme ve bir devrim fikrine sahip değilmiş gibi görünse de argümanlarında çok ciddi eleştiriler barındırmaktadırlar. Tepki sisteme yöneliktir, sistemin verdiği fırsatlar ve yine ondan kaynaklanan sınırlılıklar içerisinden doğar. Bunları değerlendiren ve sosyal değişim sonucu oluşan yeni kimliklerin sahibi olan bireylerin, çeşitli süreçler sonunda oluşturduğu yönelimlerdir. Bu anlamda özellikle kadın hareketi, bir yanda ‘eşit’ diğer yanda ‘farklı’ olma hakkı mücadelesi ile sistemin hakim mantığını sorgulamakta, bu yönüyle de sadece kadına değil tüm topluma seslenmektedir (akt. Çayır, 1999: 25–26). Mesele siyasal sistemden özerkliğini kopartmaktır. Mamay'ın son tipleştirmesi olan eylem-kimlik kuramı yeni sosyal hareketlerle değerlendirilmeye müsaittir. Mamay, Touraine'den hareketle sosyal hareketlerin patolojik ve anormal olarak nitelenemeyeceğini belirtir. Ona göre, sosyal hareketler sosyal durgunlaşmaya engel olur ve bireyin sembolik anlamda kimlik kurmasına yardım eder ve kurtuluşun sözünü verir (Mamay, 2004: 2).

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler göstermektedir ki; yeni olarak nitelendirilen sosyal hareketlerin (feminist hareket, çevreci hareket, yeşil hareket, barış hareketi vb.) gündeme getirdiği sorunlar ve ileri sürdükleri taleplerden çok, siyasal ve örgütsel tarzları ile eylemliliklerinin yeni olduğudur. Yeni toplumsal hareketlerin bu çerçevede ayırt edici özellikleri ise korporatist siyasete karşı çıkarak doğrudan eyleme dayanmaları; katılımcı, anti-hiyerarşik, anti-bürokratik ve anti-merkeziyetçi örgütsel yapıları hedeflemeleri; çoğunlukla parti, parlamento ve devlet dışında, kalıcı kuruluş biçimlerinden yoksun olarak kampanya, gösteri vb. eylemlerle varolmaları; farklılıklara vurgu yapmaları; ne için mücadele ettiklerinden çok nasıl mücadele etmeleri gerektiği üzerinde durmaları şeklinde sıralanabilir. Bütün bu özellikler, belirtilen hareketlerin 1960'ların sonunda ortaya çıkan biçimlerini, daha önceki biçimlerinden ayırmakta ve hepsini ortak bir başlık altında toplamayı mümkün kılmaktadır (Toprak, 1994: 72).

Yeni sosyal hareketlerin 1968 dalgası üzerinde oluştuğunu belirten Bora'ya göre bu hareketlerin öncüleri, içerisinde yer aldıkları “yeni” eylemliliğin kültürel-toplumsal kimliğini taşırlar. 1980'lere doğru, ideolojik, kültürel-toplumsal kurgularında gerçekleştirdikleri bütünlük ve kapsamlılık açısından yeşil ve

feminist hareketler siyasal bir kimlik inşa etmişlerdir. Bununla birlikte, siyasal iktidarı hedeflememeleri ve yerleşik anlamda siyaset yapmamaları açısından, kaynaklandıkları 1960'ların devrimci sosyalist hareketinden kopmuşlardır (1990: 51). Oysa tarihsel yönelişleri bakımından orta sınıf karakteri taşıyan yeni sosyal hareketler, sosyalist hareketin ne tümüyle içselleştirebileceği ne de dışlayabileceği hareketlerdir. Lynne Segal'ın sosyalist hareketle feminist hareket arasındaki ilişki için söylediği "ne sevgili dost, ne de düşman" deyiminde olduğu gibi (1984: 216).

Feminist Hareket

Feminist hareket, oldukça geniş bir literatür içerisinde, Fransız İhtilali'ne koşut, İhtilalin ortaya çıkardığı kadın haklarına ilişkin açıklamalarla birlikte anılmaktadır. Ve modern dünyanın oluşumu sürecinde, çeşitli dinamiklerin de etkisiyle, kadın üzerindeki her türlü hegemonik yapı ve anlayışı sorgulayarak, günümüze doğru kadın haklarıyla sınırlı kalmayan, yeni toplumsal açıklamaları da meydana getiren bir hareket olarak görülmektedir. Bu çerçevede feminist hareket, anlam haritasını toplumsal alanda gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümlerle sürekli zenginleştirmektedir.

Feminizmin, sözlük anlamı itibarı ile Fransızca'ya 1837 yılında girdiği ve "kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin" şeklinde tanımının yapıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, Fransa'da oluşturulan kavramın, beraberinde kadın haklarını genişletmeyi amaçlayan eylemleri doğurması, feminizmi aynı zamanda eylemselliği gerektiren bir öğreti olarak tanımlamaktadır. Feminist teorinin harekete meşruiyet kazandırmak için üzerinde önemle durduğu kavram cinsiyetçiliktir. Cinsiyetçilik, kadın cinsine uygulanan ayrımcı tutumu ifade eder. Freudcu psikanalizden hareketle, cinsiyet ayrımcılığı için 'fallokrasinin' (penis egemenliği) ortaya çıkardığı bir tutum, açıklamasında bulunmaktadır. Feministlere göre, kimilerinin 'androkrasi' (erkek egemenliği) ya da 'patriyarkal' (ataerkil) diye de adlandırdıkları fallokrasi, sadece bir egemenliği anlatmaz. "Ayrıca, erkeklerin, kadımlar üzerindeki egemenliklerini yeniden üretmek için, ellerindeki tüm kurumsal ve ideolojik olanakları (hukuk, siyaset, iktisat, ahlak, bilim, tıp, moda, kültür, eğitim, kitle iletişim araçları vb.), tıpkı kapitalizmin kendisini sürdürebilmek için bunları kullandığı gibi açıktan açığa veya üstü örtülü biçimde kullanan sistemdir" (Michel: 6). Erkek

egemenliğinin (patriyarka), dünya tarihinde, Fransız İhtilali'nden sonra toplumların tüm yaşamında önemli değişimler yaratmış olan Sanayi Devrimi ile yeniden ve daha da yaygınlaşarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Buna karşılık kadınların da üzerlerinde hissettikleri bu hükmeden, buyuran, aşağılayan egemenlik biçimini ortadan kaldırmaya, toplumu dönüştürmeye yönelik bilinç ve eylemlilikleri, kendini yeniden biçimlendirerek devam etmektedir. Yani feminist hareket, değişen toplumsal dinamiklere paralel bir biçimde, eylem ve örgütlenme tarzını dönemsel olarak yeniden belirlemektedir.

Temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisinin değiştirilmesini hedefleyen feminist hareketi, yaygınlaştığı Batı dünyasında Sanayi Devrimi'nden önce (birinci dalga) ve sonra (ikinci dalga) olmak üzere iki ayrı dönemde değerlendirmek, genel kabul gören bir yaklaşımdır. Çünkü Sanayi Devrimi'nin pek çok toplumsal olguya yeni içerikler verdiği, yeni toplumsal sorunları gündeme getirdiği ve toplum içi ilişkileri yeniden belirlediği görülmektedir. Devrimle birlikte yeni ekonomik şartlar, toplum içi ilişkileri altüst ederken, kadınların durumunu da değiştirmiştir. Kadın-erkek arasındaki ilişki aile, eğitim, iş dünyası, siyasi hayat, kültür ve tarihe kadar geniş bir yelpaze içinde sorgulanmaya başlanmıştır.

Batı dünyasında Sanayi Devrimi'ne kadar kadın ile erkek arasında tam bir eşitsizlik vardır. Kadın, yaşamın her alanında, erkeğin karşısında aşağılanan bir varlık konumuna sahiptir. Hıristiyanlık dogmasından gelen katı inançlar, geleneksel değerlerle birleşerek kadını, şeytanın yoldaşı olarak görece kadar aşağılamaktadır. Öyle ki, Ortaçağ'da bazı Hıristiyan mezhepleri, kadının insan olup olmadığını dahi tartışmaktadır. Bunun yanında, İngiltere'de 16. yüzyıla kadar kadın murdar sayıldığı için İncil okuması yasaktır. Yine İngiltere'de 1805 yılına değin vatandaşlık hüviyetleri olmayan kadınlar, kocaları tarafından bir mal gibi satılabilmektedir (Kırkpınar, 2001: 68).

20. yüzyılın başlarından itibaren Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde kadınların yasa önündeki durumlarının değişmeye başladığı görülmektedir. Bunda, özel alan (aile, ev) içerisinde roller biçilen kadının, yükselmekte olan sanayi toplumu ile kamusal alana işgücü olarak entegre edilmesinin büyük rolü vardır. Sanayi toplumu ile üretimin evden ayrılarak pazara kayması, kadın emeğinin de ev dışına taşmasına yol açar. Marksist feminist

Barrett, bu durumun “yedek işgücü ordusu” gerçeği ile anlaşılması gerektiği üzerinde durur. Bu noktada birçok feministin, kadın işçilerin tarihsel olarak, gereksinim zamanlarında, büyük savaşlar (1. ve 2. Paylaşım Savaşları) sırasında işe çekilen bir işgücü “havuzu” oluşturduğu gözlemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca kadın işçilerin, cinsiyete dayalı olarak erkeklerden çok daha düşük ücretle çalıştırıldıkları bilinmektedir. Bu yönüyle, kadının daha düşük ücreti ve işgücünün belirli kesimlerinde yoğunlaşması; bir durgunluk döneminde kadınların işten çıkarılmaları ve de erkek işçilerin talep ettikleri daha yüksek ücretin önünde engel olarak kullanılacakları olasılığını ortaya çıkarmaktadır (1995: 153–154). Çalışma yaşamına (kamusal alanda) giren kadının, yeni rolünü almasının önünde duran düşük ücret ve işten çıkarılma gibi sorunlar doğal olarak çatışma zeminleri yaratır. İşte bu bağlamda, birinci dalga feminist hareketin doğduğu söylenebilir.

Bu doğrultuda, oy hakkı etrafında yoğunlaşan ilk feminist hareketin temel amacı, vatandaşlık hakkı elde etmek ve böylelikle kamusal alana erkekle eşit düzlemde girebilmektir. Oy hakkı mücadelesi Avrupa ile Amerika’da hızla yayılmış ve kadına, kamusal alanda eşit haklar talep etme yönünde kazanımlar sağlamıştır. Erkeğin toplumsal kurumlar üzerindeki egemenliğine son vermeyi amaçlayan bu ilk feminist dalga Amerika’da 1840, İngiltere’de 1850, Almanya ve Fransa’da 1860 ve İskandinav ülkelerde 1870’lerde gelişmeye başlamıştır (Çaha, 1994: 81). Kamusal alana ilişkin elde edilen hakların, Aydınlanma fikrinin ürünü olan “Doğal Haklar Yasası”nın feminist yorumuna dayandığı görülmektedir.

Aydınlanma düşünürleri içerisinde Locke’un ve diğer liberal kuramcılarının savunduğu ‘doğal haklar yasası’ kadını kamusal alanın dışına atarken şu açıklamayı getirir:

Her erkek yeterli derecede akli olarak kabul edilir ya da ‘doğal’ olarak, bir aileyi yönetme kapasitesine sahiptir...Kadınlar ise, Locke’un teorisine göre, ‘doğal’ olarak akıldan yoksun görülürler ve ‘doğal’ olarak ‘özgür ve eşit birey’ statüsünün dışında tutulurlar, nitekim kamusal hayata katılmaları da uygun değildir (akt: Donovan, 1997: 22).

Buna karşılık Donovan, doğal haklar yasasını kadınlara uyarlayan ilk girişimin, Elisabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan ve 19–20 Temmuz 1848 tarihinde Seneca Falls

tarafından yayınlanan, *Declaration of Sentiments* (Duygular Bildirisi) olduğunu belirtmektedir. 100 kadın ve erkek tarafından imzalanan bu bildiri, Donovan’a göre kadınların farklı bir tavır almalarını tabiatın ve Tanrının onlara hak olarak tanıdığı olası çıkarımları içerir. Doğal haklar yasasını kadına uyarlayan bildiri bu noktada şunu içerir:

Bütün erkekler ve kadınlar eşit olarak yaratılmışlardır, yaratıcıları tarafından verilmiş ve vazgeçilemez haklara sahiptirler, ki bunların arasında yaşam, özgürlük ve mutluluğun peşinden koşma hakkı vardır, bu hakları korumak için güçlerini yönetilenlerin rızalarından alan hükümetler kurulmuştur –bu hakikatleri aşikar sayıyoruz (akt: Donovan: 24).

Kısacası, bu bildiri ile feministlerin, doğal haklar yasasına dayanarak kadınların kamusal alanda seslerini yükseltecek oy verme, yönetime katılma ve eğitim gibi hakları içeren bir uyarlamaya imza attıkları söylenebilir. Böylelikle de erkeğin sahip olduğu haklara erişme yönünde önemli adımlar atıldığı görülür.

Birinci dalga feminizm olarak adlandırılan bu hareketin temel amacının, erkek örüntüleriyle düzenlenmiş kamusal alana kadının, erkekle eşit hukuksal düzlemde girebilmesi olduğu aşikârdır. Bunun için de kadının, kamusal alana girebilmesinin gereği olarak, erkeğin niteliklerine bürünebileceği üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle ekonomik ve toplumsal eşitliği öngören anlayış Çayır’a göre aynı zamanda, erkek kimliğini kutsayan kadın kimliğini inkâr eden bir pozisyona da düşmektedir (1999: 30).

Öte yandan, feminizmin 1960 sonrası ikinci dalga hareketi, günümüze doğru daha özgün ve etkili açılımları sağladığı bir dönemi ifade etmektedir. Hareketin 1970’lerle birlikte kürtaj, doğum kontrolü, kadınlara karşı şiddet gibi konuları ana gündem edindikleri görülmektedir. Bu dönem kadın hareketleri, taşıdıkları ideoloji, örgütlenme biçimleri ve eylemlilikleri ile birinci dalga kadın hareketlerinden farklılaşır. Farklı amaç ve söylemlerle bu hareket, gelişen iletişim teknolojilerini de kullanarak, bugün dünyanın değişik ülkelerinde sayısı binlere ulaşan grupların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra feminizm hem teorik tartışmalarla hem de fiilen gerçekleştirdiği siyasi eylemlerle gelişme göstermiştir. Resmi ideoloji ve öğretilere karşı alternatif üretmede, insanlara kendilerini bireysel düzeyde yeniden tanımlama ihtiyacı hissettirmede

başarılı olduğunu söylediği ikinci dalga feminist hareket, Çaha tarafından üç aşamada özetlenir: “Birincisi, kürtaj gibi bazı kavramları arka sokaklardan aldı ve kamuoyunda tartışılır hale getirdi. İkincisi, cinsiyet gibi toplumsal yaşamdaki derin ve köklü sosyal kurumları sorguladı ve bunları yeniden tanımlama yoluna gitti. Son olarak da bir baskı grubu olarak siyasi partiler ve hükümetler üzerinde baskı unsuru oluşturarak kadınların lehine kararlar alınmasını sağladı (1994: 82)”. Bunun göstergelerinden biri olarak da, Avrupa’da kabul edilen kürtaj yasalarını ileri sürmektedir.

Burada, modernliğin eleştirisinin farklı boyutlarda yapılmasının, ikinci dalga feminist hareketi yeni kılan özellikleri ortaya çıkarmada temel etken olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu anlamda Kandiyoti’ye göre, modernleşme kuramının önde gelen sakıncalarından biri, kavramsal açıdan yoksullaştırıcı etkisidir. Bunun kanıtı da, hane halkının bileşimine ve hane halkı tiplerine demografik açıdan bakılması ve cinsiyete dayalı işbölümünü anlatan rol teorisinin kullanılmasıdır. Bu durum kadınları farklı cins düzenlerini tanımaktan, yani aile içi iktidar ve otoritenin değişik ifadelenirilmesi yollarını görmekten alıkoydu. Sonuçta değişik sosyal tabakalarda aile hayatlarının duygusal yönüyle ve cins dinamikleriyle ilgili pek az bilgi edinilebildi (1995: 378).

İkinci dalga feminist hareketin özgünlüğü eşitlik, farklılık, bağımsızlık şeklinde üç sınıflamaya tabi tutulabilecek yeni eylem ve ideolojilerinden kaynaklanmaktadır. Feministler arasında “ayrı fakat eşit” tezi birinci dalgadaki eşitlik anlayışına yeni boyutlar taşımıştır. Kadınların erkeklere eşit fakat onlardan ayrı olmak istediklerini vurgulayan anlayışa geçişi temsil eden tez, zenginleştirici olduğu gibi sorunlu da olmuştur. Eşitliğin ötesinde farklılık ve ötekilik hakkına yapılan vurgu, ikinci dalganın yükselişinin en önemli tezidir. Farklılık tezi etrafında Roxanne Dunbar, kadınların erkeklerden farklı olduklarını; başkalarının bakımını üstlenmek, esnek olmak, rekabetçi olmamak ve işbirliğine açık olmak gibi “anneliğe özgü tutumlara” koşullandıklarını belirtir. Kadınlar, “baskı altına alınmışların bilinçliliğine” sahiptirler. Bu nedenle de özünde insancıldırlar ve yeni bir toplumun ahlaki temeli olmalıdırlar(akt: Donovan, 1997: 270). Kadınların farklı kimliklerinin tanınması ve erkeklerinkinden değişik bir güç kaynağı olarak algılanması feminist bilinci genişletmiştir. Bu bağlamda, lezbiyen kimliğinin de hareket içerisinde yer

edindiği ve etkili olduğu görülür. Ataerkinin reddinin simgesi olan lezbiyenliğin, hareket içerisinde kazandığı anlamı Marilyn French; erkeklerin hükmetme, kadınların ise zevk alma dürtüsüne sahip olduğu, zevk almanın ise en insancıl yaşama biçimi olduğu, ancak bunun çift eşeyli bir kültürde mümkün olmasının, kadını iktidarın simgesi olan kültürün dışında tutmayı zorunlu kıldığını belirterek ortaya koymaya çalışır (akt: Çaha, 1994: 86). Ayrıca iktidarın sorgulanmasında “kişisel olan politiktir” şiarının en etkili slogan olduğu unutulmamalıdır.

Feminizmin önde gelen teorisyenlerinden Wainwright’a göre, kadınların karşı karşıya olduğu baskı, “özel” hayatın, “kişisel” olarak nitelenen alanlarında gerçekleşir. Baskının nedenleri ekonomik ve toplumsal olmakla birlikte nedenler, ancak kadınların gündelik yaşamlarında sorun olan ev işleri, çocukların yetiştirilmesi, cinsel tercih ile ilgili görüşlere meydan okumalarıyla ortaya konabilir ve tavır alınabilir. Kadın hareketi bu sorunları siyasetin kapsamına sokarak, birçok insanı özellikle de kadınları siyaset dışında tutan engelleri ortadan kaldırmıştır (1984: 24). Bu anlamda kadın hareketi, kadının toplumsal konumuna ilişkin sorunu toplumun tümüne mal etmekte ve çözümünü noktasında toplumu değiştirmeyi amaç edinmektedir. Bunun için izlenecek yol feminist hareketin başarı ve başarısızlığında son derece belirleyicidir.

Nitekim Wainwright, kadın hareketinden bir şeyler öğrenmenin, izlenen yola ve de örgütlenme değerlerine bağlı olduğu yönünde açıklamalarda bulunur: “Bizim örgütlenme biçimlerimizin altında yatan değerler, yerel denetim ve özerkliğe; geniş koordine yapılar içinde küçük gruplara; yerel merkezlere, sosyal ve kültürel etkinliklere; teori ile pratiği bağdaştırmaya; başkalarının kendilerini yetersiz ve işin dışında hissetmesine yol açan işleyiş ve önderlik biçimlerini önlemeye strateji ve taktiklerle ilgili bazı gerçek deneyimlerden kaynaklanan ve dinlemeye, tartışmaya değer değişik görüşleri dikkate almaya önem veren, dayanan değerlerdir (1984: 292).

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler göstermektedir ki, feminist hareket tarihsel süreç içerisinde modernite olgusuna paralel ve de eleştirel bir zeminde gelişmiştir. Yani modernleşmenin ortaya koyduğu yeni çelişki alanları, feminist hareketin hatta daha birçok sosyal hareketin gelişmesinde belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak ikinci dalga feminist hareket, geleneksel muhalefet tanımlarının

dışında, farklı milliyet ve dinlerden kadınların dünyaya direnmeye, değişim ve özgürlük uğruna mücadeleye ilişkin teorilerini oluşturmada etkili oluyor. Mevcut iktidar ilişkilerini dönüştürmenin yolunu kadınların iletişim kurmalarına, birbirleri hakkında bilgi sahibi olmalarına ve ittifaklar oluşturmalarına bağlıyor.

Farklılıkları onaylıyorlar ve kimliği kapalı kılmıyorlar. Yani toplumsal cinsiyet ve ulus kimlikler gibi kolektif kimliklerin değişebilir ve öngörülemez olduğuna vurgu yapıyorlar. Başka farklılıkları vurgulayarak kutuplaşmayı azaltmanın yollarını arıyorlar. Sıralanan tüm bu özellikler, ikinci dalga feminist hareketi, yeni sosyal hareketler ekseninde, kimlik yönelimli paradigma içerisinde ele almayı mümkün kılmaktadır.

Kaynakça

- BORA, Tanıl (1990) “Yeni Sosyal Hareketler”e dair notlar. *Birikim*, Mayıs, 13, s. 49–53. İstanbul
- ÇAHA, Ömer (1994) Feminizm ve Sivil Toplum. *Birikim*, Mart, s. 79–88. İstanbul
- ÇAYIR, Kenan (1999). Yeni Toplumsal Hareketler, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- DONOVAN, Josephine (1995) Feminist Teori. Çev: Aksu Bora ve diğerleri, İletişim, İstanbul.
- KANDİYOTİ, Deniz (1995) Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar. “Kadın Bakış Açısından Kadınlar” Der: Şirin Tekeli, İletişim, İstanbul.
- KIRKPINAR, Leyla (2001) Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın, KBY, Ankara.
- MAMAY, Sergei (2004) Theories of Social Movements and Their Current Development in Soviet Society www.lucy.uke.ac.uk/esacpub/russian/mamay.html.
- BARRETT, M (1995) Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı. Çev: Şen Süer, Pencere Yay., İstanbul.
- ROWBOTHAM, Sheila ve diğerleri (1984) Feminizm, Sosyalizm ve Eylemde Birlik. Çev: Emel Çetin Özgül, İletişim, İstanbul.
- TOPRAK, F. (1994) Yeni Sosyal Hareketler Feminizm ve Siyaset. *Sosyalist Politika*, Eylül, 2, s. 71–79.

**TEKRAR VE KİNESİS:
KIERKEGAARD VE
METAFİZİĞİN ÇÖKÜŞÜ ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**
*Serkan Yorgancılar**

Varoluşçuluğun öncülerinden olan Kierkegaard, dindar bir ailede doğmuş olmasından dolayı Hıristiyan öğretileri doğrultusunda yetişmiş bir kişidir. Ancak Kierkegaard çocukluğunda aldığı eğitimin izleklerini yaşam boyunca farklı şekillerde taşımış olsa da onun felsefesinin temel eleştirilerinden birisini de Hıristiyanlığın dogmatik okumaları, Hegelcilik ve Alman Romantizmi oluşturur.(Kierkegaard, 2002; 36) Kierkegaard varoluşçuluğu kendi içerisinde diyalektik bir sıra izleyen üç aşamalı bir problem olarak algılar. Ona göre Varoluşçuluğun birinci basamağında gündelik yaşamın sıradanlığını her ne pahasına olursa olsun şiirselleştirmeye çalışan, kurnazca oyunlar tertip ederek kendi bakışıyla dünyayı görmeye çalışmak olan “estetik varoluş aşaması”dır. İkinci aşamada, yaşamın sınırlarını dini kaygılar üzerine temellendiren ve kendi benliğini dini ritüellerle kurgulayan “etik varoluş aşaması”dır. Varoluşun üçüncü ve son aşamasında ise kilisenin dogmatik Hıristiyan öğretilerinin dışarısında bir Hıristiyanlığı yaşatmayı amaçlayan “dinsel varoluş aşaması” gelir. Bütün bunların toplamında insan kendini gerçekleştirmek ve

özgürlüğünü ortaya koymak için varoluşlar arasında bir tercih yapmak zorunda kalacaktır. Varoluş sorumluluğu karşısında, özellikle varoluş seçimleri öncesinde bireyi kuşatan en derin duygu “kaygı”dır (angest).

Hareketin varoluşsal anlamda mümkün olup olmadığı, varolan bireyin ilerlemesinin mümkün olup olmadığı Kierkegaard’ın felsefesinin cevap aradığı konuların başında gelir. Hareketin bir skandal olduğunu savunan filozofların karşısında duran Kierkegaard, hareketin varlığı sorununu bizim önümüze varoluşsal bir konumda yerleştirir. Varoluşçuluk burada karşımıza somut, öznel ve uyanık insanın, Hegelci diyalektik karşısında, yaptığı paradoksal bir tercihtir. Kierkegaard, hareketi reddeden ve ona göre insanın varoluşunu tıkayan Eleatikleri eleştirirken onlara şu soruyu yöneltir:

“Eleatikler hareketi reddettiklerinde Diogenes bir muhalif olarak sahneye çıkar. O gerçekten öne çıktı, çünkü söz söylemedi, sadece birkaç kez ileri geri yürüdü ve bununla onları yeterli ölçüde reddetmiş olduğunu gösterdi. Bir zamanlar, en azından arada bir, tekrar sorunuyla – tekrar mümkün müdür değil midir, tekrarın önemi nedir,

* Dokuz Eylül Üniversitesi Doktora Öğrencisi

tekrar etmiş olmada kazanılan ya da kaybedilen bir şey var mıdır, yok mudur?"

Bizim burada ele alacağımız kavram tekrarlama kinesis, yani Eleacılığın Aristotelesçi karşı kutbu, varolan bireyde vuku bulan hareket/devinimdir. Bu tartışmanın tarihi kökenlerini yukarıda da belirtildiği gibi Constantin'in Berlin'e yolculuğunu tekrarlayıp tekrarlamadığını belirleyerek bir benzer arayışı olacaktır. Burada Kierkegaard, Nietzsche'ye atıfta bulunarak felsefenin/metafiziğin devinimin/hareketin temelini kazarak yok ettiğini düşünür. O Nietzsche'nin felsefe hakkındaki görüşlerine neredeyse katılır: *"felsefe, mısırcılıktır. Felsefenin bin yıldır meşgul olduğu her şey kavramsal mumyalar olmuştur, ellerinden çıkan gerçek hiçbir şey yoktur, olan şey değişmez, değişen şey olamaz"*. Kierkegaard'ın Nietzsche'den ayrıldığı nokta felsefenin şeyleri birer mit haline dönüştürdüğü için değil, felsefenin şeyleri (things) kendisi için gereğinden fazla anlaşılması kolay hale getirdiği için karşı çıkar. Felsefenin ezeliyet ve ebediyet arayışını fazla abartılı ve gereğinden fazla üzerinde düşünülen bir konu olarak görür. Felsefeye karşı varoluşun akışına dirençsizlik gösterdiğini ve hayatın başlar başlamaz felsefenin arka kapıdan sıvışacağını söyler.

Burada anlatılmaya çalışılan Kierkegaardcı tekrar, ilk akışla birlikte varolma, ilk akışı göğüsleme cesaretini göstermedir. O ısrarla dünyayı, hareketini durdurarak, oyunu engelleyerek ve bu yolla korkularımızı bastırarak donmuş bir eidos'a dönüştürmekten kaçınır. Varolan bireyi korku ve titremeye, sürekli harekete açık kılar. İnsanın dünya üzerinde yaşarken onu harekete sevk eden kavramlardan birincisi kaygı ikincisi umutsuzluktur. Onun felsefesinin bütün olarak incelendiğinde kaygı ve umutsuzluk, tekrar ve kinesisin tam ortasına oturduğunu görebiliriz. Kierkegaard için umutsuzluk ölümcül hastalıktır. "Bu hastalıktan ölünmesinden veya bu hastalığın fiziksel ölümle sona ermesinden çok, bu hastalığın işkencesi, can çekişen ama ölemeden ölümle savaşan kişi gibi ölememektedir, sürekli bir can çekişme hâli içindedir." "Ölümcül hastalık dar anlamda kendisinden sonra hiçbir şey bırakmadan ölüme giden bir hastalık demektir. Ve umutsuzluk budur." Umutsuzluğun özü yaşamın hiçbir şey olmamasıdır. (Kierkegaard, 2007; 96)

Kierkegaard üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Caputo, bize Kierkegaardcı tekrar projesinin Heideggerci Varlık ve Zaman'daki

hermeneutikle ispat edilmeye çalışılan şeyle yakın irtibatı olduğunu anlatmaya çalışır. Heidegger'e göre *İnsan*, varoluşun ortasına öylece, *orada-bir-varlık-olarak (Dasein)* atılmıştır; ancak insanın öylece bırakılmışlığı onun tercihi değildir. İnsanın tercihi *"bırakılmışlık"* içerisinde yaptığı tercihlerle kendisini ileriye doğru özgürleştirilmesiyle anlam kazanacaktır. (Heidegger, 2004; 145) Heidegger yorumcuları her ne kadar Kierkegaard'ı görmezden gelmeye çalışsalar da der Caputo, Heidegger'in tekrar etme diye adlandırdığı şeyin kaynağı Kierkegaard'dır. Tekrarlama sayesinde birey ileriye doğru bir hamle yapabilir, bu ileriye doğru yapılan hareket geçmişle mutlaka ilintisi olan bir hareket olacaktır. Tekrarlama sayesinde birey, öteden beri olmuş olduğu varlığa tekrar geri dönebilecektir.

Tekrar ve Hatırlama

Constantin Constantinus için tekrarın olup olmadığı hakkında sorulacak bir soru, kinesisin varlığını veya kinesisin bir illüzyon olup olmadığını sorgulamak olacaktır. Felsefede "oluş", olan tarafından yıkıldığı için hareketin bütünüyle reddini savunanlar için, Constantin hakkında yapacakları yorum hatırlama olacaktır. Kierkegaard, hareketten söz ettiğinde ise bizim bu hareketin yönünün sürekli olarak ileriye doğru bir hareket olduğunu unutmamamız gerekir. Çünkü eğer söz konusu hareket geriye doğru meydana gelmekte ise ilerlemeyi yok eden "anti-devinimdir".

Burada hatırlama kavramına tekrar dönecek olursak, mevcut metafizik yönelimlerle oluşan felsefi yaklaşımlarda insanın dünyaya gelişi bir düşüşü temsil etmektedir. Dolayısıyla dünyadaki temel varoluş bu düşüşü düzeltmek ve asli varlık mertebesine tekrar çıkmaya çabalamaktır. Değişim bu hatırlama olgusu içerisinde bir tutsaklık olarak algılanmıştır. Bilgi, bir keşif değil, kaybedilmiş idraki bir hatırlamadır. Öğrenme yeni ve hiç bilinmeyen hakkında bir bilgi edinme olayı değil, zaten önceden sahip olduklarımızla irtibat kurmaktır. Kaynaklarını Platon'dan alan bu felsefi yaklaşımda her şey geriye doğru hareket eder, düşmüş olandan asli olana, duyulanabilir olandan duyulanüstüne, kayıptan yeniden bulmaya, kopyadan orijinale gider. Aslolan değişimin kendini aşmaktır. Burada açıklanmaya çalışılan şey, Grek hatırlama teorisinin karşısına Hıristiyan İlerleme nosyonunu koymaktır. Ne dersiniz deyin, bu sorun, tekrarlama Greklerdeki hatırlamanın yerini alabilecek hayati bir ifade olduğu için, modern felsefede çok önemli bir rol oynayacaktır. Nasıl

onlar bütün bilmenin hatırlama olduğunu öğretmişler, felsefede bütün hayatın tekrarlama olduğunu öğretecektir.

Kierkegaard yukarıdaki metnin devamında tekrarlama ve hatırlamanın aslında aynı amaca hizmet ettiklerinden dolayı aynı şeyler olabileceğini söyler. Ona göre hakiki hatırlama ve insanı mutsuz eden geriye dönük bir hatırlama vardır. Belki de onun yapmaya çalıştığı şey Grek felsefesindeki varoluşun ezeliyeti ve ebediliği tartışmasında tekrar geri dönüşleri reddeder. Grekler için ezeliyet ve ebediyet daima önceden varolan bir şeydir, ama biz onunla bağlantımızı bir şekilde kaybetmişizdir. “Ezeliyet ve ebediyet yitirilmiş aktüalitedir.” Bu tartışmalar bizi sanki insanın bir çıkmaz sokaktan geri dönmesinde olduğu gibi zamandan kurtarır. Grekler burada bize bilmenin hatırlama olduğunu söylediklerinde asıl kastettikleri şey, varoluşun olup bittiğidir. (Aslan, 2002; 156)

Bütün bu açıklamalardan sonra ortaya çıkan resim hareketin/devinimin hatırlamaya karşı oluşan bir tepki olduğudur. Tekrar burada karşımıza zamandan kaçmaya çalışan değil zamanın içerisinde kendini barındıran, ezeliyete ve ebediyete uzanan bir patikada yol alan insan çıkmaktadır. Ezeliyet ve ebediyet kaybedilen bir şey değil ulaşılması gereken bir şeydir, aktüalite değil henüz ele geçirilmemiş bir imkân, geçmiş bir şey değil gelecek bir şey, yeniden bulunacak bir şey değil ileriye doğru itmemiz gereken bir şeydir. Tekrarlama aşkı mutluluk, coşku verici, kararlı mücadeledir, oysa hatırlama aşkı nostaljik, melankolik bir kayıp cennet, bir yatıştırıcı özlemidir. (Tatar, 1999; 185)

Hıristiyanlar için zaman, bir görev ve iştir, burada gelecek, zaman ve tereddütsüzlüğe göre anlaşılır. Kierkegaard’a göre Grekler zamanı anlayamadılar. Grek kültürü anı(moment) ileriye dönük bir şey olarak değil de geriye dönük bir şey olarak algıladı. Grekler için zaman, kaybedilmiş mevcudiyetin sürekliliğini yeniden ele geçirmek için direnilmesi gereken kaçış dışında hiçbir şeyi göstermez; fakat Hıristiyan için olay çok farklıdır: ‘An, zamanla ezeliyet ve ebediyetin içinde birbirine temas ettiği şeydir ve zamansallık anlayışı buna göre düşünülür. Dolayısıyla zaman sürekli olarak ezeliyet ve ebediyet ile kesişir, ezeliyet ve ebediyet zamanda yayılır’. Heidegger’in Kierkegaard’ı dindar bir yazar olarak nitelemesinin asıl sebebi bu ontolojik çıkarımlar olsa gerektir. Burada Caputo’ya göre Dasein tamamen zaman analizini Kierkegaard’dan alıyor. Bütün bunlardan sonra yeni bir tekrar/kinesis tanımı yaparsak, varolan bireyin

zaman içinde kendi yolunu yapma tarzı, zamanın karakteri ve imanı üzerindeki sarsıcı etkileriyle yüz yüze gelmesidir. (Bilen, 2002; 136)

Tekrar ve Ara Nokta Arayışı/Ulaştırma

Kierkegaard hareket sorununu ele almanın iki yolunun olduğunu söyler; ya tekrar düşüncesi ile onu doğrulamak, ya da hatırlama düşüncesi ile onu reddetmek. “Tekrarın diyalektiği tekrarladığı şeyden dolayı değil, tekrarlama yeni bir şeye dönüştürdüğü için anlaşılması kolaydır. Grekler, bütün bilmenin hatırlama olduğunu söylediklerinde bununla bütün varoluşun olmuş olanın hatırlanması olduğunu dile getiriyorlardır. İnsan hayatın tekrar olduğunu söylediğinde ise bununla, olmuş olanın yani aktüalitenin şimdi mevcudiyet kazanmakta olduğunu kasteder. Eğer kişi ne hatırlama ne de tekrarlama kategorisine sahipse, bütün hayat boş ve anlamsız bir gürlütle içinde yoktur”. Dolayısıyla tekrar ve kinesis üzerinde yapılan tartışmalar sonucunda ulaşılabilecek yorumlar, insan davranış ve tercihlerinin anlamlı olup anlamlı olmaması konusunda bir karara varmamızda, kaderci ve teslimiyetçi bir düşünüşe sahip olup olmamada anahtar rol oynamaktadır. Yani burada anlatılmak istenen hatırlama ve tekrarın her ikisi de yoksa akıştan başka hiçbir şey olamaz. Hatırlama yazımızın tamamında da belirtildiği gibi önemli olan her şeyin önceden olduğunu, tekrarlama ise aktüalitenin sürekli üretiliyor olması, tekrar tekrar üretiliyor olmasıdır.

Hatırlama ve tekrarlama arasında bir üçüncü yol bulmak saçma ve gevezelik olacaktır. Grekler hem hareketi reddettiler hem de onunla ilgili olarak Aristotelesçi görüşü ürettiler. Kierkegaard metafiziğe asla güvenmedi çünkü o metafiziğin daima hareketin reddi ya da iptaliyle sonuçlanacağını düşündü. Metafizik hareketi, oluşu, zamansallığı, hakiki yeniliği ve oynak mahallelerde bu tür sonuçlara ulaşma girişimini hazmedemez. Platon, zaman ve hareketin felsefeyle çözülemeyeceğini anlamıştır.

Hegel zaman ve kinesi, kendi amaçları içinde tahrir ederken de, kuşatma gösterisinde bulunmuştur. Hegelci zaman anlayışı radikaldir. Zaman kesinlikle çok fazla şeyden ayrı bir şeydir. Zaman aklın sorumluluklarıyla düzenlenmemiş olup zorunlulukla düzenlenmiştir.

Kierkegaard koyu bir Protestan olmasından kaynaklanan voluntaristik bir anlayışa inanır. Voluntaristik yaklaşımda insanın tamamen özgür ve özerk bir iradeye sahip olduğu ön kabulü geçerliken, deterministik bakış açısında insanın içinde yer aldığı şartlar ve çevre tarafından

tamamen belirlenen bir yapıda olduğu varsayılır. Onun için zaman özgür bir ilahi yaratılıştan doğduğu için zorunluluk unsuru zaman anlayışı içerisinde yer almaz. Her şeyin gerçekleşmesi bir özgürlük zincirinin uzantısıdır. Ondan anladığımız şey, Hıristiyan dünyasının özgür olduğu, Grek dünyasının zorunlulukların dünyasının olduğudur. Kierkegaard hareketin 'aşkınlığından' söz ettiğinde şu anda gerçekleştirdiğimiz hareketten sonraki hareketlerin tahmin edilemez olduğunu anlatır. (Cevizci, 2001; 25)

Bu durumda zaman içerisinde vuku bulan her şey zorunluluk taşımadan vuku bulacaktır, çünkü bu daha önce gerçekleşmemiştir. Olageliş 'ipso' aslında tarihseldir. Geçmiş, tarihseldir ve aslında muhtemeldir, yani varlık kazanandır. Hegelciliğin geçmişin değişmezliğini savunduğu için bir sahtekarlık ve entelektüel illüzyon olarak nitelendirirken, Hegelcilik gerçekten komiktir der çünkü; mantıkla varoluşu, zorunlulukla özgürlüğü, düşünceyle kinesi evlendirmeye çalışır. Hegelin zamanla oluşu ispatlamaya çalışması, zamanın aklın kategorilerine göre açılım kazandığını ya da ters istikamette açılım kazandığında kinesi maruz kaldıklarında ısrar eder.

Tekrar ve Metafiziğin Sonu

Caputo makalenin son bölümünde metafizik geleneğin sınırlarını belirleme projesinin mimarının Kierkegaard olduğunu ve Heidegger'in ve takipçilerinin ondan yalnızca bir dindar ve dini bütün biri olarak söz etmesini büyük bir hata olarak nitelendirir. Kierkegaard "varlık analitiği" içerisinde anlamlı hale getirmiş olmanın ötesinde "ontolojinin tarihinin yıkımını" harekete geçirmiş ve bundan dolayı Heidegger'deki Varlık ve Zaman'ın mimarı olmuştur. Kierkegaard ontolojik tekrarı Platonik hatırlamanın ve Hegelci uzlaştırmanın, yani metafiziğin başlangıcının ve sonunun karlı kutbuna yerleştirmiştir. (Alasdair, 2001; 145) O metafiziğin tarihine kapsamlı bir saldırıda bulunmuştur. Platonculuk zamanı önemsiz bir şeye dönüştürürken, Hegelcilik zamanın sahte bir versiyonunu sunmuştur. Hegelcilik ve Platonculuk bir arada kinesisle hareketi bütünüyle yıkarlar, onları öz ve zorunluluk kuralına, saf düşünceye, dünyadan ve hayattan kopuk spekülasyona çevirir. Metafizik burada ilgilerden/değerlerden/çıkarlardan bağımsız nous'la (zihin, akıl, zeka) eidos (görünüş) oluşturucu doğa, form, tip, tür, ya da ruhun oluşumlarının mantıksal çiçeklenişini gösterir.

Kierkegaard'a göre metafizik, etik veya ahlak "ilgi" karşısında anlamlarını korumayı

başaramayacak, ilgi ilerledikçe metafizik kenara çekilecektir. (Strathern, 1999;62) Ona göre iman, insani ve rasyonel her şeyin -buna etik ve metafizikte dahil olmak üzere her türlü verili formun- çöktüğü yerde iman devreye girer. Eğer tekrar varlığını ispatlamışsa dogmatik hiçbir şekilde varolamaz. Çünkü tekrar imanda başlar; ve iman dogma sorunlarının organıdır. Bu yolla bütün onto-teo-mantık alanı sınırlandırılmış olur. Kierkegaard metafiziğin tarihi içinde kendi idealizmine uygun bir kişilik aramıştır ve bu da Aristotelesçi kinesis anlayışıdır. Kierkegaard'ın burada ilgilendiği imanın gizemli devinimi, imanın gece yarısı saati, evrenselin koruyucusu dışındaki bireyin yer aldığı uçurumlardır. Onun düşüncesi varlık ile yokluk arasında alacakaranlık bölge, ezeliyet ve ebediyetin iç içe geçimidir. Bizi bunu yapmakla geriye, metafiziğin daima silmeyi düşündüğü ilk zorunluluğa götürür.

Kaynakça

- ASLAN Hüsamet (2002). *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- AKTAY Y., TOPÇUOĞLU A., GÖKA, Erol, (1999). *Önce Söz Vardı*, Vadi Yayınları, Ankara.
- TATAR, Burhanettin (1999). *Felsefi Hermenötik Ve Yazarın Niyeti*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Tatar, Burhanettin (2004). *Hermenötik*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- BİLEN Osman (2002). *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*, Kitabiyat Yayınları, Ankara.
- CEVİZCİ Ahmet (2001). *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- MACINTRY Alasdair (2001). *Ethik'in Kısa Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- KIERKEGAARD Sören (2007). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- KIERKEGAARD Sören (2002). *Korku ve Titreme*, (çev; İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul.
- HEIDEGGER Martin (2004). *Varlık ve Zaman*, İdea Yayınevi, İstanbul.
- STRATHERN Paul (1999). *90 Dakikada Kierkegaard*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul.

GELENEK VE ANLAM(A)

Ömer F. ANLI*

*“Geleneğin birçok anlamı vardır. En yalın, en açık anlatımıyla gelenek, basitçe dile getirmek gerekirse, **traditum**, geçmişten günümüze intikal ettirilen ya da miras bırakılan herhangi bir şeydir. O, tevariüs edilen şey ya da ne tür bir özel bileşim olduğu ya da fiziksel bir nesne mi yoksa kültürel bir yapı mı olduğu konusunda hiçbir şey söylemez; ne kadar zamandır miras alındığı veya ne tarzda miras alındığı, sözel olarak mı yazılı olarak mı miras alındığı konusunda hiçbir şey söylemez.”* (Shills, 2002: 156)

Shills’in geleneğin anlamı konusundaki betimlemesi, metnin ilerleyen bölümlerinde daha da netleşmekte ve özel bir bağlama oturtulmaktadır. Gelenek, maddi nesnelere, inançları, kişi ve olay imajlarını, sanatsal nesnelere (heykeller, resimler, kitaplar vb.) kapsamakta, daha doğru bir ifade ile bunlar tarafından oluşturulmakta ve taşınmaktadır. ‘Gelenek’in anlamı dış dünyanın fiziksel ve ekolojik zorunluluklarının ürünü olmayan ve geçmişten taşınan her şeyi içermektedir. Shills’e göre, “insani eylemleri düzenleyen pratikler ve

kurumlar durumunda, nakledilen belirli somut eylemler değil”dir ve bunun olması da olanaklı değildir. “Eylem, gerçekleşir gerçekleşmez yok olur. İnsani eylemler, hafızadan silinip yok olan şeylerdir. (...) Eylemlerin intikal ettirilebilir kısımları ima ettikleri veya sundukları eylem imajları veya kalıpları ve bu kalıpların yasalaştırılmasını gerekli gören, tavsiye eden, onlara izin veren ya da yasaklayan inançlardır. Belirli eylemlerin, eylem komplekslerinin ve serilerinin arkalarında bıraktıkları şey, müteakip eylemlerin şartları ve vukubuldukları zaman oldukları şeyin dökümanları, belirli şartlar altında gelecek eylemler için normatif öncüller ve talimatlardır. Bir geçmiş dönemin veya tarihsel şahsiyetin kabûl edilmiş imajı, halen uygulanan bir eski âdet veya uzun-süredir kullanılan bir ifade biçimi kadar gelenektir.” (Shills, 2002, 157)

Bu metinde amaçlanan, Shills’in bu belirlemeleri üzerinden gelenek ve onun anlamı üzerine bir tartışma yürütmektir. Bu tartışma, Shills’in metnin bütünü üzerinden değil, yukarıdaki ifadeleri üzerinden ele alınacaktır. O halde ilk olarak bu ifadelerin felsefi arka planının belirginleştirilmesi ve ait olduğu felsefi tartışmaya yerleştirilmesi yerinde olacaktır. Shills’in betimlemesinde, gelenek, geçmişten aktarılan ya da miras bırakılan şey olarak belirlenmektedir.

* A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Yüksek Lisans Öğrencisi

Geçmişten aktarılan ya da miras kalan şeyler nelerdir? Bu soruya yanıt aramadan önce, geleneğin aktarılması ve miras bırakılması arasındaki farka dikkat edilmelidir. Öyle ki, geleneğin (henüz ne olduğu üzerinde durulmamış olsa da), aktarılması ve miras bırakılması sonuçları aynı olsa da süreçlerin farklılığını göstermektedir. ‘Miras’, geçmişten gelenin şimdi’ye dahil olması, bu sürecin kendiliğindenliği ve şimdi’nin geçmişin bir parçasını içermesi anlamına gelmektedir. ‘Aktarma’ ise, geçmişin şimdi’sinin ‘şimdi’ye kendi belirlediği kanallar ile müdahale etmesi, ‘şimdi’yi biçimlendirmesi anlamına gelecektir. Geçmiş, aktarma yoluyla ‘şimdi’yi biçimlendirmektedir. Görüldüğü üzere her iki yolda da ‘şimdi’, ‘geçmiş’in etkisi ve belirlemesi altındadır. ‘Geçmiş’, hem bireyin kişisel tarihini hem de bireyin içinde yer aldığı “sosyo-tarihsel” bağlamı kapsamaktadır. ‘Gelenek’, ikinci boyutu içeren ve aktaran ‘geçiş’tir. “Sosyo-tarihsel” bağlamın zamansal ‘geçiş’i ya da ‘aktarımı’ bireyin kendisini içinde bulduğu bir durumdur. İnsan, ‘geleneğin’ içine doğar ve onun içerisinde biçimlenir ve bu ‘gelenek’ onun için hiçbir zaman ‘şimdi’ olmamış bir geçmişin ürünüdür. Bu durumda ‘gelenek’, ‘geçmiş’in şimdi’ye aktarılması ve miras bırakılması anlamına gelmektedir. O halde, ‘şimdi’, ‘geçmiş’in etkisi ile biçimleniyorsa, şimdi’nin bireyi, hiçbir zaman onun için ‘şimdi’ olmamış bir ‘geçmiş’ tarafından belirlenmektedir. Bireyin hangi kanallardan ‘geçmiş’in etkisi altında olduğu ya da doğrudan onun tarafından belirlenip belirlenmediğinin tartışılmasından önce, Shills’in metninden yapılan ikinci alıntının da ele alınması yararlı olacaktır. Bu aşamada söylenmesi gereken, ‘geçmiş’in ‘şimdi’ye aktarılması ya da miras bırakılması olarak geleneğin soyut bir kavram olmaktan öte, ‘şimdi’nin tüm ‘somut’ belirlenişlerinin de kaynağı olabileceğidir. ‘Geçmiş’in değiştirilemezliği, ‘şimdi’nin de değiştirilemez bir belirlenim altında olduğunu göstermekte ise, ‘şimdi’nin bireyi, ‘geçmiş’in belirlediği bir tümel ben’in özellenmesinden başka bir şey değildir.

Gelenek olarak bizi etkileyen geçmiş, dış dünyanın fiziksel ve ekolojik zorunlulukları dışında şimdi’ye taşınan her şeydir. Zamansal olarak taşınabilir olan nedir? Shills’e göre bu, geçmişte gerçekleşmiş olan eylemlerin ‘imajları’, onları motive eden ‘inançlar’ ve ‘koşullar’dır. O halde, gelenek, ‘geçmiş’in ‘imaj’ ve ‘inanç’ olarak şimdi’ye taşınması ve şimdi’nin eylemini açığa çıkaran koşulların oluşturulmasıdır. Bu oluşturma süreci, ‘geçmiş’in eylemlerinin imajlarının

kalıplaşması ve adeta yasalaşmasıdır. Şimdi’nin hemen hemen tüm eylem kalıpları, kodları gelenek ile taşınmış olan geçmiş’in imajının ürünüdür. Bu kalıplar ve kodlar eylemlerimizi belirlerken, gündelik yaşam içerisinde bilinçli bir düşünümün konusu da olmamaktadırlar. Bunun da ötesinde, şimdi’nin bilincinin de belirleyicisi olan kodların kaynağı gelenektir. O halde, şimdi’nin özgünlüğü ve farkı ortadan kalkmaktadır. Her şey geçmiş’in projeksiyonunda belirlenmiş ve kodlanmıştır.

Bu savın geçerliliğinin tartışılması, ‘eylem’ ve ‘eylemin imajı’nın ayrışması temelinde ele alınmalıdır. Eylemin imajı, gerçekleştirilen somut eylemin ‘anlamı’dır. O halde, eylem ve eylemin anlamı ayrışan ya da ayrıştırılabilen iki farklı boyuttur. Geçmişte gerçekleşmiş olan bir eylemin ya da eylemler dizisinin/bütününün kendisi değil de ‘anlamı’nın ‘şimdi’ye aktarılabilir olması, ‘şimdi’nin belirleyicisinin ‘geçmiş’ değil, ‘geçmiş’in anlamı olduğunu göstermektedir. Bu betim içerisinde gelenek, geçmiş’in anlamı ya da geçmişe ilişkin bir anlam okuması olarak konumlandırılmaktadır. Gelenek, bu yapısı ile ‘şimdi’nin anlam okumalarını biçimlendirmektedir. Eylemin anlamının somut eylemden ayrışması ve somut eylemin gerçekleşir gerçekleşmez yok olması, ‘şimdi’de geçmişe ilişkin elimizde olanın bir anlam içeriğinden öte bir şey olmadığını göstermektedir. O halde, geçmişin projeksiyonu, şimdi’yi nedensel bir ilişkide olduğu gibi belirleyen bir ‘neden’ değil, ‘şimdi’ye kültürel olarak aktarılmış anlam çerçevesidir. Bu çerçeveyi anlamlı kılan ise ‘şimdi’nin geçmişe dönük anlam okumasıdır; çünkü onu açığa çıkaran somut eylem yok olmuştur ve ondan ayrışan anlamın taşındığı yer şimdi’nin bireyinin zihnidir. Görülmektedir ki, böyle bir durumda geçmiş ve şimdi arasında bir ilişki olarak ‘gelenek’, şimdi’den ‘geçmiş’e dönük olan bir ilişkinin de adıdır.

Gelenek, ‘anlam’a ilişkin bir biçimlendirme ise ve bu yolla ‘geçmiş’ ile ‘şimdi’ arasında bir bağ kuruyor ise ‘geleneğin anlamı’ da bir anlam bağlamı içerisinde ele alınabilir. Örneğin, Gadamer’in yaklaşımına paralel bir perspektiften bakıldığında gelenek kendisini önyargı olarak anlamada açığa çıkarmaktadır: Geçmiş, şimdiki dünyamızda bizle bütünleşmiş biçimde varolur. Gadamer’e göre, “*anlamanın kendisi, hiç de bir sübjektivitenin eylemi olarak değil, tersine, geçmiş ve şimdinin içinde sürekli birbirine karıştığı bir intikalin vukubulmasına (Überlieferungsgeschehen) giriş olarak düşünülmelidir.*” (aktaran, Kisiel, 2002: 185)

Anlama, geleneğin vukubulması/gerçekleşmesidir. Ancak, bu günün anlaması geçmişin restore edilmesinde yatmaz; çağdaş dünyada geçmişe ilişkin bir yeniden oluşturma söz konusu değildir. Gadamer, “önyargı” kavramından yola çıkarak, Heidegger’in “anlama” modelinden yararlanır. Dünyada bulunuşumuz ve ona yönelmemiz ile şeyler kendilerini açarken, bu dolayımında kendini de anlamak gerçekleşmektedir. Bu, ontolojik-varoluşsal bir kiptir. Anlamanın önsel yapısını kabul eder. Önsel yapı, her yorumlamanın önceden bir şeye sahip olmasıdır. Herhangi bir şeyi anlamak için ona önceden sahip olmak gerekmektedir. Teorik anlama ise türevseldir. Dünyada bulunuşumuzun kökeninde tematik anlama yoktur; tematik anlama türevseldir. Önceden bir görüşe sahip olmak, bu durumu tamamlar. Bir şeye belli bir perspektiften bakılmaktadır. Her yorum, bir önceden kavramaya ve kavramsallaştırmaya dayalıdır.

Anlamaya önsel bir çerçeve ile başlamak söz konusudur. Dünyaya boş bir anlama ile bakılmamakta, önceden bir bakış açısı ve kavram çerçevesi ile bakılmaktadır. Heidegger’deki bu yapı, Gadamer’de “önyargı” olarak ele alınır. *“Geriye dönük olarak anlamadan çok daha önce kendimizi, gayet tabii olarak yaşadığımız ailede, toplumda ve devlet içinde anlarız... Bu yüzden, bireyin Varlığının tarihsel gerçekliği, bireysel yargılarından çok önyargıdır. Bir bilgi problemine dönüşmeden önce bile, ‘önyargılarımız’, herhangi bir şeyi bir biçimde kendilerine dayanarak anlayacağımız ontolojik olgular, tarihsel olarak intikal etmiş bulunan içeriklerdir.”* (Kisiel, 2002: 185) Kökensel olarak nesnel-bilimsel-tematik bakış açısı söz konusu değildir. Akıl, mutlak ve soyut değildir ve bu yapıyla her şeyi anlayan bir yeti de değildir. Aydınlanma, usa –akla- dayanarak, “önyargı”yı temelsiz görmektedir. Gadamer’e göre sadece usa güvenmek ve bu güven üzerinden hareket etmek de bir ‘önyargı’dır. Bir başka deyişle ‘usun kutsallaştırılması’ ya da ‘usun evrensel bir terazi olarak görülmesi’ Aydınlanma Geleneği’nin ürünüdür. Bu savunu bir başka geleneğin, bir başka anlam okumasının ürünüdür. Romantizm, usa karşı bilinçdışı yüceltiyor görünse de, Gadamer’e göre, o da aydınlanmanın bir uzantısıdır. Romantizm, mitik ve kollektif usu önplana çıkarmaktadır. Aydınlanma ve Romantizm “kusursuz” olarak baktıklarını varsaydıkları için epistemik uzaklığı oluştururlar ve önyargıya karşı dururlar. Gadamer ise ‘önyargı’nın işlevini önplana çıkarır. Önceden yargılama yoksa anlama da yoktur. İnsanın

anlamasının olanağı, önyargıdan kaynaklanmaktadır. Bu önceden yargılamayı ya da önsel anlama çerçevesini sunan gelenektir. Aydınlanma düşüncesinin temel dayanağı, ‘Doğru’ bilgiye ulaşmayı önyargıların engellediği yönündedir. Gadamer, önyargıların ‘doğru’ olabileceğini savunur. İnsanların egemen olan otoriteye dayanması yanıltıcı olabilir; ancak otorite de bilgiye dayalıdır. Otoritenin ‘doğru’ olabileceğini düşünmek, anlamak için başlangıç noktasıdır. Ancak, bu onu mutlak olarak ‘Doğru’ kabul etmek ve onu sorgulamamak anlamına gelmez. Aydınlanma, otorite eleştirisi ile geleneği de yadsır. Gelenek, bireysel usun yadsınması olarak görülmüştür. Oysa Gadamer’e göre, biz geleneğin parçasıyızdır. Geçmiş, gelenek ile şimdileşmiştir. Gelenek, hem sürdürülüp hem de eleştirilebilir. Eleştirilmesi, değişime uğraması anlamına gelir. Bir biçimde, iletişim ile gelenek korunabilir. Tarihsel bilinç, geleneğin yaşayan biçimini oluşturur. Tarihsel bilinç, geçmiş ile geleceğin kesişimidir. Gadamer, geleneğin, önyargının ya da ön-anlamanın anlama için bir olanak sağladığını göstermektedir. Bu, anlamanın eleştirel olmayacağını göstermemektedir. Bunun farkındalığı ise şimdi’nin anlamasını özgünleştirecek ilk adımdır. Geleneğin bu belirlemesini mutlak olarak askıya almak olanaklı olmasa da onun bir ön-anlama olduğunun farkına varılması ve yönelinen nesnenin farklı anlam okumalarına da olanak tanıdığının görülmesi şimdi’nin anlamasını farklılaştırmaktadır. Farklılaşmanın olanağı, geleneğin yasalaşmasını engellemektedir. Geçmişin projeksiyonu şimdi için bir ön-anlama modelidir; fakat anlamanın son sözü değildir. Bu farkındalık, farklı anlama modellerini açığa çıkarmakta ve geçmişi tek belirleyici olmaktan çıkarmaktadır.

Geçmiş, gelenek yoluyla şimdi’ye anlam çerçeveleri aktarmaktadır. Şimdi’nin ön-anlaması bu çerçeveler ile biçimlendirilmektir. Anlamanın koşulu olarak bu türden anlam çerçeveleri zorunludur - anlayan, anlayan olarak anlamanın bir parçasıdır. Anlayanı biçimlendiren ilk koşulları gelenek yoluyla geçmiş sağlamaktadır; ancak anlama burada sona ermemektedir. Bu çerçevelerin mutlak olmadığı farkındalığı, şimdi’nin anlamasını özgünleştirmekte ve anlamanın yanı sıra anlamlandırma etkinliğinin de şimdi’nin bir parçası olmasını sağlamaktadır. O halde, şimdi’nin anlaması, anlama ve anlamlandırma ilişkisi ile biçimlenmektedir. Bu da göstermektedir ki geleneğin kodladığı anlama, şimdi’nin anlamasındaki tek boyut değildir. Bir

kez daha tekrarlamak gerekirse, gelenek, anlamın ön koşulu olsa da son sözü değildir.

Bu belirlemeler ışığında gelenek ve anlam ilişkisinin betimi sırasında açığa çıkan sorulara yanıt aramaya ve bunları tartışmaya başlayabiliriz:

Geleneğin gücü, uzun süreli kullanımlardan –belirli bir anlam okumasına/anlamlandırmaya dayalı olarak bir anlamın belirli ve alışıldık tek anlam haline gelmesinden- gelmektedir. İnsanın dünyada varolma biçimi salt bireysel değildir; toplumsaldır. Toplum, anlam yaratımının etkili bir unsurudur. İnsan, bir toplum içerisine doğmakta ve onun tarafından biçimlendirilmektedir. Bu biçimlendirme, toplumun kendi anlam çerçevelerini aktarmasıdır. Bu aktarım, dilin kullanımının öğrenilmesi sırasında kendiliğinden gerçekleşmektedir. Anlamayı olanaklı kılan dildir. Nesneden ayrışabilen ve hatta nesnenin nesne olmasını sağlayan anlam, dil ile olanak kazanmaktadır. Bu nedenle de bir dilin öğrenilmesi demek, anlamlı bir dünyanın öğrenilmesi demektir. Her nesne, her eylem vb. bu anlamlı dünya içerisinde konumlanır. Bir nesnenin, bir eylemin görece anlamsızlığı bile bu dünyanın mevcut anlam içeriklerine bağlıdır. O halde, dil ile taşınan ve dilde konumlanan gelenek, bir toplumun ya da daha sınırlı bir topluluğun (örneğin belirli bilim adamlarının) anlam okumasıdır. Farklı diller ya da belirli bir dilin sözcüklerinin farklı kullanımları farklı anlamların ve dolayısıyla da farklı anlam-dünyalarının olanağını göstermektedir. Herhangi bir şeye ilişkin farklı anlamların olanaklı olması ise, anlam-çoğulluğunun olanaklılığını göstermektedir. O halde, geleneğin monist anlam anlayışı mutlak değildir. Onu mutlakmış gibi gösteren tek şey ‘alışkanlık’tır. Bizim kendi yargılarımız oluşmadan önce, öncelikli olan önyargılardır. Gadamer, önyargılara fenomenal olarak bakar. Dünya ile tanışıklığımızda arka plan önyargılar zinciridir. Anlamayı olanaklı kılan ön-anlamadır. Praksis alanı, içine doğulan, gelinen alandır ve bu alan toplumsaldır. İçine doğulan alan, ön-anlamayı biçimlendirir. Ancak bu biçimlendirmeyi farklılaştırabilecek ve alışkanlığı kırabilecek yeni anlam okumaları/anlamlandırmalar nasıl olanaklı olacaktır? Geleneğin farkındalığı gerçekleşse bile, ‘yeni’ olan nasıl yaratılacaktır? Anlam-çoğulluğunun olanaklılığını görmek, yeni-anlam’ı oluşturmak için yeterli bir koşul mudur? Bir başka deyişle, geleneğin ‘gelenek’ olduğunun farkına varılması, onu dönüştürebilmenin ve ondan görece olarak uzaklaşabilmenin yeterli koşulunu

sağlamakta mıdır? Geleneğin anlam çevreminin bir alışkanlık olduğunun fark edilmesi, bu alışkanlığı terk etme olanağını ya da daha temel olarak buna yönelik bir isteği açığa çıkaracak mıdır? Bu sorulara yanıt aramadan önce, Dostoyevski’nin *Suç ve Ceza* adlı romanından yapılacak bir alıntı anlamlı olacaktır:

“Hasta yatarken düşlerinde hep, Asya’nın derinliklerinden gelmekte olan görülmemiş, korkunç bir salgın hastalığın Avrupa’ya doğru yayılmakta olduğunu, tüm insanlığın bu korkunç salgınla yok olmaya mahkum olduğunu görüyordu. Çok az seçkin insan dışında herkes ölecekti bu salgında. İnsanların bedenlerine yerleşen birtakım küçük kurtlar, mikroskobik yaratıklar türemişti. Ne var ki, akılla, irade gücüyle donatılmışlardı bu mikroplar. İçine girdikleri insanları hemen şeytana çeviriyorlar, delirtiyorlardı. Ama bu mikrobu kapatan insanlar kendilerini, insanların kendilerini hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki, akıllı hissediyorlardı. Verdikleri kararların, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğundan böylesine emin hiçbir zaman olmamışlardı insanlar. Köylere, kentlere, ülkelere yayılıyordu mikroplar, herkes deliriyordu. Tüm insanlar endişeliydi, birbirlerini anlayamıyorlar, her biri kendi düşüncesinin doğru olduğuna inanıyor, başkalarına baktıkça göğsünü yumrukluyor, ağlıyor, ah vah ederek elini kolunu sallıyordu. Kimi, nasıl yargılayacaklarını bilemiyorlar, neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremiyorlardı. Kimi suçsuz bulacaklarını, kimi suçlayacaklarını bilemiyorlardı. Çılgın, anlamsız bir öfkeyle öldürüyorlardı birbirlerini. Büyük ordularla birbirlerinin üzerine yürüyorlar, gelgelelim daha yolda askerler birden kendi aralarında boğuşmaya, birbirlerini boğazlamaya, ısırma, yemeye başlıyorlardı. Kentlerde gün boyu çanlar çalıyordu: Toplanmaya çağırıyordu insanları, ama kimin, kimi, ne için çağırıldığını bilen yoktu. Herkes tedirgindi, korku içindeydi. En olağan meslekleri bile bırakmışlardı. Çünkü herkes kendi dediğinde diyor, kendi dediğinin yapılmasını istiyordu. Bu yüzden de bir şey yapılamıyordu. [...] Salgın giderek yayılıyordu. Tüm dünyada yalnızca, yeni bir insan soyunun başlaması, yeni bir yaşamın kurulması, yeryüzünün yenilenmesi, temizlenmesi için atanmış birkaç temiz, seçilmiş insan yakalanmamıştı bu hastalığa. Ama hiçbir yerde, hiç kimse göremiyordu onları, ne söylediklerini, seslerini kimse duyamıyordu.” (Dostoyevski, 2005: 639–640)

Dostoyevski'nin betimlediği bu 'salgın', insanların kendi 'bildiklerini' mutlak doğru kabul etmeleri ve bunda diretmeleridir. Bu salgının bir sonucu olarak her toplum ya da her topluluk kendi 'anlamalarını' tek ve 'Doğru' anlama olarak görmekte ve her şeyi ve herkesi buna göre 'yargılamaktadır'. Bu da insanın diğer insanlarla ve hatta 'Varlık' ile diyalogunu koparmaktadır. Böylesi bir durumda diğer insanlar, olanaklı anlamalardan / anlamlandırmalardan sadece birisi olan tek bir anlama içerisinde değerlendirilmekte, yargılanmakta ve 'anlamlandırılmakta'dırlar. 'Varlık', üzerini kaplayan 'ölü' bir anlam örtüsü ile örtülmekte ve bu örtü kendisinin olanaklı anlamlandırmalardan/anlamalardan biri olduğunu unutturmaktadır. Anlama için böylesi bir 'anlam örtüsü' zorunlu olsa da herhangi bir 'anlam örtüsü' mutlak ve zorunlu değildir. Böylece, Varlık ile olan diyalog ortadan kalkmakta ve sorun gelenek ile taşınmış olan 'tek' anlamı anlamak ya da 'dışlanmak' sorununa dönüşmektedir. 'Dışlanmak' / 'Dışlanmış olmak', böylesi bir toplumda, 'anlamamak'tır. 'Apaçık' orada olan, şüpheye yer bırakmayan 'gerçek'i görememektir. Varlık'a ilişkin her bir anlama, ancak onu örten bir 'anlam örtüsü'nü anlamaktır. O halde, her bir anlama, Varlık'a ilişkin olanaklı anlamlardan birini anlamak ise, her anlama Varlık bağlamında eşdeğerdir. Herhangi birinin Varlık ile ilişki bakımından bir üstünlüğü yoktur. Bu durumda 'yanlış anlama' ya da 'anlamama' durumu olsa olsa bir anlam örüntüsünü/örtüsünü 'anlamamak' olacaktır. Bu durum, ya 'gelenek'in anlam örüntüsü dışında olmak (bir başka gelenek içerisinde olmak ve karşı karşıya bulunulan 'şey'i bu gelenek içerisinde konumlandıramamak ya da diğer geleneğe göreli olarak 'yanlış' konumlandırmak) ya da yeni bir anlam örüntüsü/örtüsü yaratmaktır. İşte böyle bir ortamda kişinin kendi 'gerçekliğini' yaratması ve Varlık'a yeni bir 'anlama' ile yönelmesi artık diğerlerinin dilini konuşmaması ve yeni bir dil yaratması demektir. Yeni bir 'dil', yeni bir anlam dünyasıdır. Bu yeni 'dil'in anlaşılır olması ise onun kendi topluluğunu yaratması ile mümkün olacaktır Bu bir süreçleşmedir ve bu süreçleşme yine de 'eski' ile olan bağıını mutlak olarak koparmamaktadır. Ancak 'yeni' anlam dünyasından 'eski'ye bakıldığında, 'eski', 'yeni' dünyada yeniden konumlandırılacak/anlamlandırılacaktır. Rorty bu durumu şu şekilde örneklendirmektedir: "Yaklaşık iki yüzyıl önce, hakikatin bulunmaktan ziyade yaratıldığı düşüncesi Avrupa'nın imgelemine egemen olmaya başladı. Fransız Devrimi,

toplumsal ilişkilerin bütün sözcük dağarcığının ve bütün toplumsal kurumlar tayfinin neredeyse bir gecede değişebileceklerini göstermişti." (Rorty, 1995: 23) Böylece de 'dil'in değişmesi ile dünya değişmiş olmaktadır. (Yeni bir dil, yeni bir betimlemedir ve yeni bir betimleme de betimlenenin yeniden oluşturulmasıdır. Bu, betimlenenin farklı bir olanağının açığa çıkarılmasıdır.) Bunun olanağını sağlayan ve bu isteği doğuran ise anlam içeriğinin olumsuzluğuna karşın anlamının zorunluluğudur. Anlamının zorunluluğu ve tek biçimli anlamının oluş karşısındaki yetersizliği, farklı anlama-çerçeveleri ile daha sık karşılaşılması gibi destekleyici öğelerle birleşince 'yeni' anlamaları / anlamlandırmaları olanaklı kılmaktadır. Bu yeni anlamlar/anlamlandırmalar, daha önce betimlenmiş olanın yeniden betimlenmesi ile açığa çıkmaktadırlar. Bu da geçmiş'in şimdi'de asimile edilmesi ve dönüştürülmesidir. Mutlak anlamının olanaksızlığı ya da herhangi bir anlamının mutlaklaşmasının yol açtığı 'fakirlik', anlamının zorunluluğu ile birleşince yeni anlamaları kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle, pragmatik nedenlerin motivesi ile de olsa, anlamının zenginleşmesi kaçınılmazdır. Bunun çıkış noktası ise anlam-çoğulluğunun ve buna bağlı olarak da anlamın olumsuzluğunun farkındalığına varılmasıdır.

Bu sav, her bir anlamının/anlamlandırmanın Varlık'ın bir olanağı olduğu düşüncesi çıkarıldığında Nietzsche'nin şu ifadeleri ile örtüşmektedir:

"Nedir hakikat o zaman? Bir mobil metaforlar, metonimler, antropomorfizmler ordusu –kısaca poetik ve retorik olarak dile getirilen, nakledilen, tezyin edilen, uzun bir kullanım süresini müteakip sabitleşen, bir halk için yasal ve bağlayıcı hale gelen insanî ilişkiler yekünü: hakikatler, illizyonlar olduklarını unuttuğumuz illizyonlar; duylulara hitabetme güçlerini kaybetmiş metaforlar; resimleri silinmiş ve şimdi yalnızca metal haline gelmiş, artık para değeri bulunmayan madeni paralardır.

(...)

Fakat metafordan bağımsız hiçbir reel ifade tarzı, hiçbir reel bilme tarzı yoktur. Yine de bu noktada aldanma, yani duyu izlenimlerinin hakikatine inanç yaşamaya devam eder. En alışıldık, en bildik metaforlar bu durumda hakikatler diye bilinir ve daha ender metaforları ölçmenin standartlarına dönüşürler. Buradaki biricik içkin farklılık, âdetle yenilik, sıklık ve nadirlik arasındaki farklılıktır.

Bilme, gözde metaforlarla iş görmekten, artık taklit olduğu hissedilmeyen taklit[Nachahmen]'ten başka bir şey değildir. Bu yüzden, bilmenin hakikat alanına nüfuz edememesi doğaldır." (aktaran, Schrift, 2002: 9, 10)

Nietzsche'ye göre tekleşmiş bir 'hakikat' ihtiyacı, insanın güvenlik ihtiyacının bir türevidir. Sabit referanslar çevresinde sistematik inançlar bütünü kurma ihtiyacı, insanın güvende olma isteğinin bir ürünüdür. Öyle ki her şeyi 'tanıdık' kılmanın yolu onları anlamlı kılmaktır. Nesnelere, nesne olarak 'anlamları' ile tanıdıkları. Bu nedenle insan, anlamlandırma edimi ile sabit referansları postüla etmektedir. Bu insanın yaratıcı edimidir. Ancak güvenle beraber gelen alışkanlık, bu ön kabullerin yaratılmış olduklarını unutturarak onların birer keşif olarak görünmesine neden olmuştur. Bu sürecin sonu ise 'tek-anlama'ya bağlı bir 'dünya'dır. Bu dünya, 'gelenek' ile zamansal olarak taşınmaktadır. Böylesi bir dünya, sosyal bir zorunluluk olsa da onun ancak bir ön-anlama olduğu görülemez ise güvenlik ihtiyacının doğurduğu hakikat, doğrudan insan yaşamını tehdit eder bir konuma gelmektedir.

O halde yapılması gereken, 'geleneğin' bir ön-anlama olarak gerekliliğini kabul etmek; fakat bunun anlamının son sözü olmadığının da farkında olmaktır. Bu farkındalık ve diyalog süreci 'eski' ile 'yeni', 'tanıdık' ile 'yabancı' arasındaki ilişkiden farklı anlamların/anlamlandırmaların açığa çıkmasına yol açacaktır. Geçmiş, anlamayı mutlak olarak belirliyor değildir; o, anlama imkanlarını belirlemektedir. Geçmişin bu belirlemesi, anlamının sonsuz çeşitliliğini tarihsel varoluşun gereği olarak sınırlandırmakta, ancak tek bir anlamaya da hapsedilmemektedir (en azından hapsolmama olanağını taşımaktadır). Tarihsel oluştan mutlak kopuk bir anlama olanaklı değildir; yeni bir anlamlandırma, yeni bir söz dağarı –dil oyunu- 'eski'ye göreli olarak 'yeni'dir ve bu, 'eski'nin kendi içerisinde kendinden 'kopuş' olanağını taşımasının, kendisinin mutlak zorunlu olmamasının bir sonucudur. 'Yeni' bir anlama, 'eski'den koparıldığı anda, anlam / anlama zenginliğinin bir göstergesi değil, tek-anlamın 'yeni zaferinin' ilanından öteye geçemeyen bir 'mutlak anlama' denemesi olacaktır. 'Yeni' anlamının doğuracağı alışkanlık, kendisinin 'eski'ye göreli olarak 'yeni' bir anlama olduğunun ve buna bağlı olarak da anlama olanaklarından yalnızca bir tanesi olduğunun unutulmasına neden olacaktır. Bu sav, 'yeni' anlamının dünyasının

'eski'nin dünyasından farklı olduğunun yadsınması değildir. Bu 'farklı' dünyada 'eski' de 'farklı' bir biçimde/'yeni' bir biçimde yeniden anlamlandırılır. Yapılmak istenen, yeni anlamının dünyasının olanağını 'eski'de buluyor olmasına yönelik bir vurgudur. 'Eski' söz dağarından/'eski' dünyadan 'yeni' bir söz dağarına/'yeni' bir dünyaya geçildiğinin farkındalığı ve bu iki dünya arasında kökensel olarak Varlık ile ilişki bakımından bir ayrıcalıklılık olmadığının görülmesi 'yeni' ile 'eski' arasındaki diyalogu sürdürecektir. Bu diyalog anlama olanaklılığının zenginliğinin farkındalığını sürekli olarak canlı tutacaktır.

'Geçmiş', bir ön-anlama olarak 'yeni' anlamların/anlamlandırmaların olanağını sağlayan zemindir. 'Geçmiş', zamansal olarak gelenek ile taşınır. Anlama imkanlarının zenginliği sınırsızlık/sonsuzluk anlamında değildir; o, 'geçmiş' tarafından belirlenmiş olanaklılık zenginliğine sahiptir. Bu zenginlik 'sınırlı'dır; fakat yeni 'okumalara' da açıktır; çünkü bu zenginliğin olanağını veren 'geçmiş', geriye dönüşlerde yeni okumalara konu olacaktır. Geçmiş'in şimdi'ye yansıttığı olanaklılık zenginliği, teleolojik bir açılım olmadığından, geriye dönük 'yeni' okumalar geçmişteki gizil olanaklılıkları açığa çıkartırken aynı zamanda 'olumsallık' ile de yüzleşmemizi sağlayacaktır. 'Geçmiş'in farklı anlamlara konu olabileceği, farklı anlamlandırmalar ile 'okunabilmesi', zorunluluğun değil, 'olumsallık'ın göstergesidir. Geçmiş'in projeksiyonundaki 'şimdi', 'olması-gereken' ya da 'olması-gereken'e doğru olan bir moment(an) değildir; o, 'olabilir'lerden birisidir. Bir başka ifade ile, 'şimdi', 'geçmiş'in gelenek yoluyla taşınan olanaklılıklarından birinin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. Bu gerçekleşme, diğer olanakları 'örtük' olarak saklamaya devam etmektedir. Onun gerçekleşmiş olması da bir zorunluluğun sonucu değildir. Bu da göstermektedir ki, 'şimdi'yi ve 'şimdi'deki 'yabancıyı' anlamamızda ön-anlama ile bize zemin hazırlayan 'geçmiş', bu ön-anlamalarda örtük olarak farklı olanaklılıkları da barındırmaktadır. Bu bağlamda ön-anlama, değişmez bir katılık ya da bir 'deli gömleği' değildir. O, anlamının ilk sözüdür, fakat son sözü değildir. Ön-anlama'yı 'ön-anlama' olarak 'anlamak' ve konumlandırmak, "neden tam olarak 'böyle' anlıyorum?" sorusuna bir yanıt oluştururken, ön-anlamının projeksiyonunda 'şimdi'nin anlamasındaki 'olanaklılık zenginliğini' ve olumsuzluğu 'görmek' ise 'farklı anlama'ların olanağını açığa çıkaracaktır.

Kaynakça

- Carr, Edward Hallet (2005), *Tarih Nedir?*, çev.: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul
- Dostoyevski, F. (2005), *Suç ve Ceza*, çev.: Ergin Altay, İletişim Yay. İstanbul
- Gadamer, Hans-Georg (1977), *Philosophical Hermeneutics*, Translated by David E. Linge, University Of California Pres, USA
- Kisiel, Theodore (2002), *Geleneğin Vukubulması: Gadamer ve Heidegger'in Hermeneutiği*, İnsan Bilimlerine Prolegomena, Derleme ve Tercüme: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay. İstanbul
- Megill, Allan (1998), *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida (Estet Olarak Friedrich Nietzsche ss. 61- 160)*, çev.: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- Nietzsche, Friedrich (2006), *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, çev.: Mustafa Tüzel, İthaki Yay., İstanbul
- Rorty, Richard (1995), *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, çev.: Mehmet Küçük, Alev Türker, Ayrıntı Yay., İstanbul
- Shils, Edward (2002), *Gelenek*, İnsan Bilimlerine Prolegomena, Derleme ve Tercüme: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay. İstanbul
- Schrift, Alan (2002), *Dil, Metafor ve Retorik*, İnsan Bilimlerine Prolegomena, Derleme ve Tercüme: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul

GEÇİŞ ÇAĞINDA SOSYAL BİLİM: WALLERSTEIN'I YENİDEN DÜŞÜNMEK

Yıldırım Erbaş*

Son yıllarda sosyal bilimler üzerine yapılan tartışmalar, özellikle postmodern eleştirinin sosyal bilimler üzerinde yarattığı yapıbozum vesilesiyle gündeme gelmektedir. Genel olarak disiplinlerarası ayrımların geçerliliği, sosyal bilimlerin tarihsel toplumsal dünyayı açıklayabilmekteki yeterliliği ve hatta bu konudaki nesneliliği tartışılmakta ve sosyal bilimlerin, dünya üzerindeki herhangi bir “anlatı” gibi görülerek, ideolojik konumlanması sorgulanmakta, dolayısıyla meşruiyeti tartışılır hale gelmektedir. Bu tür eleştirilerle yapıbozumuna uğratılan sosyal bilimlerin, yapılan eleştirilerin üzerinden tekrar yükselerek yeniden yapılandırılması gereği ise bu gelişmelerin akabinde gündeme gelmiştir (bir örnek için bk. Giddens, 2005). Sosyal bilimlerin tarihsel gelişimini irdeleyerek onu belirli bir bağlam içinde değerlendirmek ve yapılan eleştirileri dikkate alarak sosyal bilimler için yeni ilkeler tayin etmek görevini üstlenen isimlerden biri olan Wallerstein de sosyal bilimler üzerine birçok kitap ve makale kaleme almıştır (örneğin bk. Wallerstein, 1999 ve 2003). Sosyal bilimler üzerine kaleme aldığı son eserlerinde eserlerinin neredeyse tamamının Türkçe’ye çevrilmesiyle,

Wallerstein Türk aydını tarafından adeta yeniden keşfedilmiştir.

Yeniden keşiften kasteddiğimiz şudur: Wallerstein ve O’nun dünya-sistemler analizi^{§§§§}.

§§§§ Dünya-sistemler analizine benzer yaklaşımlar farklı akademisyenler tarafından da geliştirilmektedir (bk. Frank ve Gills, 2003). Wallerstein, Frank ve Gills’ten farklı olarak dünya-sistemler kavramını bir “tire” ile birlikte kullanır. Çok basit gibi görünen bu farklılık, iki görüş arasında oldukça önemli tartışmalara yol açar. Aynı zamanda Wallerstein, yine Frank ve Gills’ten farklı olarak kavramı çoğul olarak kullanır. Kavramın tekil kullanılması, tarihsel zaman ve uzay boyunca sadece bir tek tarihsel sistemin var olduğunu gösterir. Wallerstein ise, tarih ve uzam boyunca birçok farklı sistemin vücut bulduğunu ve zamanla, bu sistemlerin yerlerini başkalarına bıraktıklarını ifade etmektedir. Yine, Wallerstein’e göre modern dünya-sistem, yani kapitalist dünya-ekonomi bu sistemlerden sadece birisidir ve bazı ayırt edici özellikleri sayesinde, 19. yüzyıldan bu yana dünya genelindeki tek sistem olmayı başarmıştır. Tire sorunu, kavramın çoğul kullanılıp kullanılmaması kadar önemli bir konudur. Wallerstein durumu şöyle izah eder: “Bu [kavramın çoğul bir şekilde kullanılması], bizi yine tire işareti konusuna götürür. Benim ‘dünya-sistem’im ‘dünyadaki’ bir sistem veya ‘dünyanın’ bir sistemi değildir. O, ‘bir dünya olan’ bir sistemdir. Dolayısıyla tire işareti gereklidir; çünkü ‘dünya’, sistemin bir sıfatı değildir. Aksine bu iki sözcük birlikte tek bir kavram oluşturur. Frank ve Gills’in sistemi, nitelene anlamında bir dünya sistemidir; şöyle ki, zaman boyunca tüm dünyayı kapsama eğilimi göstermektedir. Onlar bu gezegen üzerinde birlikte var olan çok sayıda ‘dünya –sistemler’ hayal edemiyorlar” (Wallerstein, 2003c: 532). Sorun bu kadarla da

* Arş. Gör. Fatih Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

1970’li yılların ortalarına doğru dünya ile eş zamanlı olarak Türkiye’de de gündeme geldi ve birçok bilimsel çalışmaya konu oldu. Bu hızlı alımlamanın nedeni hem dünya-sistemler analizini geliştiren Wallerstein’in hem de o sırada Türkiye’deki ATÜT tartışmalarının aynı sorunsalı paylaşıyor olmasıydı. Temel sorunsal genel olarak batı-dışı dünyanın “geri kalması”nın sebepleri konusuna odaklanıyordu. Wallerstein kültürel/toplumsal bir “öz”den kaynaklanan açıklamalara alternatif olarak, kapitalizmin temel motifi olduğu modern bir toplumsal ve ekonomik sistemin, bütün dünyaya yayılışının yapısal-tarihsel bir açıklamasını yapıyordu (Wallerstein, 2000). Türk akademisinin dünya-sistemler analizine ilgi duyması, hem ATÜT tartışmaları hem de daha önceki Kadro hareketinden mülhem temel sorunsallardan kaynaklanan benzeri ilgilere ileri geliyordu. Wallerstein’in en önemli farkı geri kalmışlığı bir kültürel/toplumsal özden ziyade yapısal gerekçelerle açıklamasıydı.*****

Fakat özellikle 90’lı yıllardan sonra dünya-sistemler analizine olan ilgide bir azalma söz konusu olmuştur. Bunun nedeni dünya-sistemler analizinin, Osmanlı-Türk toplumsal yapısına dünya-sisteminin pasif bir alıcısı olarak bakması ve ayrıca sosyal teoride büyük anlatılara duyulan ilgideki azalmadır (bu iddialar için sırasıyla bk. Ceylan, 2003: 94 ve Karaömerlioğlu, 2001–2002: 97). Fakat genel olarak dünya-sistemler analizine olan ilgi azalırken, diğer taraftan Wallerstein’e duyulan ilgi farklı bir kaynaktan devam etmiştir. Özellikle sosyal bilimlere üzerine yazdığı kitapların tamamı Türkçeye çevrilen Wallerstein’in bu çalışmaları oldukça ilgi görmüştür. Wallerstein 90’lı yıllardan sonra çalışmalarının odağını tarihsel toplumsal incelemelerden özellikle sosyal bilimlere ve kültüre doğru kaydırmıştır. Fakat yine de Wallerstein’in çalışmalarında bariz bir kopuştan söz edemeyiz. Başlangıcından bu yana Wallerstein hem tarih ve toplumsal yapı

kalmaz; Frank ve Gills’in kavramlaştırması kabul edildiği takdirde, Wallerstein’in epistemolojik ve metodolojik öncülleri problemlile hale gelecektir. Tarihsel toplumsal gerçeklik, Wallerstein’in kabul etmediği nomotetik epistemolojinin ebedi zamanı bağlamında incelenecektir (ayrıca bk. Frank, 2000).

***** Türkiye’deki *Toplum ve Bilim Dergisi* ile Wallerstein’in kurduğu *Review Dergisi* aynı tarihlerde yayın hayatına başlamış ve Osmanlı toplumsal yapısıyla ilgili önceki tartışmaları eleştiren ve dünya-sistemler analizinden etkilenen yeni bir metodoloji öneren Keyder ve İslamoğlu’nun makalesi (1974) her iki derginin de ilk sayılarında yayınlanmıştır.

üzerindeki çalışmalarını hem de sosyal bilimler metodolojisi üzerine yazdığı eserleri birarada yürütmüştür†††† ve kültüre karşı artan ilgisi başlangıçtaki iddialarını temel olarak değiştirmesini gerektirmemiştir. Dolayısıyla Türkiye’de Wallerstein ismi ve dünya-sistemler analizi arasında Wallerstein’in çalışmalarının bütününde olmayan kendiliğinden bir ayırım ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle Wallerstein’in dünya-sistemler analizi ve sosyal bilimlere üzerine olan eserleri arasındaki bağlantı unutulmuştur. Bu çalışma Wallerstein’in eserinin bahsi geçen iki yönünün ayrılmaz birlikteliğinin sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması bağlamında tekrar gösterilmesi ve bu bütünlüğün tekrar hatırlanması gerekliliği üzerinedir.

Wallerstein modern dünya-sitemi incelerken sadece toplumsal, siyasal ve iktisadi olgularla ilgilenmemiştir. Başlangıçtan bu yana sistemin bir ögesi olarak kültüre de gereken ilgiyi göstermiştir. Kültürel öge bilimsel gelişmeyi de içerdiğinden, sosyal bilimlere Wallerstein’in yöntemi uyarınca tarihsel bağlamla ilişkisi açısından incelenmeye alınmıştır. Wallerstein’in marksist bir yaklaşımla kültürel olanı üst yapının bir unsuru ve dolayısıyla alt yapısal gelişmelerin bir sonucu olarak ele almasına rağmen karşılıklı belirlenmeyi de dikkatle incelemiştir.

Wallerstein öncelikle sosyal bilimlerin gelişimini tarihsel bağlamına oturtmayı denemektedir. Wallerstein için söz konusu olan bağlam modern dünya-sistemdir. 16. Yüzyıl’da Avrupa’da doğan modern dünya-sitem (kapitalist dünya-ekonomi) bu tarihten sonra hızla yayılarak bütün dünyayı sisteme dahil etmeye başlamış ve 20. Yüzyıla gelindiğinde, kendisinden önce varolan diğer dünya-sistemleri de (dünya-ekonomiler ve dünya-impatorluklar) bünyesine katmıştır (Wallerstein:2004). Modern dünya-sistem yalnızca siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürmekle kalmamış toplumların kültürel yapılarını da (ideolojiler, bilimler, toplumsal hareketler) altüst etmiştir. Kültürün yapısındaki dönüşümde dönüm noktasını oluşturan olay ise Fransız Devrimi’dir.

Fransız Devrimi sonrası, “Siyasal ve sosyal dönüşüm yönündeki baskılar öylesine ivme ve meşruiyet kazanmıştı ki, artık bunları, sosyal hayatın sözde doğal düzeni türünden teoriler geliştirerek önlemek mümkün değildi. Tersine bir çok kişi çözümün, ‘halk’ egemenliğinin hızla norm haline geldiği bir dünyada, önlenemez

†††† Wallerstein’in sosyal bilimler metodolojisi üzerine yazdığı ilk dönem yazılar için bk. Wallerstein, 1982.

denilen, sosyal değişmeyi, kuşkusuz çapını sınırlı tutma umuduyla, örgütlemek ve rasyonelleştirmekten geçtiğini savunuyordu. Ama eğer sosyal değişim örgütlenecek ve rasyonelleştirilecek idiye, daha önce onu incelemek ve değişmeye yön veren kuralları anlamak gerekiyordu” (Wallerstein ve diğ., 2003: 17).

Yeni bir sosyal düzen kurma amacını gerçekleştirmek için sosyal bilimlerin olabildiğince kesin olması gerekiyordu. Doğal bilimler ve beşeri bilimler arasında farklı güdülerle ortaya çıkan sosyal bilimler (sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimi) kendisine model olarak, arzu ettiği kesinliği sağlayacak olan doğal bilimleri (Newton fiziği) seçti. Beşeri bilimlerin idiyografik^{****} epistemolojisinden ziyade doğal bilimlerin nomotetik^{*****} epistemolojisini tercih eden sosyal bilimler, modern dünya-sistemin yeni bir konjonktürel çevriminin^{*****} başlangıcına denk gelen 1945 yılı sonrasında farklı bir aşamaya geçer.

1945'ten sonra üç önemli gelişme olur: ABD'nin hegomonik güç olarak ortaya çıkması ve sömürgelerin bağımsızlığa kavuşması; nüfus ve üretim kapasitesindeki büyük ölçek artışı ve dolayısıyla insan faaliyetlerinin hepsinin ölçek değiştirmesi ve üniversite sisteminin dünya çapında nicel ve coğrafi açıdan gelişmesi ve sosyal bilimcilerin sayısındaki artış. Bütün bu gelişmeler sosyal bilimlerin çok daha geniş bir çevre tarafından kullanılması anlamına gelmiyordu sadece, farklı epistemolojik yaklaşımların da birbirine yakınlaşmasını sağlıyordu. Bölge çalışmaları bunun en iyi örneğidir.

1945'e kadar sosyal bilimler- iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi- çağdaş dünyayı (yani, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya) incelemenin bir aracıydı. Batı-dışı toplumların incelenmesi ise farklı disiplinlerin ve farklı bir epistemolojinin konusuydu (oryantalizm ve antropoloji). Fakat ikinci dünya savaşı sonrası, bu konuda bir dönüm noktası oluşturur. ABD hegemonyasının tesis

**** Her olayın kendi tekilliği içinde betimlenmesi.

***** Yasalar koyan, yasalar oluşturan.

***** Wallerstein'a göre her sistem iki tür zamansallığı içermektedir: Bizim kolektif davranışımızı -toplumsal ekolojimizi, uygarlık kalıplarımızı, üretim tarzlarımızı - belirleyen ve kalıcı ekonomik ve toplumsal yapıları içeren uzun zaman ve bu yapıların işleyişi sırasında ortaya çıkan, yaklaşık olarak elli yılda bir tekrarlayan çevrimsel ritimleri ihtiva eden çevrimsel zaman: ekonominin genişleme ve daralma dönemleri gibi (Wallerstein, 1999:194-196).

edildiği ikinci dünya savaşı sonrası ile beraber, batı-dışının çağdaş gerçekliği de keşfediliyordu. Bu tarihten itibaren, o güne kadar Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin incelenmesine ayrılmış olan sosyal bilimler, batı-dışı alanların da incelenmesi için kullanılmaya başlandı.^{†††††} Fakat bu bir epistemolojik açmaz yaratır; sosyal bilim teorileri sadece “medeni” denen batılı ülkeler için değil, aynı zamanda dünyanın bütün bölgeleri için nasıl geçerli hale getirilebilirdi? Batı-dışı bölgeler farklıydı, zaten aynı olsalardı onları araştırmanın bir anlamı kalmazdı. Sorun şu şekilde çözüldü: Batı-dışı bölgeler analitik bakımdan batıyla aynıdır, ama tam da değil! Netice modernleşme teorisinin ortaya çıkmasıdır. “Teorinin anahtar tezi bütün ulusların/halkların/bölgelerin aynı modernleşme yolundan geçtiğini (dolayısıyla aynı olduklarını), ancak tarihin belirli bir anında ulusların/halkların/bölgelerin kendilerini bu yolun farklı aşamalarında bulduklarını (dolayısıyla tam da aynı olmadıklarını) savunuyordu” (Wallerstein, Immanuel ve diğ., 2003: 43). Eğer durum böyle ise, tek tek ulusların çeşitli gerekleri yerine getirerek (yani batılı devletleri taklit ederek) batılı devletlerin ulaştıkları aşamaya yükselmesi ve kalkınması mümkündür; bir devletin kalkınamaması ise onun ancak genetik-kültürel geçmişiyile alakalıydı.

1970'lerde dünya-sistemler analizi bu iddialara karşılık bir dizi farklı iddia ile gündeme geldi. Her şeyden önce tarih ve sosyal bilimler arasındaki ayırımı ortadan kaldırmak ve bunları tek bir disiplin haline getirmek istiyordu. Ayrıca analiz birimini ulus-devletler olarak değil bütün bir dünya-sistem olarak görüyordu. Böylece tek tek devletlerin sistem içindeki durumları birbirleriyle ilişkisel olarak tanımlanıyordu. Bağımlılık okulunun etkisiyle devletler iş bölümünde aldıkları konuma göre merkez ve çevre olarak ikiye ayrılıyor ve merkez ve çevre olmanın anlamı uzun bir tarihsel süreç ve geniş bir sistem içindeki ilişkiselliği bağlamında değerlendiriliyordu. Böylece geri kalmışlığın kültürel özsel değerlerle açıklanması ve buna dayanarak da Batılı devletlerin dünya üzerindeki hegemonyasının meşrulaştırılmasının arkasındaki

††††† Bu ifadenin tam olarak gerçeği yansıttığını söylemek kolay görünmüyor. En azından sosyolojinin erken bir tarihte Türkiye gerçekliğinin anlaşılmasında Türk aydınları tarafından kullanıldığını biliyoruz. Ve yine Türkiye'de dünya-sistemler analizine kaynaklık eden bağımlılık ekolünün bir versiyonun (Kadro Dergisi) hem daha erken bir tarihte hem de daha tutarlı bir şekilde geliştiğinin gösterilmesi Wallerstein'in bu iddialarını sorunlu hale getiriyor (Gülalp:1998).

mantığın yapısı bozuma uğratılıyordu. Dünya-sistemler analizi, Edward Said'in eleştirilerinden daha erken bir tarihte bilinçli bir şekilde Avrupamerkezci ve oryantalist olmayan bir teori ortaya koymaya çalışılıyordu^{*****}.

Wallerstein genel olarak sosyal bilimlerin tarihsel gelişimi ve bağlamı içerisinde ele alırken kendi teorisinin hangi şartlarda ve neye cevap olarak ortaya çıktığını da göstermiş olur. Öyleyse, gerek başlangıçta modernleşme teorisi bağlamında çalışmalarını yürüten Wallerstein'in, mevcut sosyal bilimlerin eleştirisini de içeren dünya-sistemler analizini geliştirmesini, gerekse sosyal bilimlerde oluşan postmodern eleştirinin doğmasına kaynaklık eden olay neydi? Wallerstein'e göre modern dünya-sistemin jeokültürünün oluşmasını sağlayan Fransız Devrimi gibi bir dünya devrimi olan 1968 Hareketleri, sadece modern dünya-sistemin kültürünü değiştirmekle kalmaz, sistemin meşruiyetini sağlayan dayanaklarını da elinden alarak yeni bir dünya-sistemin ya da sistemlerin yaklaştığını habercisi olur (Wallerstein,1998: 93-116).

1968 doğal doğrular/hakikatler olarak kabul edilen ve sistemin meşruiyetini sağlayan anlayışları tersyüz etmiştir. Evrenselcilik, akılcılık, ilerlemeye (ekonomik kalkınmaya) olan inanç ve nesnellik yeni bakış açısına göre dünya-sistemin çağdaş mitleridir. Yeni anlayış evrenselcilikle tikelcilik (particularism), akılcılık ile değerler arasında bir mutabakat ararken nesnellik ve ilerlemeye olan inanç birer mit olarak kabul edilerek yadsınır.

Bu yeni bağlamda yapılması gereken sosyal bilimler için yeni ilkelerin tespittir. Wallerstein'e göre tarihsel sosyal bilimlerin önünde bugün üç metodolojik/teorik sorun vardır. (1) Birincisi, Weber'in modern dönemi tanımlarken ifade etmiş olduğu "dünyanın büyüünün yokedilmesi" görüşüne karşı "dünyaya büyüünü geri verme anlayışı"ni yerleştirmektir. Dünyanın büyüünün yokedilmesinden kastedilen vahiy yoluyla ya da başka bir şekilde ortaya çıkan bilgelik ya da ideolojilere karşı nesnel bilgi anlayışının yerleştirilmesidir. Dünyaya büyüünün yeniden teslim edilmesi ise, ideolojik ya da dini görüşleri geri getirmek değil, bilim adamının içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal bağlamdan soyutlanamazlığını ve bilim insanının belli bir felsefi inançla olgulara yaklaşacağını kabulüdür.

^{*****} Sosyal teoride oryantalist yaklaşımın serencamı Bryan Turner'in eserlerinde ele alınmıştır. Genel bir giriş için bk. Turner: 1997.

(2) Zaman ve mekan kavramları analizimizin içinde ve onu oluşturan değişkenler olarak ele alınmalıdır. Böylece incelenen olgular belli bir mekan ve tarihsel bağlamın içinde ele alınacak ve ideyografik ve nomotetik bilimlerin ayrımı ortadan kalkacaktır. (3) Sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılmasında son metodolojik/teorik sorun "ondokuzuncu yüzyılda sözde özerk denilen siyaset, ekonomi ve sosyal (ya da kültürel veya sosya/kültürel) alanlar arasında oluşturulan yapay ayrımların üstesinden gelebilmektir" (Wallerstein ve diğ., 2003: 73).

İdeyografik ve nomotetik bilimler arasındaki ayrımları reddeden ve disiplinlerarası bir yaklaşımla "tarihsel sosyal bilimler"i kurmaya girişen Wallerstein'in maksadı, yıkılmakta olan sistemin yerine geçecek olan sistem ya da sistemlerin ne olacağını halihazırda belirsizliğini koruduğu bir "geçiş çağı" nda, bu geçişi anlayabilmek ve kontrol edebilmek için hazırlık yapmaktır (geçiş çağı için bk. Hopkins ve Wallerstein, 2000). Wallerstein yakın bir zamanda (yaklaşık 30 yıl içinde) mevcut dünya-sistemin yıkılacağını öngörür. Geçiş dönemleri ise sistemin düzgün işlediği anlardan farklı olarak insan müdahalesine olabildiğince açık hale gelirler. Öyleyse yapılması gereken sistemden memnun olmayanların yeni bir sistem üzerinde şimdiden harekete geçmeleridir. Felsefi düşünceyi sosyal bilimlere yeniden davet ederek ve farklı dünya görüşlerinin "multiloğuna" mücadele eden bir yaklaşımla kurulacak olan yeni tarihsel sosyal bilim, "modernliğin tamamlanmamış projesini"^{§§§§§§} yeni sistem içerisinde ifa etmenin araçlarından biri olacaktır.

Bu noktanın yeterince makul bir açıklama sunmadığını öncelikle belirtelim. Kendi kendini tüketen sistemden, sistemin düzgün işlediği anlarda herhangi bir çıkış imkanı yoktur (Bu da dünya-sistemler analizinin Kadrocular ve Bağımsızlık ekolünden farkını ortaya koyar). Aynı şekilde, sistemin düzgün işlediği herhangi bir anında üretilen düşünce de sistemin mantığına bağlıdır. Onu yıkmaya çalışan düşünce farkında olmadan onu yeniden üretecektir. Wallerstein'e göre sistemin nihai bir krize girdiğinin bir

^{§§§§§§} Wallerstein'a göre modernlik, içerisinde iki farklı imkanı barındırır. Bunlardan birincisi teknoloji modernliğidir ve içerisinde yaşadığımız sistemi belirlemiştir. Bir ikincisi modernliğin başlangıcında hakim durumdayken daha sonradan bu konumunu kaybeden özgürleşme modernliğidir ve Wallerstein'in amacı bu modernliğin yeniden hakim durumu geçmesinin sağlanmasıdır bkz. Wallerstein, 2003b. Benzeri yaklaşımlar için bkz. Habermas, Jürgen, 1994 ve Wagner, 1996. Multilog için bk. Wallerstein, 2003d:93-112.

göstergesi olan 1968 Hareketleri bu gerçeğin görünmesini sağlamıştır. Başka bir deyişle 600 yıllık bir dönemde adeta öznesiz bir tarih yaşanmıştır. Ve insan şimdi uyanmaktadır.

Ayrıca Wallerstein'e göre sistemin mantığını üreten kültür Batı Avrupa kaynaklıdır. Batı-dışı bölgeler sisteme dahil olduklarında sistemin kültürüne de dahil olurlar. Ona herhangi bir karşı çıkış edimi dahi bu kültürün alımlanmasını artırır. Modern dünya-sistemin temel özelliklerinden biri onu önceliklerden ayıran "süreksizlikleridir" ve fakat buna rağmen "Batı" (Wallerstein'in terminolojisini kullanırsak merkez) hem yapısal olarak hem de kültürel olarak birçok unsuru kendi geçmişinden devşirmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen multilog batılı kültürle onu taklitleri arasında gerçekleşecektir: Batı-dışına yönelik onu tarihsizleştiren edilgen bir bakış açısının multilogun doğmadan ölmesi anlamına geleceği açıktır (kültür için bk. Wallerstein, 1998b). Bu açıdan Wallerstein'in Anti-oryantalist bir dile sahip olmakla birlikte Avrupamerkezcilikten kurtulamadığı açıktır.*****

Buna rağmen yazı boyunca bahsettiğimiz bazı özellikleri Wallerstein'in dünya-sistemler analizini önemli kılıyor. Yazının başında da belirttiğimiz gibi Wallerstein'i yeniden düşünmek onun tarihsel-toplumsal incelemelerini (dünya-sistemler analizi) ve sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması üzerine sarfettiği çabalarını beraber düşünmek anlamına geliyor herşeyden önce. Dünya-sistemler analizi, dünyaya hem tarihsel hem de yapısal olarak bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmamız ve bir "anlatı"ya sahip olmamızın gerekliliğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Wallerstein'i yeniden düşünmenin bunun kadar geçerli olan bir başka nedeni, Wallerstein'in tarihi ve felsefeyi sosyal bilimlere tekrar davet ederek hâlihazırdaki belirsizlikte yeni bir toplumsal birlikteliğin formunu yine birlikte düşünmenin araçlarını yeniden nasıl yapılandıracağımıza ilişkin bir cevap sunmasıdır. Cevabın içeriğinin tartışılır olmasına rağmen Wallerstein'in dünya-sistemler analizinin hâlihazırda bir başlangıç zemini sağlamaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

CEYLAN, Ebubekir (2003), "Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları", TALİD Türk İktisat Tarihi, Sayı: 1, s. 81-95.
DÜSSEL, Enrique (1998), "Beyond Eurocentrism: The World System and Limits of Modernity", *The Cultures of Globalization*,

ed. F. Jameson ve Masao Miyoshi, Duke University Press, Durham, s. 3-31.

FRANK, Andre G. ve Barry K. Gills (2000), *Dünya Sistemi*, çev. E. Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara.

FRANK, Andre G. (2000), "Immanuel and me with-out Hyphen", *Journal of World Systems Research*, Volume 6, Number 2, <http://www.Jwsr.ucr.edu/archive/vol6/number2> (14.04.2005).

GIDDENS, Anthony (2005), *Sosyal Teorinin Temel Problemleri/Sosyal Analizde Eylem Yapı ve Çelişki*, çev. Ü. Tathıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

GÜLALP, Haldun (1998), "The Eurocentrism of dependency theory and the question of 'authenticity': a view from Turkey", *Third World Quarterly*, Vol 19, No 5, s. 951-961,

HABERMAS, Jürgen (1994), "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", içinde, *Postmodernizm*, Hazırlayan: Necmi Zeka, Kıyı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 31-44.

HOPKINS, Terence K., Immanuel Wallerstein (2000), *Geçiş Çağı, Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, Çev: N. Ersoy, E. Abadoğlu, O. Akalın, Y. Kaya, Avesta Yayınları, Ankara.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım (2001-2002), "Bağımlılık Dünya Sistemi ve Osmanlı Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, Kış 91, s. 81-99.

İSLAMOĞLU, Huri, Çağlar Keyder (1977), "Agenda for Ottoman History", *Review*, Fernand Braudel Center, Volume 1, Number 1, Summer.

TURNER, Bryan S. (1997), "Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam", *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, çev., A. Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, s.15-55.

WAGNER, Peter (1996), *Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma*, Çev: Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

HOPKINS Terence K., Wallerstein, Immanuel (1982), *World-System Analysis, Theory and Methodology*, Sage Publication, California.

WALLERSTEIN, Immanuel (1998), "1968: Dünya-Sistemde Devrim" içinde, *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel (1998b), *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel (1999), *Sosyal Bilimleri Düşünmemek, 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Çev: Taylan Doğan, Avesta Yayınları, Ankara.

WALLERSTEIN, Immanuel (2000), "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Essential Wallerstein*, The New Press 71-105 (ilk yayımı 1974).

WALLERSTEIN, Immanuel (2003), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel (2003b), "Hangi Modernliğin Sonu", içinde *Liberalizmden Sonra*, Çev: Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 123-139.

WALLERSTEIN (2003c), "Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı, Bir Eleştiri", içinde Frank, Andre G. ve Gills, Barry K., *Dünya Sistemi*, çev. E. Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, s.527-534

WALLERSTEIN (2003d), *Amerikan Günün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada Amerika*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel (2004), *Modern Dünya-Sistemi c.1., Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, çev. L. Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel ve diğ. (2003), *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çev., Ş. Tekeli, Metis Yayınları İstanbul.

***** Wallerstein'in dünya-sistemler analizi Latin Amerika merkezli benzeri bir eleştiriye de konu olmuştur, bk. Dussel, 1998.

SÖYLEM ANALİZİ

Mustafa Cem Oğuz*

Giriş: Pozitivizmden Hermeneutic(e)

Son yıllarda sanatta, felsefede ve sosyal bilimlerde bir “dile dönüş” (Gaskell & Bauer, 2003: 173) yaşanmaktadır. Çağımız söylem çağıdır. Yüzyılımızın “söylemi” keşfinden sonra, beşeri bilimlerde, son noktada bel bağlayabileceğimiz nihai varoluş tarzları yok artık; artık madde, gerçeklik, ideler dünyası, hayatın katı olguları, bir nihai başvuru noktası olarak deney ve gözlem, bir nihai dayanak noktası olarak akıl yok; aslında söylemlerimiz dışında bir şeyimiz yok (Sözen, 1999: 11). Peki, nasıl olduk da, dile/söyleme ulaştık ve baş tacı ettiğimiz klasik epistemolojiden koptuk.

Rönesanstan beri öyle ya da böyle bilimsel bilgiyi inşa etmeye çalıştık. Doğa ve kendimiz arasına bir sınır koyduk ve onu kendimizin dışında bizden kopuk bir alan olarak tasavvur ettik. Bu koğuş sayesinde statik ve mekanik doğanın sırlarına ulaşabileceğimizi ve prediction yaparak geleceği bileceğimize, çözüm yolları bulabileceğimize inandık; pozitivizm bizi güçlü kıldı, deney ve gözlem yolu ile tabiatı çözebileceğimizi söyledi. Bu çözümleme sırasında da bizim objektif olabileceğimizi, nesnel

gerçekliklere ulaşacağımızı ortaya koydu (Köker, 1998: 26). Ancak 20 yy.’a gelindiğinde yaşadığımız, birçok olumsuzluktan aslında ne kadar ilerleme cümleleri kursak dahi hep aynı yerde durduğumuzu ve hatta gerilediğimizi fark ettik. Dolayısıyla benimsediğimiz epistemolojiyi sorgulamaya başladık. Öncelikle aydınlanmanın yücelttiği öznenin aslında o kadar da güçlü olmadığını idrak ettik, ayrıca kendimizi tabiattan/sosyal yaşamdan izole edip onun dışında bir gözlemci olarak duramayacağımızı anladık. Bilgi ve dünya yani nesnel gerçeklik arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Dil doğayı yansıtmaz, onu anlamlı kılar, onu kurar. Dünya bilginin dışında varolmasına rağmen bilgi aracılığı ile dışarıdaki dünyanın düzeni kurulur (Köker, 1998: 71). Dış dünya denilen varlıklar ve algılar alanı karmaşıktır- pozitivizmin olgusal temelli genellemeleri sınyarak keşfetme yolları aradığı – düzenlilikten yoksundur. “dış dünya”nın belirgin niteliğini ifade eden sözcük “kaos” dur. İnsan düşüncesi, bilim de dahil olmak üzere bu dünyayı anlaşılabilir kılmaya yöneliktir. Bu anlaşılabilirliği sağlayan ise düşünceyi mümkün kılan dil ya da sembolik sistem olarak belirmektedir. Bir diğer deyişle “kaos” dil

* Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Arş Gör.

aracılığı ile yoğrulmakta ve insan için anlaşılabilir kılınmaktadır, yani düzenliliğe dönüşmektedir. Dolayısıyla dünyanın her yerinde insanlar kendi çabaları ile buldukları context ile dünyayı yorumlamaktadırlar. Peki, o zaman biz gerçekliği nasıl bileceğiz? Bir gerçeklik var mı? Çözüm yorumsamacı düşünceden gelmektedir. Biz gerçekliği bilemeyiz, ancak insanları ve onların ortaya koyduğu sistemleri “anlamaya” çalışırız. Anlama ise “tarihsel” bir çabadır. O dönemin sembolik sistemleri ve kültürü ortaya konularak, insan eylemleri anlamlandırılacaktır (Köker, 1998: 72). Yorumsamacılık hali hazırda uzun yıllardır teoloji alanında kutsal metinler ve hukuk metinleri üzerinde uygulanmaktaydı. Şimdi yorumsamacı metod tüm yazılı metinler üzerinde, metin gereği hangi anlam çerçevesi ile kurduğu üzerinde durmaktadır ve odağı dildir/söylemdir. Gerçeklik artık söylem içinde inşa edilen şeydir. Her söylem bir gerçeklik inşasıdır ve dolayısıyla artık söylemlere tekabül eden gerçeklikler söz konusudur. Eylem ve etkileşimlerini belirleyen içinde bulunduğumuz dünyevi hayatı anlamlı ya da anlaşılır kılan dile ve dilde inşa edilen sosyal gerçekliklerdir. Bu yüzden eğer gerçeklik hakkında bilgi istiyorsak, söylemi incelemeliyiz. Söylem incelemesi salt metnin(text) yüzeysel incelemesi değil, yazıldığı kültürel kodlar (context) içinde anlamlandırılmasıdır. Sosyal bilimlerde araştırma teknikleri olarak gördüğümüz birçok teknik klasik özne-nesne ayrımlı epistemoloji üzerine kurgulanmıştır; ancak son yıllarda dile dönüş ile ortaya çıkan bahsettiğimiz söylem analizi bu yönüyle sadece bir teknik(method) ayrıca bir yöntemdir(methodology) de (Phillips & Hardy, 2002: 5). Çünkü bu teknik ve yöntem gerçekliği anlamada klasik epistemolojiden ayrılmaktadır. Biz de bu çalışmamızda söylem analizinin hem yöntem hem de teknik boyutuna değineceğiz. Çalışma öncelikle söylem tanımlaması ile başlayacak sonra söylem analizi incelenecek, prosedürü tartışılacak ve nihayet bir örnek çalışma ile sonlandırılacak.

Kavram Çalışması: Söylem Nedir?

Söylem basit olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir. Dil kullanımı ise sadece, dilbilimin geleneksel öğeleri ile sınırlı değildir. Söylem, sosyal, siyasi ve kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir. Bu hali ile söylem: bir dil pratiğidir; ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir (Sözen, 1999: 20).

Yukarıda bahsettiğimiz moderniteye getirilen eleştiriler neticesinde söylem, post-modernistler tarafından ortaya konulmuş ve aslolanın anlam ve kültür olduğu dolayısıyla gerçekliğin o kültür ve anlam dünyasından çıkan söylem tarafından inşa edildiğini belirtmiştir.

Söylem. Bir sosyal bağlamdan çıkar(context). Bir söylemde sarf edilen sözcüklerin maddi kapsamı ancak bir bağlam içinde mübadele edilebilir. Söylemler boşlukta durmaz; bir bağlam içinde gelişir, diğer söylem ve bağlamlarla ilişkiye girer ve dışsallaşır. Dolayısıyla söylemden, bilimden beklenen tarafsızlık istenilemez; çünkü onun ontolojik özelliği yorumsal ve çoğul olmasıdır. Evrende tekil bir söylem yoktur, gerçeklik insanlar/kültürler tarafından anlamlandırılır. İte söylemin içinden çıktığı bağlam (context) kişilerin bulunduğu sosyo- tarihsel matrixtir (Punch, 1999: 227).

Söylemin bize ulaşması yani gösterilenlerin, göstergelerle dışarıya yansımaları söz ve yazı ile gerçekleşmektedir(Sözen, 1999: 34). Söylemler textlerin içinde gizlidir, textler ile cisimleşir. text birçok forma girebilir, yazılı, konuşma, resim, sembol. Metinler sosyal anlamların ortaya çıktığı alanlardır, belirli bir tarihte belirli bir durumda üretilirler, üreten kişilerde bir tarih içindedir ve aynı zamanda metnin yazılmasında kurumlarda onu belirler. Dolayısıyla söylem ve text birlik içinde bir bütündür, her metin bir söylemden pay almaktadır.

Sonuç olarak söylem terimi, bireysel bir faaliyet veya durumsal değişkenlerin bir yansımalarından ziyade, dilin bir sosyal pratik olarak kullanılmasını tanımlar. Bu çeşitli imajlara sahiptir; birincisi dil felsefesi ve linguistik pragmatikte olduğu gibi söylem bir eylem modudur. İkincisi, söylem ve sosyal yapı arasında diyalektik bir yapı vardır: söylemler sosyal inşa edicidirler. Söylem dünyayı temsil eden bir pratik değil, dünyaya işaret eden dünyayı gösteren bir pratiktir (Sözen, 1999: 40). İşte bu nedenlerle sosyal bilimlerde araştırma konusunun odağı artık olgusal, maddi gerçeklikler ve ilk anlamlar değil, söylemlerdir.

Söylem Analizi

Söylem analizinin literatürde birçok farklı tanımı yapılmaktadır. Tarihsel gelişimine bağlı olarak birden fazla çağrışıma sahiptir. Sözen'e göre söylem analizinin üç saçıyağı vardır: “Saussurecü anlayışa dayanan yapısalci dilbilim; ikincisi Wittgenstein'in dilsel felsefesinden

yararlanan post-pozitivizm; üçüncüsü dil felsefesinde Gadamer ve bir yarısı yapısalcılara, bir yarısı hermeneutiğe dayanan Riceur'den etkilenen hermeneutik” (Sözen, 1999: 81). Bu gelişimden de anlaşılabilceği gibi söylem analizi literatürde sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan refleksif ya da eleştirel analiz olarak incelenmektedir. Biz de bu çalışmada söylem analizini eleştirel analiz olarak ele alacağız.

Yukarıda söylem ile ilişkilerini ortaya koyduğum text ve context, söylem analizi için başlangıç noktasıdır. Textler ile yola çıkılan analizde, context de göze alınarak gerçeklik ve söylem arasındaki ilişki incelenir. Söylem gerçekliği inşa ettiği için, analiz ile inşanın nasıl meydana geldiği ortaya çıkar. İşte bu nedenlerle bir araştırma tekniği olarak söylem analizinin hedefi context ve text ile söylemin dünyayı nasıl kurguladığını, sosyal süreçleri nasıl inşa ettiğini bulmaktır (Phillips & Hardy, 2002: 3). Bu sebeplerle inceleme alanımız metinlerdir- sözel, yazılı, simgesel. Metinler tek başına söylemi içermezler onlar geniş bir metinlerarasılık ile söylemi barındırırlar. Söylem birden fazla metin içinde gizlidir. Araştırmacının inceleme sahası bu metinlerdir. Ancak salt metin söylemin gerçeklik ile ilişkisini bize sunmaz, dolayısıyla söylemin inşa ettiği ve içinden çıktığı context de incelenmelidir.

Söylem analizi yukarıda da belirttiğim gibi bir araştırma tekniğidir; ancak diğer nitel araştırma tekniklerinden farklıdır. Öncelikle o kendine has bir yöntemle sahiptir; diğer nitel araştırmalar araştırma konusunu verili kabul edip bunun üzerine bir inceleme yaparken, söylem analizi araştırma olgusunu verili kabul etmez ve onu sorgulamakla işe başlar. Örneğin kapitalizm olgusu üzerine bir çalışma yapılacaksa klasik yöntemin teknikleri kapitalizmi insanların nasıl algıladığı üzerinde durur. Bunun için bir şirketin yönetim kurulunda katılımlı gözlem yapılabilir ya da şirket yöneticisi ile yapılandırılmış mülakat yapılabilir. Ancak söylem analizi insanların onu nasıl algıladığı üzerinde durmaz, kavramın gerçekliği nasıl inşa ettiği üzerinde durur. Küreselleşme söylemi ile liberal söylem arasındaki ilişki üzerinde durur. Küreselleşme söylemi ile liberal söylem arasındaki ilişki üzerinde durur, akademik makalelerde ve medyada nasıl inşa edildiğini ele alır. Ama hemen şu da eklenmeli ki söylem analizcisi araştırması sırasında diğer nitel teknikleri de rahatlıkla kullanabilir. Özellikle içerik analizi ve conversation analizi, söylem analizine mikro

çalışmalarda oldukça katkı sağlamaktadır (Phillips & Hardy, 2002: 9).

Bizim burada inceleyeceğimiz eleştirel söylem analizinin amacı klasik söylem analizinden farklıdır. Eleştirel söylem analizi Foucault'un söylem ve iktidar arasında kurduğu ilişkilerden doğmaktadır. ESA (Eleştirel Söylem Analizi), güç/bilgi, politik ve ideolojik ilişkilere yönelip, bu ilişkilerin belli bir söylem etrafında nasıl değişime dönüşüme uğradığını gösterir. Göstermek, suçlamaktır ve düzeltmektir. Bu nedenle ESA, daha çok feminist kuramda, resmi belge incelemelerinde kullanılır (...163). Toplumsal hayattaki eşitsizlikler, cinsiyet, ırk, din entelektüeller ve devlet tarafından söylemler ile kurulmaktadır. Her söylem güç içermektedir. Dolayısıyla tüm söylemler ideoloji ve iktidar temellidir. Eleştirel analiz metinlerin ideolojik boyutları üzerine odaklanır ve verili bilgileri, argümanları ortaya koyarak onları kırar, bozar, yapı sökümü uğratar ve onun asıl kaynağını göstererek ve baskıcı doğasını belirterek yeniden inşa eder. Söylemin içindeki bu güç unsuru onun eyleme dönük ilişkisini de kurar. Yani her söylem bir gerçekliktir; eylemdir. Gerçek olan söylemsel olandır. Böylece söylem analizinin hedefi gerçek ve söylem arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu ilişki oldukça girifit ve karmaşıktır. Söylemin gerçek ile olan ilişkisinde bağımlı ve bağımsız değişkenler sürekli yer değiştirerek birbirini yeniden üretmektedir. Yani gerçekliği, sosyal fenomeni söylem yaratırken, gerçeklik de söylemi yeniden üretmektedir ve sirküler bir donanım ortaya çıkar.

Söyleme konu olan textler az önce de belirttiğim gibi salt yazınsal değil, simgesel ve eylemsel de olabilir. Bizim ilgilendiğimiz yazınsal text'in en tipik inceleme alanı gazete makalesi, devletin resmi belgeleri ve feminist eleştirel çalışmalardır. Burada devlet belgelerinin bu güç odaklı söylemine ilişkin bir örnek vermek gerekirse, Hickman adlı bir akademisyenin, İngiltere hükümetinin resmi belgelerindeki “homojenlik” kavramına sürekli vurgusu ile İrlandanın azınlık durumunu, sorunlarını göz ardı ettiğini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyetinin anayasası da meşhur 66. maddesinde şöyle bir ifade içermektedir “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür”. İfade ilk anlamda her ne kadar etnisiteye dayalı bir vatandaşlığa karşı ise de, kültürel bir vatandaşlıktan söz ediyor olsa bile söylem analizi aslında yasa koyucunun gerçekliği nasıl inşa ettiğini gözler önüne sermektedir. Yasa koyucu herkesin vatandaş olabileceğini belirtir, ancak

vatandaşlığın anlamı başat bir etnisiteye referans vermekte ve herkesi Türk yapmaktadır; amacı Türk başlığı altında homojen bir ulus yaratmaktadır. Eğer 21. yy'da vatandaşlıktan bahsederken kültürel kimlik hakkını, çoğulculuğu, demokrasiyi kastediyorsak amacımız bunları ülkede kurumsallaştırmak ise Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşlık tanımı en azından şu şekilde olmalıdır: "Türkiyeliyim diyen herkes Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşıdır". Yine etnisite üzerinden söylem analizine değinmek gerekirse Mesut Yeğen adlı siyaset bilimcinin yapmış olduğu "Devlet Söyleminde Kürt Sorunu"(İletişim 1999) adlı çalışma Türkçe literatürde neredeyse tek çalışmadır. Yazar bu çalışmasında resmi belgeler üzerinden gidip Türkiye Cumhuriyetinin "kürt sorunu" algısı üzerinde durmuş ve doğal olarak devlet söyleminin sebep olduğu maddi real/politik sonuçları da ortaya koymuştur. Kitapta şu satırlar oldukça anlamlıdır:

"neticede, Kürt sorunu, cumhuriyet dönemi devlet söyleminde, saltanat ve hilafet özlemi olarak 'irtica', modernlik öncesi toplumsal biçimlerin bir direnişi olarak 'aşiret ve eşkıya', başka devletlerin tezgâhı olarak 'ecnebi kıskırtması' ve nihayet iktisadi bir durum olarak 'bölgesel geri kalmışlık sorunu' şeklinde yeniden kuruldu. Bütün bu yeniden kurulma biçimlerinde değişmeyen, Kürt sorununun etno-politik, kürdi mahiyetine yönelik istikrarlı suskunluktu. Kürtlerin hem kavmi, hem de fiziksel mevcudiyetlerinin inkar edilmesine uygun olarak, kürt sorunu devlet söylemi içerisinde zikr edilmişinde, 'irtica', 'aşiret direnci', 'eşkıyalık', 'ecnebi kıskırtması' ya da 'bölgesel geri kalmışlık' meselesi olarak anıldı, asla etno-politik bir sorun olarak değil." (s. 222)

Bu satırlar devletin sadece Kürtlüğü nasıl algıladığını değil, onu nasıl inşa ettiğini de ortaya koymaktadır. Yeğen, söylem analizi ile devletin aslında ne demek istediğini ortaya koyup, demokratik, çoğulcu bir devlet inşası için söylemleri açığa çıkarmıştır.

Feminist çalışmalar da aynı şekilde verilen metinlerin hemen her şeyi, yasaları, romanları, gazeteleri, kutsal kitapları eril söylem odaklı olarak analiz etmektedir. Günümüzde "political correctness" özellikle akademik camiada oldukça önem atfedilen bir husus olmuştur. Artık akademik camiada "bilim adamı" deyimi kalkmakta yerine "bilim insanı" deyimi yerleşmektedir. Yine aynı şekilde İngilizce metinlerde "o" kelimesi artık sadece "he" ile değil, "he/she" olarak kullanıla gelmektedir.

Feminist kuram söylem analizi ile kadınlar üzerinde tarihsel olarak kurulan baskıyı ifşa etmekte ve gerçekliği daha adil bir şekilde yeniden inşa etme gayreti içine girmektedir. Bu çaba ile feminist kuram çocukların sosyolizasyon sürecinden başlayarak hakim söylemin nasıl işlediğini bulmaya çalışır; çocuk şarkıları bu nedenle önemli bir inceleme alanıdır. Örnek olarak "...çocuğa bakar anne, gece gündüz çalışır yarını yapar anne..." adlı hepimizin bildiği şarkı çocuğun aklında anne imgesinin mutfak ve ev ile örtüşmesine sebep olmakta ve daha 5-6 yaşlarından itibaren kadının özel alana ait bir varlık olduğu fikri toplum tarafından içselleştirilmektedir. Yine günlük dilde "boşanmış" ve "eşi vefat etmiş" anlamına gelen "dul" kelimesinin kullanım odağı erkekten daha çok kadın üzerindedir. Bu hali ile kadınlarının yalnızlığının daha zor olduğu, acizliği ortaya konulurken bir yandan da erotik bir çağrışım yapmaktadır. Tüm bu çağrışımlar egemen eril söylemin gerçekliği kurması sonucudur. Şimdi söylem analizinin nasıl yapıldığına yakından bakalım.

Söylem Analizinin Safhaları:

1. Araştırma Sorusu ve Problemi:

Eleştirel söylem analizinin niyeti toplumdaki adaletsizliği ve eşitsizliği tasfiye etmektir. Araştırmacı bu gaye ile hangi bağlamdaki eşitsizliği ifşa etmek istiyorsa ona dönük olarak problemi ortaya koyacaktır(Phillips & Jorgensen, 2002: 77). (kadınların eril söylem tarafından belirlenmesi) Problemin varlığı doğrudan bir soruyu da getirecektir- kadınlar eril söylem tarafından nasıl belirleniyor? İyi bir soru araştırmanın uygulanmasını kolaylaştıracaktır.

2. Transkript Oluşturulması:

Problem belirlendikten sonra transcriptin oluşturulmasına geçilir. Transcript, analizde kullanacağımız textlerdir(ses kayıtları ve yazılı belge). Eril söylemin islamcı camiada nasıl işlediğini ortaya koymak için bu camianın kanaat önderlerinin yazıları, konuşmaları bize bir transcript sunabilir. Ayrıca kutsal kitaplarda bize böyle bir araştırmada kaynak sağlayacaktır. Burada hemen şunu belirtmek isterim ki başarılı bir söylem analizi için mümkün olduğunca primer kaynaklar tercih edilmelidir. İkincil verilerin bulunduğu, aktarmalı textler de elbette bize kişinin ait olduğu söylemi verecektir; ancak bu tercih yanlış sonuçları daha çok bünyesinde barındırır. Örneğin Taha Parla adlı siyaset bilimci Kemalist söylemi analiz ettiği "Türkiye'de Siyasal

Kültürün Resmi Kaynakları” (İletişim, 1994) adlı 5 ciltlik çalışmada çalışma metinlerini dönemi anlatan diğer Kemalist yazarların eserleri olarak belirlememiş ve odağına birincil verileri alıp Nutuk’u, Söylev ve Demeçler’i incelemiştir. Yine de şu husus önemlidir ki en iyi söylem analizi sözel veri ile yapılmaktadır (Gaskell & Bauer, 2003:178). Dolayısıyla teybe kayıt edilen bir veri bize daha iyi bir analiz imkanı sunacaktır. Konuşmacının ses tonu, susuşların onun söylemini ele verecek niteliktedir. Kullanılan hiçbir kelime kaçırılmamalı ve tekrar tekrar kaset dinlenmeli, bu şekilde yazıya aktarılmalıdır. Anlamadığımız yerleri atlamamalı ve mutlak konuşma düzenine sadık kalmalıyız (Gaskell & Bauer, 2003:178). Bu safha analizin en çok emek harcanan zamanıdır.

Eğer yazılı bir text ile uğraşıyorsak da dikkat edeceğimiz iki husus vardır: Transitivity ve modality^{††††††††} (Phillips & Jorgensen, 2002: 82). Transitivity, olaylar ve süreçler nasıl nesne ve öznelere bağlanıyor üzerindeki dikkatimiz olacak. Bu bağlılık ile ideolojik neticeler ortaya çıkıyor. Örnek olarak “50 hemşire işten çıkarıldı” cümlesinde pasif cümle yapısı eylemi gerçekleştireni vermemekte ve bunun doğal bir eylem olduğu hissi bize sunulmakta; ayrıca “birçok hemşire çıkarıldı” ifadesi de eylemin oldukça alışlagelmiş olduğunu belirtir. İkinci bir dikkat edeceğimiz husus, bildiricinin seçtiği cümle modudur. Hava soğuk, bence soğuk biraz soğuk gibi modların seçimi yazarın gerçekliği nasıl algıladığı ve inşa ettiği üzerine Bize bilgi verecektir. Mod’un bir türü “truth” (gerçekliktir). Kati cümleler kurabileceği gibi daha az olasılıklı cümleler de kurabilir. Kati cümlede bildiricinin bilgi temelli bir iddia da bulunduğu ve statement’ı doğrudan söylediğini belirtebiliriz. Bir başka mod ise permission (izindir). Yazar cümlelerinde kullandığı “izinler” ile gücünü ortaya koyar. Mod ses tonu ile de ilgilidir. Kendinden emin ses tonu, statement ile yazarın ilişkisini daha net belirtir. Her söylemin farklı bir modu vardır. Örneğin mass medya gücünü yansıtmak ve yeniden inşa etmek için kategorik ve tarafsız bir mod seçer (Gaskell & Bauer, 2003:178).

3. Şüpheli Okuma:

Bu aşamadaki analizci hazır inançlarından, önyargılarından sıyrılmak zorundadır. Metni okumaya bir şey bilmiyormuş gibi başlamalı ve metnin ait olduğu kişi

†††††††† Transitivity, pasif(edilgen) fiiller için kullanılıyor. Modality ise cümlede yazarın tercih ettiği durumsallıklardır (eylemin, durumun dereceleridir).

hakkındaki düşüncelerimizi bastırmalıyız. Metni ana fikir çıkarmak için okumak bizi yazarın istediği yere götürür, okumamız analitik ve şüpheli olmalıdır. Bu nedenle en küçük teferruatı, hatayı, farkı, çatışmayı atlamamalıyız. Varsayımlardan alışkanlıklardan sakınmalı kendimizi sorgulamalıyız (Gaskell & Bauer 2003: 179).

4. Kodlama:

Topladığımız verileri analiz etmeden önce onları belirli kategoriler halinde tasnif ederiz, bu sürece kodlama adı verilmektedir. Kodlama işlemi araştırmacılar için bazen kolay olabilmekle birlikte, bazen de araştırmanın olgusu ile ilgili veriler teorik yorum için pek açık olmayabilir. Kodlamadaki amaç sonuçları bulmak değildir. Amaç yığınlar içinde sıkışıp kalmış hantal söylem yapısını bir araya getirebilecek parçalar arasına girebilmektir. Kodlama pragmatik olarak analitik bir araya getirmeden ziyade, mümkün olduğunca dahil etmeyi vurgular. Bu safhada, bir örnekler gövdesi üretilir. Bu sürecin sonunda analize geçiş hazırlığı yapılır.

5. Analiz:

Söylem analizi tecrübe ile karşılaştırma veya analiz edilen bir incelemenin verilerini tahrif etmek gibi bir şeydir. Bulguların üretimin sağlayacak mekanik bir süreç yoktur. Mümkün olduğunca ayrıntı ile uğraşan bu analiz biçimini iyi kontrol edilmiş uygulamalar düzeni ve istatistik testlerle de paralellüğünden söz edilemez. Analiz tekrar tekrar dikkatli okumaya dayanır. Söylem analizcisi, genel olanla değil, söylem pasajlarının ayrıntısı ile ilgilidir.

Analiz prensip olarak birbirleriyle bağlantılı iki yakın safhayı hazırlar: birincisi kapsam ve açıklama biçimlerini içine alan farklılıklar ve tutarlılıklardır, ikincisi, fonksiyonlardır. Analizci dikkatini, söylemin yapılanma tarzına ve fonksiyonel boyutlarına verir. Burada okuyucu yapılan analiz hakkında doğru sonuçlara ulaşamaz. Okuyucu insanların konuşmalarında icra ettikleri fonksiyonların çeşitli etkileri olduğu sonucuna ulaşır ki, bu da söylemin temel teorik doğruluğuna işaret eder.

Analizin geçerliliğini denetlemek için ise önümüzde üç tane kıstas var: bütünlük, katılımcıların yönelimi ve verimlilik (Sözen, 1999: 97). Analiz, bir söylem yapısı içindeki bütünlüğü vermek ister. Analiz, söylemin parçalarıyla nasıl uyum içinde olduğunu, söylem yapısının etki ve fonksiyonlarını nasıl ürettiğini göstermeye izin vermelidir. Eğer elde edilen

sonuçlar dağılıksa, veriler söylemin özelliklerini açıklamaya uygun değil demektir. Katılımcıların yönelimi, söylem analizcisinin ilgisini çeken olguların türü, insanların sosyal hayatındaki fiili sonuçlara bağlı olmalıdır. Söylem analizcisi, kelimelerin sözlük anlamlarıyla değil, katılımcıların pratiklerinde önemli etkilere sahip olan etkileşimlerle ilgilenir. Analizci olarak “bu ifadeler tutarlı”, “şunlar tutarsız” demek yetersizdir. Önemli olan, katılımcıların yöneliminin ve onların tutarlı ve farklı olarak gördüklerinin ne olduğudur. Verimlilik, geçerliliğin bir diğer kriteridir. Verimlilik, analitik şemanın genişleme kapasitesine, yani yeni söylem çeşitlerini araştırmaya yolaçan yeni açıklamalar ve anlamlara imkan hazırlamasına atıfta bulunur. Bu, bilimsel açıklama ve teoriler için genel bir geçerlilik unsurudur. Eğer yapılan araştırmalar yeni çözümler üretmede kullanılabilirse, yapılan araştırmanın geçerliliği konusunda mutabık kalınır.

Söylem analizinin son aşaması raporlamadır. Rapordan kastedilen analizin belgelenmesi, sunulmasıdır. Burada şunu belirtmek önemlidir, söylem analizindeki çıkarsamalar veri olarak kullanılamaz (Sözen, 1999: 98) veri tanımı hâlihazırda söylem tanımı ile ters düşmektedir, söylem analizi sadece bir yorumdur.

Sonuç: Olumlu Ve Olumsuz Yönleri

Söylem analizi literatürde yeni yeni kullanılmaya başlanan bir metodolojidir. Her sosyal bilimci bu metodolojiyi kullanmak istemez; çünkü yeni olmasından doğan birçok handicap barındırmaktadır. Öncelikle yeni bir teknik oldukça fazla eğitim ve zaman gerektirir; araştırmacı bu yeni teknik ve yöntemi benimserse klasik kalıpları aşacaktır. İkinci olarak bu teknik ve yöntem ile yapılacak araştırmanın, Karşı taraf tarafından değerlendirilememesi, yabancı karşılanması dolayısıyla takdir edilememesi durumu saklıdır. Kurumsallaşmış bu yöntem/teknik araştırmacının çalışmasını sunmasında ve yayımlamasında birçok soruna neden olacaktır. Son olarak ise söylem analizi oldukça emek yoğun ve uzun süreli bir çalışmadır (Phillips & Hardy, 2002: 11). Söylem analizi her ne kadar böyle olumsuzluk ihtiva etse de hem son dönem dile artan ilgiden dolayı, hem de ortaya çıkan bazı küresel olgulardan dolayı oldukça ilgi gören bir teknik olmaktadır. Bu gelişmelere yakından bakalım. Öncelikle son 30 yılda sosyal bilim alanında birçok devrim olmuştur (Phillips & Hardy, 2002: 12). Bu devrimlerin temeli

çalışmanın başında da belirttiğim üzere dilin ortaya çıkan önemidir. Wittgenstein ile başlayan dil ilgisi, serüvenine yapısalcılar, post-modernler ve post-yapısalcılar ile devam ettirmektedir. Dilin temsil işlevi görmediği, gerçekliği inşa ettiği düşüncesi üzerinde duran bu felsefi sistemler, sosyal araştırmacıları da etkilemiş ve onları araştırmalarında söylem analizini kullanmaya sevk etmiştir. Bunun yanında son dönemde meydana gelen hızlı toplumsal değişimler-küreselleşme- de söylem analizini güçlü bir veri toplama aracı haline getirmiştir. Birçok farklı disiplindeki araştırmacı küreselleşme ile ortaya çıkan “kimlik” problemini söylem analizi ile aşmaya çalışmışlardır. Söylem analizini yine bu minvalde ortaya koyan bir diğer gelişim Foucault ‘nun güç-söylem kavramsallaştırmasıdır. Söylemin salt bir inşa süreci olduğunu yineleyen Foucault buna ek olarak söylemin doğrudan doğruya bir iktidar aracı olduğunu, insanların dil aracılığı ile ötekini yaratıp üzerinde egemenlik kurduğunu belirtmiştir. Söylemin çözümlenmesi ise iktidar ilişkilerini (etnisite-cinsellik) ortaya çıkaracaktır. Bu metodolojinin son olarak ortaya çıkışında sayabileceğimiz bir husus da sosyal bilimlerde temel kabul edilen “one best method” anlayışının sorgulanmaya başlamasıdır. Yöntemde çoğulculuk bir çalışmayı daha derin ve renkli hale getirmektedir. Klasik epistemoloji birçok olguyu ıskalarken, iki yöntemin bir olguya uygulanması daha büyük bir yaratıcılık yaratacaktır (Phillips & Hardy, 2002: 16).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, söylem analizinin kullanılma sebepleri ve dolayısıyla faydaları şunlardır:

- Araştırmada yönetsel çoğulculuk sağlar
- Sosyal bilimlerde dile dönüşe uygun bir araştırma sağlar
- Yeni küresel olguların ve kimlik problemlerinin çalışılmasını sağlar.
- Bilgi-İktidar ilişkisinin analizinde etkin rol oynar(Critical Discourse Analyses)

Kaynakça

- Bauer, Martin; Gaskell, George (2003) Qualitative Researching With Text, Image and Sound A Practical Handbook, London: Sage Pub.
- Köker, Levent (1998) İki Farklı Siyaset, Ankara: Vadi.
- Phillips, Louise; Jorgensen, Mononne (2002) Critical Discourse Analysis, London: Sage Pub.
- Phillips, Nelson; Hardy, Cynthia, (2002) Discourse Analysis: Investigating Process of Social Construction, London: Sage Pub.
- Punch, Keith R, (1998) Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches, London: Sage Pub.
- Sözen, Edibe (1999) Söylem, İstanbul: Paradigma.

METİNSEL ANALİZ
Selcen Düzgün Odacıoğlu*

Metinsel analiz, insanoğlunun dünyaya nasıl anlam verdiği hakkında bilgi edinmek için araştırmacıların kullandığı bir yoldur. Kültürel ve kültürler arası anlamların nasıldığını ve nedenini araştırmak isteyen araştırmacıların uyguladığı metodo-lojik bir bilgi edinim sürecidir. Bu anlamda, metinsel analiz; kültürel çalışmalarda, medya araştırmalarında, kitle iletişiminde, pek tabii ki sosyoloji ve felsefede yararlanılmaktadır. Metinsel analiz, herhangi bir metnin yorumlanmasıdır. Metin; kitap, film, televizyon programı, dergi, reklam, elbise, grafiti, mobilya vb. olabilir. Metin, İngilizce “text” kavramından geliyor olması bakımından iki farklı anlamı da karşılamaktadır. Metnin post yapısalcular tarafından okunabilir metin olması dışında sembolik anlam ifade eden ve kültürel yorumu ifade eden dokümanı da içerdiği görülmektedir. Kültüre özgü ve metnin geçtiği zamana ilişkin anlamlandırma ve yorumlama yapma işidir. Bu anlamda kültüre dair sınırlı ve detaylı bir anlam verme işlemi gerçekleştirilirken metnin derinlemesine analizi de ortaya çıkar. Metin hakkında bilgi edinirken tek “doğru” metot

değildir. Diğer yaklaşımlar da hiçbir yaklaşımın kültür hakkında “gerçeği” aktarmadığı yararlı bilgileri sunabilir. Bu durum; farklı metodolojilerin, bilginin farklı türlerini elde ettiğinin kabul edilmesinde önemlidir (McKee, 2004: 4-12).

Remenyi’e göre; metinsel analiz herhangi bir doküman türüne göz atmadır. Ancak bunu iki ana yaklaşıma bağlar: (1) Hermeneotik olarak işaret edilen holistik yaklaşımlar, (2) Kategoriler ve tablolar (tabulation) içeren detaylandırılmış yaklaşımlar. Kategoriler, kodlar, göstergeler, vb. arasındaki anlama ulaşır; detaylandırılmış yaklaşımları karakterize eder (Remenyi, 2006: 22).

Farklı kültürler dünyaya farklı yollardan anlam vermektedir:

- Önyargı ya da değerine göre kıymet vermeye ilişkin farklılıklar,
- Soyut olguların varlığına dair farklılıklar,
- Olgular arası ilişkilerdeki farklılıklar,
- Neden ve düşünme süreçlerindeki farklılıklar,
- Olgulara bakıştaki farklılıklar (McKee, 2004: 5-9).

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Stodtmeister ise filmler, müzikal parçalar, replikler, grafiti, resim, gazete, heykel, tesisat, mimarlık, moda, ticari mal, reklam, dergi, mektup ve hayatımıza ait her kültürel metnin incelenmesi olarak tanımlamıştır (Stodtmeister, 2005: 1). Spesifik görüşlerden hareketle metinlere bakıldığından, -izm ile biten bütün bakış açılarına aşına olmayı gerektirmektedir (Stodtmeister, 2005: 2).

McKee; kültürler arasında dünyaya anlam verme farklı olduğuna göre; “di-ğer kültürler yanlış, benim kültürüm doğru” demenin aslında doğal bir süreç olduğu belirtilmiştir. Öyleyse bu farklı anlamlandırmanın farklı yollarını nasıl yargılamaktayız? McKee; bu durumun üç farklı cevapla açıklandığını belirtir (McKee, 2004: 9):

- **Realist Cevap:** Benim kültürüm doğrudur. Gerçeği tanımlar. Diğer kültürler yanlıştır.
- **Yapısalcı Cevap:** Bütün kültürler dünyayı farklı şekilde anlamlandırıyor görünür; ancak gerçekte, ortak yapılara sahiptirler ve farklı değil, aynı biçimde dünyayı anlamlandırırılar.
- **Post-yapısalcı Yaklaşım:** Bütün kültürler dünyayı farklı biçimde anlamlandırmayı içerir; biri doğru iken diğerleri yanlış da olabilir; ancak farklı kültürlerden gelen insanlar, gerçekliği de farklı biçimlerde deneyim edinebilir. Bu yaklaşım, Nietzsche’nin Batı kültürüne bir katkısıyla yerini almıştır.

Her kültür farklı olarak dünyayı anlamlandırdığı gibi, kültürün oluşmasına imkan tanıyan insanlar arasında da dünyayı anlamlandırma farklı yollarla gerçek-leşebilir. Her kültür, kendi kültürel yapısı içerisinde değerlendirdiği “dünyayı anlamlandırma” işini farklı biçimde açıklayabilir. Eğer her kültür farklı şekilde dünyaya anlam veriyorsa metin analizinde de bu ipucuna dikkat edilmelidir. Metin; kitaptan filme, filmde elbiseye pek çok dokümana anlam vermeyi içeren şeylerdir. Hiçbir metin; tam, doğru, önyargısız, gerçekçi bir sunum ile dünyayı ifade-lendiremez. Daima alternatif seçenekler vardır. Batı kültürleri için insanların dün-yaya nasıl anlam verdiği çok önemlidir. Özellikle postyapısalcı aksiyom çerçeve-sinde insan yaşamının nasıl şekillendiğini ve nasıl mutlu olabildiğini öğrenmek bilhassa önemlidir. Her insan kendi kültürünün özelliklerine sahip olurken, “ken-dine değer verebilme” yetisine de sahip olduğundan deneyimlerini yorumlayabilmek kolaylaşır; ancak önemli olan bu deneyimlere araştırmacı olarak aşına olabilmektir. Araştırmacı

bu anlamda kabul edilebilir bir yorumla metni değer-lendirebilmelidir (McKee, 2004: 34).

İnsanların dünyayı nasıl anlamlandırdığı önemlidir. Onların sağlığı için de önemlidir. İnsanları nasıl konu edindiği yolu da önemlidir. Anlam vermenin önemli görüşlerinden biri, kimliktir. Farklı kültürlerdeki insanlar da dahil edilmek-tedir. Ancak seçilen bu gruplar salt “doğal” değildir. Zaman ve kültüre göre değişir. Medya, anlam verme pratiklerini kontrol edemez. Bireysellikler anlam ver-me pratiklerini kontrol edemez. Dil gibi, kültürlerdeki anlam verme pratikleri de yavaş bir şekilde gelişir, ayrıca hiç bir grup bu değişimi kontrol edemez. McKee’ye göre; “Anlam verme pratiklerinin tamamı cazip bir karar vermek zorunda olduğunuzda eşit değildir; ayrıca vereceğiniz bilgi ve iddialar pek çok insanın kabul edebileceği görüşler olmayabilir; farklı bir şekilde siz doğru, onlar da yanlış olabilir” (McKee, 2004: 60).

Bu anlamda öncelikle kültüre özgü kimlikler tespit edilip listelenmelidir. Spesifik olarak tartışılan kimlik modelleri de dahil kültür içerisinde tartışılan hususlara dikkat çekilmelidir. Bilhassa cinsiyete dair yapılan araştırmalarda cinsiyet kimliğini oluşturan sembolik argümanlara dikkat edilmeli ve anlamlandırılmalıdır. “Metinlerdeki gerçekliğin nasıl sunulduğunun kanutlarını topluyorsak, onların nasıl olduğunu da tanımlayabilir miyiz?” Bu sorudan hareketle metinsel analizin, anlam verme pratikleri hakkında bilgi edinme metodolojisi olduğunu belirtmekte fayda var. Bu sebeple metinsel analizde hitabetik (belagat, forensic) analiz biçimi kullanı-larak insanların nasıl dünyaya anlam verdiği ipuçlarına ulaşılmaktadır (McKee, 2004: 63).

Buradaki ana uygulama, metinsel analizin olguları tanımlamasından ziyade onları yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Metnin her bir tanımlaması yorumdur. İki araştırmacı aynı metni tanımlarsa, muhtemelen iki farklı yol kullanacaklardır; ancak şaşırtıcı bir şekilde aynı sonuçları elde edeceklerdir (McKee, 2004: 64). Burada yapılması gereken şey, metne hiçbir şekilde öznel yorumlar katılmama-sıdır. Metne ait içerik, tanımlanan olgunun özüne dair olmalı. Metnin içeriğindeki olası yorumları her zaman anlamaya çalışmalıdır. Çeşitli iletişim biçimlerinden birini metnin kendi yorumu içerisinde fark edebilmelidir. Kısacası, salt metnin öğeleri tanımlanmaz. Metinsel analiz sadece metinsel tanımlama değildir. Bazı üniversite disiplinlerinde herhangi bir metnin doğru yorumlamasını öğretme, o metni anlamada

önemlidir. Aydınlardan önceki neslin ne yorum yaptığı, ikna edici ve değerli olanı nasıl yorumladığı düşünülebilir (McKee, 2004: 66).

İletişimin anlam verme türlerini kullanan kişiler tarafından farklı yollarla yorumlanan metinler için pek çok kanıt sahibiz. Kültüre dair doğru bir yorumlama yapabilmemiz için bu farklı yollara aşına olmamız gerekir. Ancak belirtilmelidir ki metni analizde kullandığımız tek metodoloji bu değildir. Psikoanalitik yaklaşımı kullanan araştırmacılar için, metinden çıkarılacak çok çeşitli yorum, psikoanalitik teoriyi kullandıkları yorumdan daha az ilginç ve daha az önemli olur. Pek çok Marxist yazar için de bu doğrudur. Ancak bu yapısalcı yaklaşımlar sözü geçen kısa kitaplara odaklanmazlar (McKee, 2004: 69). Bir metnin yorumlanması her zaman sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Kültürün kendine özgü sembol yorumları diğer kültürlerce keşfedilmediği sürece gizli anlamlar saklı kalacak ve olguya ilişkin yorum da eksik olacaktır (McKee, 2004: 70).

“Öyleyse analiz için metne nasıl karar verebiliyoruz?” Öncelikle ilgilen-diğimiz konuya ilişkin özel sorulara yanıt aradığımız için metin seçebilmekteyiz. Ayrıca rasgele metin taraması değil, aksine araştırma sorularıyla uyumlu bir esere ulaşılmalıdır. Örneğin; medya çalışmalarında sıklıkla geleneksel politik biçimleri gösteren medya ile ilgilenilmektedir. Ya da konuya dair her tür iletişim aracının takibi yapılabilir. Önemli olan doğru araçları tespit edebilmektir (McKee, 2004: 71). Her metin tam olarak tanımlanamaz, çünkü her tanımlama bir yorumdur. Bu sebeple, bir metindeki olası tanım veya yorum ile ilgilenilmelidir. Ancak aynı zaman ve yerde oluşturulmuş bir metin için farklı yorumlar elde etmek olası değildir. Bir metnin yorumlanması sırasında metne dair bir içeriğin de tespit edilir olması gerekir. Nerede ilk olarak ortaya çıktığı, kimlerin okuduğu ya da izlediği, hangi toplum ya da topluluğu yansıttığı ele alınmalıdır. Bu yorumlar açısından tek bir doğru olmayabilir. Benzer ve olması gerektiği gibi bir yorum elde etmeye çalışmalıdır. Metnin yaratıcısı için neyin doğru yorum olduğu değil; okuyucunun, izleyicinin ya da dinleyicinin yorumunun ne olduğu önemlidir; çünkü anlamı çıkaracak odur. Metnin analizine araştırma sorularına açık ve net cevaplar vere-bilecek metinlerle başlanmalıdır. Post-yapısalcı yaklaşım için metnin analizinde bu açık öğeleri ele alabilmek önemlidir (McKee, 2004: 80).

Bilimsel bilgi genellikle sayısal ve tekrarlanabilir iken metinsel analiz tam tersidir.

Bu daha az gerçek, objektif ya da tam olduğu anlamına gelmez. Bilimsel bilgi dünyayı anlamının bir yolu, salt gerçek değildir. Sayısal ve tekrarlanabilir bilgi anlam verme pratiklerinin geniş çerçevedeki görüşlerini sağlamada yararlı olabilir, ayrıca araştırmanızda medyayı dikkate alabilir. Metinsel analiz tarafından üretilen bilgi; tanımlanan kültüre anlam veren detaylı herhangi bir bilgiye sahip araştırmacılar için özel metinlerin yorumlarına benzer olanları anlamada yararlı olabilir (McKee, 2004: 137).

Her ne kadar metinsel analiz ayrı bir analiz biçimi olarak kullanılsa da genellikle içerik analiziyle birlikte kullanıldığı için yalnız Batı’da değil, Türkiye’de de yanlış anlamda izah edilmiştir. Örneğin Erdoğan, zaman zaman söylem ve içerik analizi ile metinsel analizi aynı anlamda kullanmıştır. “*Geleneksel ana akım içerik analizinden farklı olarak, metin analizi anlamlar ve anlamların ilişkisel doğası üzerinde durur. Metin analizinde, bir metnin (öykü, roman, tv programı) kültürel, siyasal veya ideolojik anlamı irdelenir. Üzerinde durulan, “gönderici tarafından anlam yükleme (kodlama), alıcı tarafından anlam verme (kod çözümü)” süreçlerini “söylem analizi” ile değerlendirmedir*” (Erdoğan, 2003:199).

Erdoğan bu tür analizin gerekli olduğunu belirtmiştir; ancak söylemin metin içinde anlamlandırmaya veya televizyon önünde “söylem çözümü” yapan izleyici-nin “çoğulcu anlamlandırması” ya da “egemen kodlamaya karşı direnişi” savına dikkatle yaklaşılmasını da önermektedir. Metin ve metnin bireysel anlamlandırması ile toplumda yaşanan gerçek arasındaki ilişkiyi ve farkı çok iyi bilmek gerektiğini belirten Erdoğan; gerçeklerin, özellikle ideolojik biçimlendirmelerinin egemen olduğu çağımızda, metinde ve ev ortamında televizyon başında metin çözümü yapan bireyde anlam kazanamayabildiğini de doğrular. Bu nedenle, metni sembolik bir anlatım olarak ele almak ve gerçek yaşamla ilişki kurarken, metne büyük şüpheyile ve titizlikle yaklaşmak gerektiğini belirtir. Erdoğan’a göre; projelerin basılan raporlarındaki içerik analizini yaparken, şahane bir biçimlendirmeyle ve yapıyla karşılaşılabileceğini aktarır; ancak projenin uygulanması sırasında durum gözlemlendiğinde ayrı bir gerçeğin ortaya çıktığını vurgular: Göz boyama ve sahte-karlık. Eğer araştırma sadece “içerik” (veya göstergebilimsel (semiotic) anlamlan-dırma, tüketimde özgürlük ve çoğulculuk savıyla gelen kültürel inceleme) içine hapsedilirse, ekonomik, siyasal ve kültürel

meşrulaştırmayı getirir (Erdoğan, 2003: 199-200). Kısaca, içerik ve metin analizi önemlidir, fakat niteliksel bütünden ve yaşayan insanın örgütlü yaşam sürecinden ve ilişkilerinden soyutlanmaması gerekir (Erdoğan, 2003: 200).

Metinsel Analizin Uygulanması

Metinsel analizin kısa bir açıklaması ardından bu bölümde bilhassa analizi nasıl yapıldığına ve literatürde metinsel analiz kullanılan çalışmalara örnekler ile devam edilecektir. Metinsel analiz sürecine başlamadan önce; altı adımdan oluşan, W. H. Auden'in "The Dyers Hand" eserindeki okumalarında geçen sorularla metin hakkında bir şeyler açıklayabilmek için projenin amacını anlamının önemine değinmekte fayda vardır (Stodtmeister, 2005:2):

1. Diğerlerinin şimdiye kadar korkusuzca ortaya koyduğu yazarları ve eserleri ortaya çıkarın,
2. Yazarların ve eserlerin asıl değerini aşağı gösteren bu kişileri inandırın, çünkü daha evvel detaylı bir şekilde bunları yeterince okumamışlardır,
3. Diğerlerinin hiçbir zaman görememiş olduğu farklı çağların ve kültürlerin çalışmaları arasındaki ilişkiyi gösterin, çünkü henüz yeteri kadar bilinmemektedirler,
4. Çalışmanın herhangi bir fikrini arttıran herhangi bir eserin bir yorumunu verin,
5. Sanatsal yapının sürecine dair ışık tutun,
6. Yaşam sanatı, bilim, ekonomi, etik, din, vb. ilişkilere göre ışık utun.

Auden; metnin okunabilmesinden, neden önemli olduğuna ve yazan kişinin karakteristik özelliklerinden, yazdığı dönemin koşullarına kadar her şeye bakar. Stodtmeister; "So What?" (Yani?) sorusundan hareketle dört adım belirlemiştir. Edebi metnin öğeleri, konusu, verdiği fikirler, vb. incelenabilir durumlara göre metnin anlaşılır kılınması taraftarıdır (2005:3-4):

1. Metin analizine başlamada ortak yol, metnin tematik elemanlarını açıklamaya çalışmaktır. Metnin merkezinde yer alan konunun ve fikirlerin yeterince anlaşılır olması gerekir. İşte bu noktada yukarıdaki soru yöneltilmelidir,
2. Belirli teoriler ve sosyal sorular hesaba alındığında; toplumsal cinsiyet, kültürel tarz gibi pek çok

unsura dikkat edilmelidir. Bu elementler arasında kuvvetli bağların yorumlanabilmesinde ve tanımlanmasında odadaki olguya ilişkin yine yukarıdaki soru sorulmalıdır,

3. Her teori ve yaklaşıma dair yukarıdaki soru cevaplandıkça metne ilişkin üretilen meseleler de aydınlatılmış olacaktır,
4. Teorik alt zeminden hareketle belirli bir teoriyi açıklamak ve göstermek amacıyla bu son aşamada yukarıdaki sorunun değerlendirmesine gidilir. Bu sayede araştırılmak istenen metnin detaylı analizi de gerçekleştirebiliriz.

Matthew Weinstein tarafından 2001 ve 2002 yıllarında geliştirilen "Textual Analysis Mark-up System" (TAMS) adlı bir bilgisayar programıyla metinsel analiz gerçekleştirilebilmektedir. Öncelikle metindeki kelime dağarcığı programa girilecek ve sonra kodlanarak programa yönlendirilecektir. Ardından analiz için gerekli programda veriler değerlendirilecektir. Weinstein, TAMS programını 12 sayfalık bir açıklama ile internet üzerinde tanımlamıştır. McKee ise metinsel analizin adımlarını şu şekilde özetlemiştir:

- Sizi ilgilendiren birkaç konuda insanların bu konuyu nasıl anlamlandırdığını ve kültürü not alın,
- Spesifik olan bu konulara ilişkin sorularınıza odaklanın,
- Deneyimleriniz doğrultusunda sorularınızla ilişkili olan metinleri listeleyin, metnin içerdiği anlamları kültürün anlam kodlarına göre analiz edin,
- Hem akademik hem de popüler araştırmaların yapıldığı daha fazla metne ulaşın,
- Metinler arası uygun olanları bulun,
- Metinlerden sonuç çıkarın,
- Nasıl çalıştıklarını gösteren bazı kuralların anlamını ele alarak, yapabildiğiniz tarzda metinlerin pek çoğunu analiz edin,
- Metnin içeriğini anlayabileceğiniz şekilde gazete ve dergi okuyun, televizyon izleyin, müzik dinleyin. Anamlı dünya ya da kültürel içeriği çözebilmek için anlamlandırabilmeyi gerçekleştirin,

- Metinleri çalışırken ve yorumlarınıza yeni bilgiler katarken başa dönüp tekrar göz atın ve yorumlarınızın olabilirliği hakkında yeniden düşünün,
- Sonuçlarınızı, amaçladığınız doğrultuda ve uygun bir biçimde listeleyin. (2004: 138-140).

Metinsel analiz pek çok metnin takibini gerektirdiğinden, son zamanlarda özellikle medya kaynaklı metinlerin incelenmesi de dahil bir çok alanda kendini göstermektedir. Bu analiz çerçevesinde verilebilecek çok sayıda örnekten bir kaçına değinilecektir. Fuglesang'ın (1982) antropolojik bir araştırması Swahili yerlilerin kültürüne ilişkindir. Fuglesang'ın bu araştırması, yerlilerin Batı kültürüne özgü kul-lanılan kelimelerle birebir dünyayı anlamlandırmadıklarını ortaya koymuştur. Örneğin; "ne kadar" ya da "ne derece" gibi büyüklük, vb. sormaya yönelik soruların -how long, how big,vb.- "kim için" anlamı taşıdığı ortaya çıkmıştır (McKee, 2004:6).

Kimi kültürlerde 2+2=4 kesinliğinin bile sorgulandığı bulunmuştur. Barrow (1992); Hindistan'ın Jainiyana mantığında yedi mantık kategorisine ulaşmıştır: (1) belki olabilir, (2) belki olmayabilir, (3) belki olabilir, ama olmayabilir de, (4) kesin olmasa da belki olabilir; (5) belki olabilir ama belirsiz, (6) belki olmayabilir ama belirsiz ve (7) belki olabilir ve belki olmayabilir ama belirsiz de. Bu anlamda Jainiyana mantığının, Antik Yunan mantığından farklı olarak dünyayı anlamlandırması söz konusudur. Müller-Lyer'in paralel horizontal doğruları da dahil psikolojide çok fazla göz yanılması doğrultusunda hazırlanmış ve yoruma sunulmuş şekiller mevcuttur (McKee, 2004:8).

En uç örneklerden biri de Singapur'daki Hinduların, çeşitli metal kancalarla bedenlerini tutturmaları vasıtasıyla acı çekmediklerini ifade ederek ruhsal dinginlik ve temizlik hissine kavuştuklarını belirtmeleridir (Craig, 1979: 126-128). Bu dini festival ritüeli pek çok farklı dinden insana farklı bir bakış açısı açılar ve olgunun farklı değerlendirilmesine sebep olur. Ancak metnin açıklaması yapılırken, dini ritüelin özüne ilişkin bilgi sahibi olarak değerlendirmeye gidilmelidir.

Luisa Passerini'nin "Popüler Anılardaki Faşizm" çalışması ise İtalyan işçi kadınlarının giyimine ilişkin önyargıları tespit etmeye yöneliktir. Özellikle İtalya'da fabrika işçisi olan kadınların, iş dışında kırmızı giymeyi tercih etmelerine karşın faşizm taraftarı İtalyanların onları kırmızı giymelerinden ötürü komünist ilan

etmelerinden duydukları rahatsızlığı kaydetmiştir. Oysaki birçok kadın kırmızı-zıyı sevdiği için giydiğini belirtmiştir (Middleton ve Edwards, 1990: 20).

Kimlik üzerine yapılan metinsel analizlerin geneline göz atıldığında ise; cinsiyet farklılığının ve cinsel tercihin, ırk ve etnik yapının, sınıfsal farklılığın, yaşın, yurttaşlığın ve fiziksel yetilerin dikkat çektiği görülmektedir. Öyle ki hala pek çok ülkede cinsel tercih tartışılan bir unsur olmakla beraber, cinsel tercihten ötürü gelişen pek çok ayırım önyargılı değerlendirilmektedir (McKee, 2004: 42-43). Teletubbies hakkında tespit edilen bir kaç yorumlama da metinsel analizin bir örneği olarak verilebilir. Okul öncesi çocukların izlediği bir program olmasına karşın bu programda dört cinsel tercih dört farklı renk ve sembolle gösterilmiştir. Örneğin; Tinky-Winky karakteri, hem mor renk olması hem de başında yer alan antenin üçgen işareti olmasıyla bir gay rol modeli üstlendiği belirlenmiştir. Her iki sembol de İngiltere'de bu amaçla kullanılan imlerdir (McKee, 2004: 70).

Televizyon dizilerinden biri olan Buffy the Vampire Slayer içerisindeki karakterlerin analizi yapıldığında, giydikleri kıyafet ile davranışları arasında ilişki bulunmuştur. Buffy, nasıl bir avcıda olması gereken rahat elbiseleri giyebiliyorsa, gözetmeni Giles da tıpkı ağırbaşlı bir İngiliz beyefendisi gibi giyinip davranmaktadır (McKee, 2004: 73-74).

Sonuç

Metinsel analiz, metodolojinin henüz hem yeni hem de sıklıkla kullanılan bir veri analiz yöntemi olsa da; görüldüğü gibi sıklıkla içerik analiziyle kullanılması sebebiyle kimi zaman içerik analiziyle, kimi zaman da söylem analiziyle karıştırılmaktadır. Ancak kullanılan yöntem ve izlenen yol benzer olsa da belirli noktalardan ayrıldıkları da açıktır.

İçerik analizi kullanılarak başlanılan bir analize metinsel analizle devam edilecek olduğunda sorulacak sorular ve derinlemesine ele alınacak detaylar deği-şebilmektedir. Kültür ve kültürler arası çalışmaların etkisiyle bir dokümanın ne anlama geldiğinin ölçülmesinde metinsel analize ihtiyaç duyulmaktadır. Veri analizi sırasında metinsel analize yönelik sağlanan esneklik, izlenecek adımların araştırmacı tarafından çizilmesine olanak sağlamaktadır. Yukarıda sözü edilen her meselede özellikle McKee'ni yol göstericiliği etkili olmuştur. Aynı zamanda Batı literatürünün birebir incelenmesi de metinsel analizin diğer iki analizle nasıl

karıştırıldığını da ortaya koymuştur. Ancak belirtilmelidir ki her analizin kendine has yolu olsa da birbirinden kopuk olarak ele alınması sakıncalıdır. Önemli olan, her analizin izlediği yolun ne olduğunu bilerek verilerin analizinin gerçekleş-tirilmesidir. Sonuçta, bu çalışmada yeterli olmasa da metinsel analize ilişkin bilgi verilerek ne anlama geldiği aydınlatılmaya çalışılmıştır.

EK: Metinsel Analiz Uygulanmış Bir Makale

“Temsilcilik (Franchise) Araştırmasında Nitel Metotların Kullanılması, Temsilcilik Girişimcilerinin Motivasyonlarını Anlamak İçin Bir Uygulama”

Claire GAUZENTE (2002, Forum Qualitative Social Research)

Özet: Şimdiye kadar Fransa’da, temsilcilik (franchising) üzerine araştırma eksikti. Fakat, Fransa pek çok temsilcilik (franchise) birimin gelişmesinde Avrupa’nın birin-ci ülkelerinden biriydi. Bu metnin odağı, 21 temsilcilik girişimcisi tarafından anlatıldığı gibi *temsilcilik seçme süreci* üzerinedir. Önceki temsilcilik araştırması, nitel çalışmaların bu alanda yeterince kullanılmadığını gösteriyor. Böylelikle, insan-ların diğer iş formlarından ziyade nasıl ve neden temsil yetkisini seçtiklerini daha iyi anlamak için *temsil yetkisi* alanlarla görüşmeye karar verildi. Analiz için iki ayrı metot kullanıldı: tematik içerik analizi ve istatistiksel metinsel analiz. Geçen araştırmanın bulgularıyla kıyaslandığında; sonuçlar, temsil yetkisi seçmenin sebep-leri üzerindeki görüşleri sağlamaktadır (Gauzente, 2002:1).

Anahtar kelimeler: *Temsilcilik araştırması, temsil yetkisi verilmiş (franchised) girişimci, motivasyon, istatistiksel metinsel analiz, içerik analizi*

Giriş: Temsilcilik, bağımsız girişimcilerin sözleşmeli bir ağda beraber çalıştıkları bir sistemdir. *Temsil yetkisi veren* yetkili kişi, orijinal hizmet veya ürüne dayalı bir temsilcilik görüşü yaratır. Onu ticari olarak geliştirmek için, yetkili kişinin hizmet ya da ürününü ticarileştiren diğer girişimcilerle, temsilciliklerle, sözleşme yapar. Bu yüzden eğer taraflar yasal olarak bağımsızlarsa, temsilcilik sözleşmesinin resmileştirmesiyle elele çalışırlar. Şimdiye kadar Fransa’da temsilcilikleşme üzerine araştırma az gelişmiştir. Fakat Avrupa’da, Fransa en çok sayıda temsil yetkili birimleri içeriyor ve henüz bu araştırma alanı geniş ölçüde keşfedilmemiş durmaktadır. 2000’deki Temsilcilikleşme Uluslararası Toplum Konferansı’nda (ISOF), Fransız temsilcilikleşmesi ile ilgili çok az bir veri yüzdesi sunuldu. Son 13

yılda, bu veriler aslında uluslar arası kapsamdaki verilerin ancak %4’ü temsil ediyordu (Gauzente, 2002:1).

Temsilcilikleşme araştırmasında, insanların neden temsil yetkisine katılmayı seçtiklerinin sebeplerini anlamak, temel araştırma başlıklarından biridir. Bu amaç için, temsilcilik araştırmacıları açık bir tercihle posta anketleri için genellikle kabataslak araştırma kullanırlar. Soru formları, temsilciliğe katılmak için potansiyel sebeplerin demirbaşları üzerine bina edilmişlerdir. Bu demirbaşların detayları muğlak durmaktadır: bunlardan bazıları temsil yetkisi avantajlarının teorik incelenmesinden kaynaklanmakta (genel olarak İşlem Maliyeti Teorisinden), diğerleri gazetecilik yayımlarından ve bazıları da kısa mülakatlardan oluşmaktadır. Temsilcilik seçme üzerine araştırmalar, 80’lerde ve 90’ların başında mümkündü. Fakat bu, Fransız sahayı araştırmak için potansiyel sebeplerin (genellikle) Amerika tarihli kaynaklarını kullanmada pek anlamlı değildir (Gauzente, 2002:2).

Temsilcilikleşme araştırması içinde daha fazla nitel yaklaşıma ihtiyaç, Young ve diğerleri (2000) tarafından sağlanan istatistiklerde yansıtılmıştır. Son 13 yıl (1986-1999) boyunca temsilcilikleşme içindeki nitel araştırma yüzdesi %7.7 idi. Bunun B. Elango ve V. Fried (1997)’in kapsamlı eleştirisinde de altı çizilmiştir. Bu araştırmacılar, nere-deyse tüm araştırmanın kabataslaklaştırıldığını ve nitel araştırmanın mevcudiyetinin neredeyse olmadığını gözlemlemişlerdir. Bu yüzden temsil yetkisi hakkında bilgi temsilcilerin (*temsil yetkisi alanların*) (veya yetkili kişilerin, *yetkiyi verenlerin*) gerçek deneyimleriyle hiç zenginleşmedi. Nitel temsilcilikleşme araştırmasının bu yokluğu, özellikle girişimcilerin bir temsilci olmalarındaki motivasyonlarına karar verirken bize bir engel olarak görünüyor. Makale, Fransız temsil yetkisi girişimcilerinin belirli olarak anlaşılmasını tasvir etmeyi hedeflemektedir (Gauzente, 2002:2).

Teorik Arkaplan Ve Araştırma Konuları:

Temsilcilik sisteminin uzun dönem devamlılığı *temsil yetkisi veren* ile ilişkinin peşine düşmesi için *temsil yetkisi alanın* istekliliğine bağlıdır (MORRISON 1997). İlişki yönetimi, birincil bağın bir temsil yetkisi satın alma kararının olduğu evrimsel bir fenomen olarak kavranabilir. Bu yüzden karar verme süreci, yetki verilmiş girişimci ve yetki veren arasındaki ilişkiyi şartlandıran birincil, hayati basamaktır. Nerile HING (1993,1995)’in çalışması, temsil yetkisi seçimine uzanan birincil basamakların önemini

net bir şekilde göstermiştir. Temsilcilikleşme literatürü gözden geçirilirken, bir temsil yetkisi seçmede birkaç tip sebep gözlenebilir (bkz. Tablo 1) (Gauzente, 2002:2).

Patrick KAUFMANN ve John STANWORTH (1995), karar verme kriterinin genellikle ikili bir kıyaslama kullanarak kategorileştirilebileceğini önermektedirler: (1) temsil yetkisine karşı ücretli istihdam ve (2) temsil yetkisine karşı bağımsız iş. Aslında tablo 1'in bütün elemanları bu iki dikotomiden birine düşmektedir. Temsil yetkisi seçmek için var olan kriter listeleri genellikle önceki araştırmadan esinlenilmişse de listeler gerektiği gibi yenilenip güncellenmemiştir. Şu da dikkate değer ki bu sebepler listesi, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde kullanılmaktadırlar (UK, Avusturya, ve ABD). (Gauzente, 2002:3)

Metodolojisi: Üçü kadın dört araştırmacı tarafından yürütülmüştür. 21 katılımla Fransa'nın dört farklı bölgesinde 20 görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 12'si erkek ve 9'u kadındır. 10 farklı temsilcilik sektörü tespit edilmiştir: emlak, fast food, optik, gıda sanayi, oto mobilya, giyim tekstil, kuaför, şarap, ev tekstili, ayak-kabı. Tematik içerik analizi ve istatistiksel metin analizi yoluyla toplam 13 687 kelime değerlendirmeye alınmıştır (Gauzente, 2002:4). Beş adım takip edilerek veriler analiz edilmiştir:

1. Genel literatürü gözden geçirme ve genel görüşmeleri rehber edinme,
2. Görüşmeler, özetler, görüşmecilerden geri bildirimler, araştırmacılar arasında özetlerin paylaşımı,
3. Paralel analiz gerçekleştirme:
 - a. Araştırmacı A ve B tematik içerik analizi kullanarak her bir veriyi ayrı ayrı değerlendirmiştir,
 - b. Araştırmacı C ve D istatistiksel metin analizini kullanarak her bir veriyi ayrı ayrı değerlendirmiştir.
4. Araştırmacı A ve B'nin kendi sonuçlarını ve yorumlarını toparlaması ve Araştırmacı C ve D'nin de aynı yolu izlemesi,
5. Yorumların ve sonuçların bir arada değerlendirilmesi (Gauzente, 2002:4).

Sonuçlar:

1. Tematik İçerik Analizi Sonuçları:

Bu analiz başlığı altında özellikle iki duruma dikkat edilmiştir: (1) temsilcilik seçme nedenleri, (2) spesifik bir marka seçme nedenleri. Tematik içerik analizi ile durum değerlendirildiğinde; ilk

olarak ekonomik durumun değişimi, ikin-ci olarak da Fransız ulusal kültürü üzerindeki etkisinin tespit edilmeye çalışılmıştır (Gauzente, 2002:6). İlkinin sonuçları, girişimcilik ruhunun temsilcilik seçimin-de evrensel bir teşvik edici unsur olmadığını ortaya çıkarmıştır. İşsizlik ve geleceğe ilişkin para kazanma arzusu gibi kaygılarla alakalıdır. İkincinin sonuçları ise kolay değişebilir olarak bilinmeyen Fransızlara hitap eden tanımlanmış coğrafi bir alanın kısıtlanmış halidir temsilcilik; bu durum parçalı olarak temsilcilik seçimi için nedenleri de kısıtlamaktadır. Her iki araştırmacı da spesifik temsilci-likleri türlerine göre sınıflayarak, nedenleri listelemiştir. Bazı temsilciler için önemli olan makul ekonomik nedenlerle bu hakkı seçmesidir. Diğer girişimciler ise önemli bir faktör olarak seçilen temsilciliğin içeriğine bakmaktadır.

2. İstatistiksel Metin Analizi Sonuçları:

Metinsel analizin bu aşamasında ise iki noktaya vurgu yapılmıştır: (1) metinlerde geçen her önemli kavramın kategorileştirilmesi, (2) metinde yer alan her bir kavramın içeriğine dair bilgi verilmesi. İstatistiksel metin analizi ile durum değerlendirildiğinde; öncelikle üç kavrama dikkat çekilmiştir: (1) temsilcilik hakkını vermeye yetkili olan kişileri tanımlayan "franchiser" kavramı, (2) temsilcilik hakkını almaya hak kazanmış temsilcileri tanımlayan "franchisee" kavramı ve (3) işin niteliğini temsil hakkını elde etmiş olarak tanımlayan "franchised" kavramı.

Çalışmada "ALCESTE" adıyla tanımlanan bir analiz kullanılarak altı semantik içeriğe ayrılmıştır. Her bir semantik içerik, spesifik kelimeler ve spesifik tanımlanmış değişkenler ile listelenmiştir (Gauzente, 2002:7). Bunlardan bazıları şu sonuçları vermiştir (Gauzente, 2002:8): "Bir garanti olarak temsil hakkı kazanma" (1. İçerik), "Profesyonel ve hatta profesyonel olanın ardına düşme anlamında temsil hakkı elde etme" (2. İçerik), "Ortaklık ruhu ile bir işi yaratma anlamında temsil hakkı kazanma" (3. İçerik), "Ya ailesel birikim ve üretimi sevdiği için ya da üretimi ve idareciliği sevdiğinden temsil hakkı kazanma" (4. İçerik), "Mantıksal bir devamlılık ya da temdit olarak temsil hakkı elde etme" (6. İçerik). Ev ve giyim tekstili ile uğraşan 30-40 yaş arası girişimcilerde ise (5. İçerik) herhangi bir temsilcilik hakkı tanımlamasına rastlanmamıştır.

Her bir katılımcı birden fazla semantik içerikte de bulunabilir (Gauzente, 2002:9). Örneğin; 11. katılımcı, 50-60 yaş arası girişimci

bir bayandır. Temsilcilik işletmesi tekstil sektörü üzerinedir. Sektöre dair bir yakınlık duymadan evvel herhangi bir temsilcilik deneyimi hiç yaşamamıştır. Üretim ve ailesel yatırımı sevdiği için 4. semantik içerik içerisinde değerlendirilmiştir. Buna paralel olarak yönetsel yeteneklerini geliştirme anlamında 5. semantik içerik içinde de görülmektedir. Bu anlamda bir temsil hakkı için gerekli olan motivasyon özelliği de içeriklerde yer almaktadır (Gauzente, 2002:10): Girişimcilik ruhu ve bağımsızlık arayışı, profesyonel değişim ve olanak, iş usulünün güvenliği ve kararlılığı, üretime bağlılık ve ailesel başarı, üretime bağlılık ve yönetsel destek ile eğitim arayışı, mantıksal devamlılık ve sosyal terfi.

Bulguların Önemi: Bir temsilcilik hakkının devri veya teşvişinde dört önemli noktaya dikkat çekmekte fayda var (Gauzente, 2002:10). İlki; bir temsilcilik seçmede eş açıklamaya sahip olmayan klasik dikotomilere (satılmış işe karşı temsilcilik ve bağımsız işe karşı temsilcilik) odaklanılır. Her iki karşılaştırmadan da aynı tip kategoriye ulaşılmıştır ve bu anlamda temsilciliğe odaklanmak verimli bir çalışmadır. Bir diğeri; hem geçerli ekonomik gelişmeler hem de ulusal kültür farkları aracılığıyla zenginleştirilmiş temsilcilik hakkında motivasyonların listelenmesi sağlanmıştır. Bu anlamda Fransız girişimci motivasyonlarının tanımlanması mümkün olmuştur. Üçüncüsü; sonuçlar, temsil hakkı seçimi ve yetkili kişi olabilme seçimini ortaya koymaktadır. Ayrıca temsilcilerin motivasyonuna da değinilerek potansiyel temsilci seçiminde yetkili kişilerin özelliklerine de vurgu yapılabilmektedir. Son olarak; sonuçlar, altı farklı yaklaşım doğrultusunda temsilciliği tanımlamıştır. Bu semantik içerikler katılımcıların bu konuya ilişkin görüşlerini tespit etmede yararlıdır. Bulgular, basitleştirilmiş dikotomilerden kaçınmada yardımcı olmaktadır (Gauzente, 2002: 10).

Sonuç: Bu keşifçi araştırma, bir temsil hakkı elde etmede Fransız temsilcileştirilmiş girişimcilerin motivasyonunu kavramayı amaçlamıştır. Fransa'nın farklı böl-gelerinden 21 temsilciyle görüşülmüştür. Objektifliği garantilemek için iki analiz metodu kullanılmıştır. Her metot içerisinde ikili yorumlamalarla bu prosedür pekiştirilmiştir (Gauzente, 2002:10). Öncelikle katılımcılara ilişkin verilerin elde edilmesi sağlanmış, ikinci olarak verilerin toplanmasından sonra araştırmacı gru-buyla analizde yaşanabilecek güçlükler ve kolaylıklar

kontrol altına alınmış, son olarak bulgulara ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. Sonuçta, yapılan araştırma alanın ye-niden incelenmesini sağlamıştır. Araştırmaya katılan diğer araştırmacılar, yazarın meslektaşları olup bilhassa analize katılmış olan kişilerdir: Dr. N. Dubost, Dr. V. Guilloux, Pr. Kalika (Gauzente, 2002: 11).

Kaynakça

- AUDEN, W. H. *The Dyers Hand*, New York, 1963
 BARROW, John D. *Pi in the Sky: Counting, Thinking and Being*, Penguin Books, London, 1992
 CRAIG, JoAnn. *Culture Shock: Singapore and Malaysia*, Times Books International, Singapore, 1979
 ERDOĞAN, İrfan. *Pozitivist Metodoloji, Bilimsel Araştırma Tasarımı, İstatistiksel Yöntemler, Analiz ve Yorum*, Erk Yayıncılık, Ankara, Eylül 2003
 FUGLESANG, Andreas. *About Understanding: Ideas and Observations on Cross-cultural Communication*, Dag Hammarskjöld Foundation, Uppsala, Sweden, 1982
 MIDDLETON, D.; EDWARDS, D. "Introduction", (ed.), *Collective Remembering*, Sage Publications, London, pp. 1-22
 McKEE, Alan. *Textual Analysis, A Beginner's Guide*, Sage Publications, London, 2004
 REMENYI, Dan. *Introduction to Qualitative Research*, Dublin Trinity College, 2006
 STODTMEISTER, Ryan. *Literary/Textual Analysis*, http://english.byu.edu/writing_center/pdf/Literary-textual-Analysis.pdf, 2005 Summer
 WEINSTEIN, Matthew. TAMS: A Textual Analysis Markup System, <http://tamsys.sourceforge.net/cltams/TAMS.2.79.doc.pdf>
Yardımcı Kaynaklar
 ALLEN, Robert C. *Speaking of Soap Operas*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985
 ALLEN, Robert C., ed. *Channels of Discourse Reassembled: Television and Contemporary Criticism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992
 BARTHES, Roland. *The Fashion System*. London: Jonathan Cape, 1983
 GAMSON, Joshua. *Claims to Fame: Celebrity in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press, 1994
 KAPLAN, E. Ann. *Rocking Around the Clock: Music Television, Postmodernism and Consumer Culture*. New York: Methuen, 1987
 KELLNER, Douglas. *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*. London; New York: Routledge, 1995
 RADWAY, Janice. *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Culture*. Chapel Hill: University of North Carolina, 1991
 ROBERTS, Carl W. (ed.): *Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Inferences from Texts and Transcripts*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum 1997
 WIKIPEDIA. *Content Analysis*, http://en.wikipedia.org/wiki/Content_analysis, (12.04. 2007)
 WILLIAMSON, Judith. *Decoding Advertisements: Ideology and Meaning in Advertising*. London: Boyars, 1978

NİTEL ARAŞTIRMALARDA İÇERİK ANALİZİ TEKNİĞİ

Cem K. Olgun*

Giriş

İçerik analizi, sosyal bilimlerde gerek bir araştırma sonucu elde edilen transkript ya da kayıtların, gerek de yazılı veya görsel medya mesajlarının üzerinden çıkarımlar yapılmasıyla kullanılan biçimci bir araştırma tekniğidir. Özellikle iki dünya savaşı arası gelişen bu yönetime ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır. En çok gönderme yapılan tanım Bernard Berelson'a aittir. Berelson'a göre (akt. Hansen, 2003: 54) "İçerik çözümlemesi, iletişim sürecinde iletilen mesajların açık/belirgin nesnel, sistematik ve nicel bakımlardan betimlemek için kullanılan bir araştırma tekniğidir. Bu tanımdaki kavramları biraz daha açarsak faydalı olacaktır:

Bu tanımdaki nesnellik kavramı öznel veya izlenimci kavramlarının karşısı bir anlam içerir. Sistematiklik kavramı ilk olarak araştırma yönteminin analiz edilmek için seçilen bütün içeriğe benzer bir biçimde uygulanması, ikinci olarak, araştırma kategorilerinin tüm içeriğin çözümlemesini sağlayacak şekilde oluşturulmasına, son olarak da, veri toplama

işleminin araştırma sorusu veya varsayımlarla ilgili verilerin elde edilmesini sağlayacak bir şekilde tasarlanması anlamına gelir. Niceliksellik ise tek kelimeyle, ortaya çıktığı belirlenen çeşitli içerik türlerini tanımlayan sayısal değerlerin veya sıklıkların kaydedilmesi anlamına gelir. Açık içerik, herhangi bir iletişim aracıyla gönderilen mesajların içeriğinde mesaj kaynağının ifade etmek istediği veya kastettiği anlamdan çok, çözümleyicinin mesajların belirgin içeriğini yüklediği anlama gönderme yapar.(Stempel III, 2003: 104–105)

Daha farklı tanımlarada bakacak olursak; Holsti' ye göre ise (akt. Herkner, 2003: 129) "İçerik analizi, mesajların belirgin niteliklerinin nesnel ve sistematik bir biçimde tanımlanması yoluyla çıkarımlar yapılmasına imkan veren bir araştırma tekniğidir.

Krippendorff ise içerik analizini, verilerden, elde edildiği bağlama yönelik tekrar edilebilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için kullanılan bir araştırma yöntemi olarak tanımlar. (akt. Hansen, 2003: 55)

İçerik analizinin sosyal bilimlerde biçimsel bir araştırma metodu olarak gelişmesi,

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

iki dünya savaşı arasındaki yıllar içinde özellikle Harold Lasswell ve onun çalışma arkadaşları etrafında, ikinci dünya savaşı yılları boyunca gerçekleştirilen geniş kapsamlı araştırma projeleri ile gerçekleşmiştir. İçerik analizi yöntemindeki gelişmeler, kitle iletişimi araçlarının toplumsal ayaklanmalara, karışıklıklara ve uluslar arası çatışmalara katkıda bulunacakları kaygıları üzerine, özellikle yeni elektronik bir araç olan radyo ile ilgili endişelere ve sosyal bilimlerin alanında çalışan akademisyenlerin doğa bilimlerinin denetim altına alınabilir, sistemli nesnel ve adeta kehanette bulunan yöntemlerine benzer araştırma teknikleriyle kendi disiplinleri içinde bilimsel araştırmalar yapmak isteğiyle teşvik edildi.(Hansen, 2003: 51)

Mayring, (2000: 2) içerik analizinin tarihsel arka planını incelerken 4 farklı evreden bahseder.

- Haberciler. (Precursors)
- Teorik iletişimin kuruluşu. (Communication theoretical foundation)
- Disiplinlerarası genişleme ve farklılaşma. (Interdisciplinary broadening and differentiation)
- Nitel eleştiri evresi(Phase of qualitative critics)

Haberciler (Precursors): 20. yüzyılın ortalarından beri yapılan itirazlar analizin yüzeysel olduğunu, gizli içerik ve anlamları önemsemediğini, analizi basitleştirip ölçmeyi çarpıtarak çalıştığına yöneliktir. İçerik analizi süregelen nitel yaklaşım çalışmalarında geliştirilmiştir.(Ritsert 1972; Mostyn 1985; Wittkowski 1994; Altheide 1996)

Teorik İletişimin Kuruluşu (Communication Theoretical Foundation): 20. yüzyılın 20'li ve 30'lu yılları boyunca Amerika'da Paul F. Lazarsfeld ve Harold D.Lasswell önderliğinde nicel içerik analizinin temelleri atılmıştır. Bu yöntem hakkındaki ilk kitap 1952 de Bernard Berelson tarafından yayınlanmıştır. (Content Analysis in Communication Research)

Disiplinlerarası Genişleme ve Farklılaşma. (Interdisciplinary Broadening and Differentiation): 20. yüzyılın 60'lı yıllarına gelindiğinde bu metodolojik yaklaşım, kendine linguistik, psikoloji, sosyoloji ve tarihte yer buldu. Böylelikle, farklı iletişim modellerine uygun olarak prosedürler arttırıldı. Örneğin; Sözlü olmayan durumların analizi, olasılık analizi ve bilgisayar uygulamaları.(Pool 1959; Gerbner, Holsti,Krippendorff, Paisley & Stone 1969).

Nitel Eleştiri Evresi(Phase Of Qualitative Critics): 20.yüzyılın ortalarından beri yapılan itirazlar analizin yüzeysel olduğunu, gizli içerik ve anlamları önemsemediğini, analizi basitleştirip ölçmeyi çarpıtarak çalıştığına yöneliktir.

İçerik analizi süregelen nitel yaklaşım çalışmalarında geliştirilmiştir. (Ritsert 1972; Mostyn 1985; Wittkowski 1994; Altheide 1996)

İçerik Analizinin Aşamaları

İçerik analizinin aşamalarını 6 maddede toplayabiliriz. (Hansen, 2003; 60)

- Araştırma problemini tanımlama;
- Araştırma evrenini belirleme ve örneklem seçimi;
- Araştırma kategorilerini oluşturma ve tanımlama;
- Kodlama cetvelini oluşturma;
- Kodlama cetvelini sına ve güvenilirliği ölçme;
- Veri girişi. Analizi ve yorumlama.

Araştırma Problemini Tanımlama

Konu ile ilgili makalelerin bulgularını yeniden gözden geçiren ve yorumlayan bir derlemede ve ilgili araştırmalarda, araştırma probleminin açık ve kesin bir biçimde kavramsallaştırılması ve daha sonra içeriğin hangi kategorilerinin ve niteliklerinin analiz edileceğinin tanımlanmasının her zaman bulunması gereklidir. Bu, kısmen daha önce yapılmış bir araştırmayı gereksiz yere tekrarlamayı önler ve bu şekilde tasarlanan araştırmalarda elden geldiğince önceki çözümlenmelerle karşılaştırmalar yapılması gibi bir fayda sağlar. (Hansen, 2003; 61)

Araştırma Evrenini Belirleme ve Örneklem Seçimi

Berelson'un 1952 de işaret ettiği şu aşamalardan oluşur: Medya türünü ve adlarını belirleme, araştırma konularını ve zamanını belirleme, ilgili içerikten örneklem seçimi

Araştırma Kategorilerini Oluşturma ve Tanımlama

Metni çözümlenmek için oluşturulan kategoriler veya değişkenlerin, içerik analizin uygulamaya başlamadan önce ilk olarak tanımlanan bütün araştırma soruları veya varsayımları ile doğrudan ilişkilendirilmesi gerekir. (Hansen, 2003: 70)

Araştırma kategorilerini oluştururken üç şeyin akılda tutulması gerekir.(Stempel III, 2003: 109)

- Araştırma kategorileri, araştırma amaçlarına uygun olmalıdır.

- Araştırma kategorileri, işlevsel olmalıdır.
- Kategori sistemi, esnek olmalıdır.

Bu üç önerme birbirleriyle ilişkilidirler ve bir kategori sistemi bunlardan bir tanesini atlanarak oluşturulmuşsa, muhtemelen diğer önermelerde dikkate alınmamıştır.

Araştırma Kategorilerini Oluşturma ve Tanımlama

Medya içeriğinin sosyolojik eğilimli çözümlemelerinde sıklıkla karşımıza çıkan kategorilerden bazıları:(Hansen, 2003: 72–84)

- Aktörler/kaynaklar/birincil tanımlayıcılar
- Nedenler/konular/sorunlar
- Söz dağarcığının veya sözcük seçiminin belirlenmesi.
- Değerlendirme kategorileri veya tutumlar

Kodlama Cetvelini Oluşturma

Bir kodlama cetveli, bir anket formuna çok benzer. Kodlama cetveli, her bir yayın veya yazının veya her ne ise bir paragraf veya bir cümle gibi daha küçük bir araştırma biriminin kodlanabilmesine yarayan değişkenlerin bir listesini içerir. Kodlama cetvelinde her bir değişken için değişkenlerle ilişkisi olan değerler veya kodlama seçenekleri yer alır.(Hansen, 2003: 84–85)

NİTEL YAKLAŞIM		NİCEL YAKLAŞIM
Varsayım oluşturmak ve mesajların içeriğinde varolan ilişkileri incelemek için iletişim materyalinin başlangıç okumasını yapmak.	Yerine	Varsayımları sınamak amacıyla mesajların içeriğinin sistematik biçimde çözümlemek.
Mesajların içerik özellikleri hakkında çıkarımlar yapmak için uygulanan izlenimci bir yöntem.	Yerine	Tam, nesnel ve güvenilir veri elde etmek için sistematik biçimde uygulanan bir yöntem.
Yalnızca belli bir nesneye ait olduğu veya olmadığı söylenebilen isnatlar.	Yerine	Mesajların içeriğindeki somut göstergelerin nicel özelliklerini tam ölçmek veya bir düzen içinde sıralamak
Mesajların içeriğine ilişkin betimleyici gözlemler yapmak veya yargıları kodlamak için esnek bir yöntem.	Yerine	Aynı araştırma materyali ve varsayımlar ile benzer bulguları elde etmek için katı, önceden açık ve kesin belirlenmiş ve tanımlanmış kural ve ölçütlerin uygulandığı bir yöntem.

Nitel ve Nicel İçerik Analizi Tekniklerinin Karşılaştırılması(George,2003:12)

İçerik Analizinin Temel Fikirleri

Mayring, (2003: 2–3) nitel içerik analizinin nicel içerik analizine göre avantajlarını 4 maddede toplar.

Materyalin iletişimin bir bölümüne uygun olması: iletişimin hangi bölümlerinden anlam çıkarılacağı katılımcının tecrübeleri, düşünceleri, hisleri ve

Kodlama Cetvelini Sınama ve Güvenilirliği Ölçme

İçerik analizinde kodlama cetvelini doldurmaya başlamadan önce, örneklemeden alınan bir kaç metin üzerinde kodlama cetvelini denemek çok önemlidir.(Hansen, 2003: 89)

Burada deneme ile kastedilen bir pilot denemedir.

Kodlama cetvelini sınamada araştırmacılar tarafından önerilen bir başka etken Stempel'in vurguladığı (2003: 118) kodlayıcıların eğitimidir.

Veri girişi, Analizi ve Yorumlama

İçerik analizinin veri girişi ve analizinin yapılmasında araştırmacılar bilgisayar kullanımını tavsiye etmektedirler. Bu araştırmada hem daha pratik hem de daha hızlı sonuçlar alınmasını sağlamaktadır.

SPSS (Statistical Package for the Social Science) programı bu amaç için kullanılabilir de, içerik çözümlemesiyle elde edilen verileri analiz etmek amacıyla geliştirilen ve daha karmaşık istatistiksel analizler için büyük kolaylıklar sağlayan SAS programı (Statistical Analysis System) kullanılmaktadır.

onun sosyo kültürel durumuna bağlı olarak kararlaştırılmalıdır.

Analizin kuralları: Materyal prosedür kurallarını takip ederek adım adım analiz edilir, içerik analizine giden materyal bulunur.

Analizin merkezindeki kategoriler: araştırma soruları çerçevesinde, metnin yorumlanmasında görünen durum, analizin ilerlemesi sürecinde

dikkatli bir şekilde oluşturulup tekrar gözden geçirilerek kategorilere yerleştirilir.

Güvenilirlik ve değer kriteri: Bu prosedür öznelarası anlaşılabilirliği iddia eder, diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında daha güvenilir sonuçlara ulaşır. Nicel içerik analizinin aksine, kodlar arası (inter- coder) güvenilirliği tahmin etmek için nitel içerik analizini kullanırız.

EK: Araştırma Örneği

İkili İlişkilerde Medyalaşmış (Aracılı) İletişim

Nicola Döring & Christine Dietmar

Özet

Bu çalışma medyanın çiftlerin günlük yaşamına nasıl entegre olduğunu 3 teorik yaklaşımda temel almayı amaçlar. Kişiler arası medya seçim teorisinin kullanımı, farklı çift profillerinin medyayı nasıl kullandığını analiz eder. Sosyal alışveriş kuramı, çiftlerin telekomünikasyon mesajları ile ne derce ilgili olduğunun araştırır.

Bağlılık teorisi, medyanın çiftlerin bağlılık durumlarında hangi rolü oynadıklarını ve bağlılık ilişkilerini nasıl etkilediğini bulmayı amaçlar

Veriler yarı-yapılandırılmış görüşme etrafında 10 kişi (yani 5 çift) üzerinden elde edildi. Çiftlerle yapılan görüşmelerin verilerinden nitel içerik analizi yapılarak, onların medyayı kullanımının farklı modelleri geliştirildi. Çiftlerin telekomünikasyon araçlarını gerçekten duygusal kaynaklar olarak gördükleri ortaya çıktı.

Giriş

Kişiler arası iletişimde merkez faktör romantik ilişkilerdir. Dünyanın teknolojik olarak gelişmiş hemen hemen her bölgesinde medyalaşmış iletişim e-mail ve sms gibi medya araçlarıyla yayılmış durumdadır. Eskiden başarılı bir ilişki iyi bir iletişime bağlıdır denilirken. Şimdilerde bu söz “iyi telekomünikasyona bağlıdır” olarak değişmiştir.

Metot

Bu çalışmada yarı- yapılandırılmış görüşmeler temel alınmış ve bu görüşmeler nitel içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Örneklem 5 çifti içermektedir.

Yarı-yapılandırılmış sözlü görüşmeler

Teorik düşünceler esas alınarak, yarı-yapılandırılmış görüşmedeki sorular ilgili 4 alana göre düzenlendi.

- Genel olarak çiftlerin yaşadıkları ilişkinin durumu

- Medyalaşmış çiftlerin iletişimi: medya seçimi, modellerin kullanımı

- Medyalaşmış çiftlerin iletişimde, alışveriş ve adalet.

- Bağlılık durumlarındaki medya kullanımlarının tanımlanması.

Görüşülen insanlar, kartopu örneklemeyle toplandı. Ve yaşam koşullarındaki değişiklikler (yaş, meslek ve beraber yaşama gibi) hesaba katıldı. Samimi bir iletişim sağlandı. Yalnızca bir çiftle görüşmede bir sorun yaşandı. Onlarla çift olarak değil de ayrı ayrı evlerde görüşüldü. Görüşmeler, 40–60 dakikanın arasında devam etti, teybe kaydedildi ve tamamı transkripte geçirildi. Bütün katılımcılara takma isim verildi.

Nitel içerik Analizi

Görüşme materyali, Marying tarafından geliştirilen nitel içerik analizi kullanılarak analiz edildi. Tek görüşme analizin birim ünitesi olarak hizmet etti. Ve bu yüzden çalışma partnerlerin bireysel görüşlerine odaklandı. Tümevarımsal, teorik temelli prosedür, tümdengelimsel materyal temelli prosedürle bir kombine oluşturularak, kategorilerim analizlerini formüle etti. 10 ana kategori geliştirildi ve transkriptlere göre kodlandı.

(1) Medya kullanımı, (2) İletişim alışkanlıkları, (3) iletişim davranışı ve medya kullanımının koordinasyonu, (4) aracılık edilen iletişimin değerlendirilmesi (5) Adalet, (6) Adaletsizlik, (7) kişisel mevcudiyetten iletişimsel medyaya, (8) medyada yayınlanan kontrol davranışının tecrübeleri, (9) medyada yayınlanan kıskançlığın tecrübesi, (10) bağlılık durumlarının tecrübesi

Bir ay sonra güvenilirlik için 10 transkript bir daha kodlandı. Ama büyük bir farklılık çıkmadı. Elde edilen kategorilerin karakteristikleri bundan dolayı, teorik sorular bakımından ve onların uygun etkilerine göre analiz edildi.

Örneklem Tanımlaması

Ortalama 23 yaşlarında ve en az iki yıllık ilişkileri olan 5 çiftle görüşüldü.

10 kişiden beşi öğrenci, ikisi ücretli işçi, ikisi yüksek okul öğrencisi ve biri çirak dı.

Sonuç

Çiftlerin iletişimi gittikçe artan bir şekilde iletişimin medyalaşmış bir şeklini almıştır. Bu özellikle mobil iletişimde görülür. Böylece çiftler, bireylerarası medya seçimini geliştirerek, kolektif

medya seçimlerine ve bunları kullanmaya ihtiyaç duyarlar. Bu araştırma romantik ilişki kavramı içerisinde telekomünikasyonu keşfetmeye çalışır. Nitel metotlar farklı bireysel çalışmalarda, güçlükle araştırılan alanlarda derinlemesine veri toplayıp analiz edilmesine izin verir. Sonuç olarak, esaslı bilimsel öneminin dışında konu pratik bir ilgi uyandırmaktadır. Medyalaşmış ilişki iletişimi araçların ustalığıyla özel bir örnek olarak tasarlanmış olabilir.

Kaynakça

- GEORGE, Alexander L. (2003), "İçerik Çözümlemesinde Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar" "İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi" içerisinde Çev.M.S.Çebi, Alternatif yay, Ankara
- HANSEN, Anders (2003) "İçerik Çözümlemesi" "İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi" içerisinde Çev.M.S.Çebi, Alternatif yay, Ankara
- HERKNER, Werner (2003) "İçerik Çözümlemesi" "İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi" içerisinde Çev.M.S.Çebi, Alternatif yay, Ankara
- MAYRING, Philip (2000) "Qualitative Content Analysis" <http://qualitative-research.net/fqs/>
- STEMPEL III, Guido H. (2003) "İçerik Analizi" "İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi" içerisinde Çev.M.S.Çebi, Alternatif yay, Ankara

Örnek Çalışma

<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-03/3-03doeringdietmar-e.htm>

İÇERİK ANALİZİ TEKNİĞİNDE YARGI CÜMLELERİNİN ANALİZİ İsa Demir*

Giriş

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan içerik analizi tekniğini çeşitli yönleriyle göstermeyi ve söz konusu tekniğin özelliklerini daha önce yapılmış olan bir araştırmayı da örnek göstererek ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle içerik analizi tekniğine yönelik eleştiriler cevaplanmakta, bu tartışma yürütülürken metin analizlerinde sözcük sayımı ile yargı cümlelerinin analizi arasındaki fark belirtilmektedir. Söz konusu farkın veya ayrılığın gösterilmesinde ise İsa Demir'in TÜSİAD üzerine yaptığı çalışma örnek alınmıştır. Demir kendi çalışması açısından öncelikle yargı cümlelerinin işlevselliğini göstermiş ve ardından cümlelerden oluşan analiz birimlerini yani kategorilerini oluşturmuştur; daha sonra bu kategoriler sayesinde verilerini toplamıştır.

İçerik Analizine Yönelik Kısa Bir Tartışma

Sosyal gerçekliğin anlaşılmasında, değerlendirilmesinde, yorumlanmasında ve açıklanmasında önemli bir metodik araç olan içerik analizi metinsel düzeyde gerçekleştirilen

araştırmalar için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ezel ve Tavşancıl'ın (2001: 22) kapsamlı tanımlarına göre içerik analizi "sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır." Metinsel düzeyde gerçekleştirilen içerik analizinin temel özelliklerinden birisi -bu tüm bilimlerin temel özelliğidir- nesnel olmasıdır. Gökçe'nin belirttiği üzere (2006: 40) içerik analizi tekniğine yönelik eleştirilerin başında, incelenen metnin orijinal yapısının ya da bağlamının araştırmacı tarafından gözden kaçırıldığı gelir. İçerik analiziyle yürütülen çalışmalarda, kategorilerden hareketle gerçekleştirilen okumalarda, özellikle, kaynak metinden bağımsız yepyeni bir metin anlamlandırmasına girişilmez. Bu durum içeriklerin bağlamlarından kopararak ele alınması biçiminde de ifade edilebilir. TÜSİAD üzerine yürüttüğü çalışmasında Demir tek kelime sayımına dayalı frekans analizi değil, metnin bağlamıyla direkt bağlantılı olarak yargı bildiren cümlelere yönelmiş ve araştırma birimi olarak sözcüklerden ziyade cümlelere

* Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Mezunlu

odaklanmıştır. Bu sayede bağlamsız sözcük sayımından uzaklaşmış ve metnin tamamını kapsayan bir bakış açısına ulaşmıştır. Araştırma birimi olarak sözcüklerin baz alınmamasında sözcük sayımının araştırmayı mekanik bir sürece dönüştürmesi de bir etkidir. İçerik analizi tekniğinin yorumlamacı metodolojiye yakınlığı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Metin analizi araştırmacının ele aldığı materyalle ilgili değerlendirmelerini ve yorumlarını da içerdiğinden pozitivist metodolojiye oranla daha az mekaniktir. Ancak bu içerik analizinin keyfi çalıştığı ve araştırmacının kişisel yönelimlerini yansıttığı anlamına gelemez. Bilgin'in de gösterdiği gibi (2006: 1) içerik analizi "okuyucunun bilgisine, sezgisine, tutumlarına, değerlerine ve referans çerçevesine bağlı, kolayca ve otomatik bir şekilde yapılmış yorumuna karşı, nesnel okuma ilkeleri getirmektedir." Dolayısıyla içerik analizi nesnel bilgiler üreten ve yeri geldiğinde nicel veriler ortaya koyan bir araştırma tekniğidir. Bu durum içerik analizinin hedeflediği iki amaçtan ilkinin kapsar. Bilgin'e göre (2006: 8) içerik analizi iki hedefe sahiptir. Bu hedeflerden ilki mesajların ortak bir anlam etrafında anlaşılmasını ve açıklanmasını sağlamaktır. Bu sayede söz konusu metin ile ilgili olarak kesinlik sağlanmış olur. İçerik analizi tekniğinde kişiden kişiye değişik şekilde anlamlandırılacak ve açıklanacak bilgilere ulaşmak gibi bir amaç söz konusu değildir. Neticede Tavşancıl ve Aslan'ın (2001: 36) belirttiği gibi tüm bu süreçler "olguları anlamaya çalışırken önyargı ve öznellik, içerik analizi yaparak ortadan kaldırılmaya çalışılır."

İçerik analizinin ikinci hedefi, ele alınan bir metinle ilgili olarak ilk bakışta oluşan anlamlandırma şemalarını denetlemek veya test etmektir. Bu sayede araştırmacı söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizil, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Yani içerik analizi söylemsel yapıların anlamlarını çözümlemekte, bu yapıların ideolojik arka planlarını göstererek metine ilişkin ikinci bir okuma sürecine girmektedir (Bilgin, 2006: 1). Bu durum yukarıda belirttiğimiz gibi metnin bağlamından koparılması ve yepyeni bir bağlamda ele alınması olarak görülebilir ve eleştirilebilir; fakat yapılmak istenen şey bilimsel mantaliteye uygun olarak sosyal gerçekliğin farklı ve hemen görülemeyen boyutlarını, ele alınan metinler vasıtasıyla göstermektir.

Bilgin ve Gökçe gibi Tavşancıl ve Aslan'a göre de yukarıda da gösterdiğimiz gibi içerik analizi sosyal gerçekliği araştıran, bunu yaparken

sözlü, yazılı ya da başka türden bir materyali anlam ve dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandıran, sayılara dönüştüren ve çıkarımda bulunan bilimsel bir yaklaşımdır; dolayısıyla bu yaklaşım nesnel, sayısal, sistematik ve çıkarımsaldır. Ancak bunlarla birlikte içerik analizine ait en temel özellik bu teknikle çalışan bir araştırmacının başat kategorilerini benimsemesidir. Bilgin'e göre mesajın tümünü kapsayabilen, objektif, araştırma hedefine uygun ve ayırt edici olması gereken kategoriler net bir biçimde belirlendiğinde söz konusu araştırmacının doğru sonuca ulaşmaması için hiçbir sebep yoktur (2006: 15). Kategorik kodlamaların doğru yapılması çıkarımların oluşmasına, çıkarımlar da araştırmacının nedensel bir karaktere bürünmesine zemin hazırlar; bu sayede analiz dokümanter bir etkinlik olmaktan çıkıp bilimsel bir çabaya dönüşür. İçerik analizinde hayati basamaklardan olan kategorilerin belirlenmesinin ardından söz konusu kategorilerin veya anlam yapılarının metinlerde aranmasına geçilir. Bu noktada araştırmacının konusuna ve tipine bağlı olarak analiz kayıt biriminin ne olacağına karar verilir. Analiz birimi bir kelime ve onun sayımı olabileceği gibi, yargı bildiren bir cümle de olabilir; bunların yanında belli bir görüntü, ses veya bu anlamda bir iletişim ögesi olabilir. TÜSİAD'ın çalışma ahlakı ve rasyonalizasyon ile ilgili görüşlerini göstermeyi amaçlayan çalışmasında Demir, kategorik birim olarak yargı cümlelerini tercih etmiştir.

Bir Örnek Araştırma Vasıtasıyla İçerik Analizinin Görünümü

Bir kavramın kullanılış sıklığını değil de herhangi bir konuyla ilgili belli bir gurubun ve topluluğun görüşlerini araştıran bir bilimsel çalışma şayet metinsel düzeyde bir analize girişecekse yöntem bakımından öncelikli tercihi içerik analizi tekniği olmalıdır. İdeolojilerin veya söylemlerin analizine ilişkin çalışmaların temel tercihi bahsettiğimiz tekniktir. Nesnellik çabasının veya kaygısının giderilmesi ile birlikte bu tekniği benimseyen çalışmaları bekleyen ve aşılması gereken temel problem incelenecek metinlerin araştırmada kalkış noktasını oluşturan kategorilerle aynı bağlamda okunmasıdır. Kategoriler kavramsal düzeyde oluşturulursa metinlerin analizinde de kavram sayımına dayalı bir mantık izlenir. Bu tavır söylemlerin ve ideolojik görüşlerin anlaşılması için pek de işlevsel olmayacaktır. Ancak metinlerin okunmasında rehber alınacak kategoriler yargı bildiren cümleler biçiminde oluşturulursa sonuçta

elde edilecek olan veriler hem bağlama uygun hem de bu sayede daha anlamlı olacaktır. Bunun yanı sıra yargı cümlelerinin analizi araştırmacıyı teknik bir zorunluluğun içerisinde çıkaracak ve onun metne mevcut anlamlandırma şemalarının dışından bakmasını kolaylaştıracaktır.

TÜSİAD üzerine yürüttüğü çalışmasında Demir bu yönde bir araştırma mantığını tercih etmiştir. TÜSİAD'ın çalışma ahlakı ve rasyonalizasyona ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan Demir, en başta kavramsal tanımlarını yapmış ve kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Bunun ardından ele alacağı kavramların olgular dünyasındaki görünümünü sunmak için bu kavramları ifade eden belli kategorilere varmıştır. Kategorilere baktığımızda Demir'in yargı cümlelerini tercih ettiğini ve verilerini bu kategorilerden hareketle analize tabi tuttuğunu görürüz. Demir'in kategorileri şu şekildedir (2008: 97-98):

A. Çalışma Ahlakı

- Çalışmak değerlidir.
- Çalışmak bir ödevdir ve görevdir.
- İnsan vatani/milleti/ülkesi/devleti için çalışır.
- Çalışma kişisel zenginlik ve çıkar için değil, sosyal sorumluluk duygusu ile gerçekleştirilir.
- İşçi ve işverenin çıkarları birbiriyle çelişmez ve bu iki sosyal kategori ortak bir bilinçle çalışmalıdır.
- Gelişme ve kalkınmanın yolu çalışmaktan geçer.

B. Rasyonalizasyon

- Çalışma, belirli bir düzen ve disiplin içerisinde gerçekleştirilmelidir.
- Çalışma sürecinde zaman çok dikkatli kullanılması gereken bir unsurdur.
- Çalışma keyfi düzenlemeler içinde değil organize ve sistemli bir yapıda gerçekleştirilmelidir.
- Çalışma geleceğin öngörülebildiği ve sürprizlerin olmadığı bir ortamda gerçekleştirilmelidir.

Bu yargılar üzerinden metinsel analizini gerçekleştiren Demir, Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç'un otobiyografileri ile TÜSİAD'IN temel yayın organı olan "GÖRÜŞ" dergisinden oldukça önemli veriler elde etmiştir. Bu veriler ışığında TÜSİAD'ın çalışma ahlakı ve rasyonalizasyona ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur.

Araştırmanın sonuç bölümüne bakıldığında ise Demir, yargı cümlelerinin sağladığı veriler ışığında çeşitli yorumlar

yapmıştır. Bu yorumların ortaya çıkabilmesi öncelikle araştırmacının bir kavram sayımından çok söylemin anlaşılması veya ideolojik görüşlerin serimlenmesi amacını taşımasına bağlıdır. Bu anlamda kategorik haritanın oluşturulmasında yargı bildiren ifadelerin tercih edilmesi, araştırmacıya ekstra yorum yapma olanağı sağlamakta ve ilk bakışta gözlemlenemeyen bazı olguları görme fırsatı sunmaktadır. Tabii bu yorumlar belli verilere dayandığı için spekülasyon biçiminde olmamakta, belli bir kavramsal temelden hareket ettiği için somut durumları açıklayabilecek güce sahip bulunmaktadır.

Sonuç olarak, metinsel analizlerde özellikle de belli bir grubun veya topluluğun görüşlerine ulaşmak isteyen çalışmalarda yargı cümlelerinin baz alınması araştırmacıya oldukça işlevsel bilgiler sunabilmektedir. Bu tekniğin benimsenmesi hem araştırmacının rutin bir kavram sayımından sıyrılmasını sağlamakta hem de bağlama uygun veriler sayesinde araştırmacıya konuyla ilgili görünmeyen boyutlara ulaşma olanağı sunmaktadır.

Kaynakça

- BİLGİN, Nuri (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DEMİR, İsa (2008). *Kapitalist Toplumda İktidar ve Çalışma Etiği İlişkisi: İktidarın Bir Örneği Olarak TÜSİAD Örneği*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin
- GÖKÇE, Orhan (2006). *İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TAVŞANCIL, Ezel; ASLAN, A. Esra (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulamalı Örnekleri*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

VAKA İNCELEMESİ*

Cihat Özsöz**

1. Vaka İncelemesinin Doğuşu

Vaka incelemesinin tarihinde sürekli kullanıldığı ve hiç kullanılmadığı dönemler olmuştur. Bu metot ilk olarak Avrupa'da, ağırlıklı olarak da Fransa'da kullanılmıştır. Sonradan Chicago Üniversitesi Sosyoloji bölümü tarafından yoğun olarak ele alınmış ve okul 1900'lü yıllardan 1935'e kadarki dönemde yaptığı çalışmalarla, üstün ve geniş bir literatüre kaynaklık eder hale gelmiştir(Tellis, 1997).

Diğer ülkelerden çok fazla göç alması, Chicago'da üzerinde çalışılacak materyal zenginliği yaratmıştır. Yoksulluk, işsizlik ve göçmenliğin diğer sorunları vaka incelemesi için ideal çalışma alanlarıdır. (Tellis, 1997).

1935'ten bu yana sosyoloji vaka incelemesiyle çok sıkı bağlar kurmuş ve bu durum bazı problemler doğurmuştur. Araştırmaların yapılabilmesi için bazı nicel yöntemlerin kullanılması, sosyolojiye verilen bir zarar olarak kabul edilmiş ve okulla ilgili gerginlikler doğmuştur. Chicago Okulu ve vaka incelemesi metodu bu anlamda çok fazla saldırıya maruz kalmıştır. O dönemde; bilimsel metodu

savunan Columbia Üniversitesi profesörleri, Chicago Okulu ve destekçilerinin yer aldığı kamuya açık büyük çaplı bir tartışma yapılmıştır(Tellis, 1997).

1960'lara gelindiğinde araştırmacılar nicel metodun sınırlarıyla ilgilenmeye başlamışlar, Strauss ve Glaser 1967'de "grounded theory"yi oluşturarak vaka incelemesinin kullanımına yeni bir boyut kazandırmışlardır (Tellis, 1997).

Bu metoda gelen en bilindik eleştiri küçük örneklerden genellemeye gidilmesi tehlikesidir. Giddens bu araştırma tarzının mikroskobik olduğunu çünkü yetersiz sayıda vaka incelediğini söylemiştir. Hamel ve Yin örneklemin 2, 10 veya 100 kişi olmasının bir önemi olmadığını, sonuçların makroskobik alana uygulanması gibi bir kaygı olmadığını söylemişlerdir. Bu metodun amacı kendi parametrelerini oluşturup çalışma boyunca kullanmaktır(Tellis, 1997).

2. Vaka İncelemesi Tanımları

Vaka incelemesiyle ilgili olarak çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Burada bu tanımlardan bazılarını kısaca değineceğiz;

Tellis: Vaka incelemesi; tanımlama, anlama ve açıklama temelleri üzerine oturmuş bir nitel metottur.

* Bu çalışma Winston Tellis'in "Introduction to Case Study" isimli makalesinin bir kısmının çevirisi temel alınarak yapılmıştır.

** Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Snow&Anderson: Vaka incelemesi; Veri, araştırmacı, teori ve metodoloji arasındaki holistik süreçtir.(Tellis, 2000).

Gillham: Spesifik sorulardan cevaplara yönelen, vakaya göre elde edilen farklı kanıtları düzenleyip inceleyen, araştırma sorularına mümkün olan en iyi cevabı veren ve bunları özetleyip harmanlayan inceleme biçimi vaka incelemesidir. Zayıflıkları veya güçlükleriyle, kanıttan çok sayıda kaynak çıkarıp kullanmak, vaka incelemesinin temel özelliğidir (2000: 2).

Bromley: Bir olayın ya da düzenlenmiş bir hikayenin ilgi çeken olgularını anlamaya ve/veya açıklamaya yönelik sistematik ilgi.(Zucker, 2001).

G.A.O: Karmaşık bir örneği kendi bağlamında bütünüyle ele alıp, ondan edindiği geniş tanımları kapsamlı bir şekilde anlamaya çalışan bir öğrenme metotudur (US GAO, 1990: 15).

3.Vaka İncelemesi Çeşitleri

Yukarıdaki tanımlar ışığında vaka incelemesini ilgilendiği boyuta göre çeşitlendirmek mümkündür. Vaka incelemesiyle ilgili olarak çokça adı geçen Yin ve Stake vaka incelemesini tekil ve çoğul kapsam doğrultusunda ayırmaktadır.

3.1. Yin

Tekil Vaka İncelemesi: Tek bir teori üzerinden çalışan ve spesifik bir olay üzerine yapılan çalışmalar.

Çoklu Vaka İncelemesi: Tekrar eden ve birbiriyle ilişkili olayların incelenmesi(Tellis, 1997).

3.2. Stake

Enstrümantal Vaka İncelemesi: Bir konuyla ilgili kavrayış sağlar.

Özgün Vaka İncelemesi: İlgili konudan derinlemesine anlam çıkarır.

Kollektif Vaka İncelemesi: Birden fazla vakayı önem derecesine göre sıralayıp inceler (Zucker, 2001).

Stake'in enstrümantal ve özgün vaka incelemeleri, Yin'in tekil vaka incelemeleriyle hemen hemen aynı şeyi ifade etmekte, ancak araştırmanın derinliğiyle ilgili olarak, bir nüansla birbirinden ayrılmaktadır.

4. Çalışma Tutumları

Yapılan araştırmalar sırasında izlenen tutumlar da araştırma için önemli bir ayrıntıdır. Tutumlar araştırmanın gidişatını ve metodunu belirlemede önemli bir rol oynar.

Keşifçi: Soru ve hipotezlerle sınırlandırılmış, önceden belirlenmiş bir konuyu ortaya çıkarmaya yönelik vaka incelemeleri.

Açıklayıcı: Elde edilen verilerden yola çıkarak varolan bir durumu açıklamaya çalışan vaka incelemeleri.

- Knowledge-driven theory: araştırmacının bilgilerini temel alır

- Problem-solving theory: problemin karakteristiğine göre şekillenir

- Social-interaction theory: araştırmacı ile konu/kişi arasındaki ilişkiyi temel alır

Tanımlayıcı: Ele aldığı konuya isim koyan, süreci inceleyip onu tanımlayan vaka incelemeleri(Tellis, 1997).

5. Vaka İncelemesinin Aşamaları

Tanımlarını ve yazarlara göre çeşitli yorumlarını verdiğimiz vaka incelemesi, her aşamasıyla ayrıca ilgilenilmesi gereken bir süreçtir. Bu süreç farklı kaynaklarda çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Bu başlıkları derlediğimiz zaman aşağıdaki gibi bir süreçle karşılaşırız;

- Literatür taraması: İncelenen vakayla ilgili her türlü ön bilgiyi edinme aşaması.

- Vakanın literatür bağlamında anlaşılması: İncelenecek vakayı okuduğumuz literatürle iyi eşleştirme ve konuyu iyi kavrama.

- Vakanın (araştırma konusunun) belirlenmesi: Kavradığımızı emin olduğumuz konunun isminin ve kapsamının belirlenmesi.

- Araştırma sorularının şekillendirilmesi: Konuya ilişkin sonuçlara varmamızı sağlayacak doğru soruların oluşturulması (Gillham, 2000: 16).

- Sahaya iniş: Fiziksel ve bürokratik engellerin aşılması. Konaklama, incelenecek alana girme ve gerekli izinleri alma aşaması.

- Veri toplama: Belirlenmiş yollarla elde edilmesi mümkün her türlü veriyi elde etme aşaması (notlar, kayıtlar, kanıtlar) (Tellis, 1997).

- Verinin kategorilere ayrılması: Değerlendirmede ve rapor yazımında doğru ve kolay kullanılabilmesi için verileri belli kategorilere ayırma aşaması.

- Veri analizi: Uygun yöntemlerle, kategorilere ayrılmış verilerin analiz edilmesi ve anlamlı sonuçlara ulaşılacak eşleştirmeler yapma aşaması.

- Rapor yazımı: Varılan sonuçların uygun bir formatla rapor haline dönüştürülmesi.

6. Vaka İncelemede Kullanılan Kaynaklar

Veri toplama aşamasında ihtiyaç duyacağımız temel kaynaklar vardır. Bunlar:

Evraklar: Mektup, anı, ajanda, yönetsel evraklar, makaleler vb. yazılı kaynaklar.

Arşiv kayıtları: İncelenen yerde daha önceden yapılmış her türlü kayıt. İsim listeleri, mülakat metinleri, kurum arşivleri vb.

Görüşme raporları: Vakayla ilgili olarak görüşülen kişilerden elde edilen yazılı veya sesli kayıtlar. Bu görüşmeler araştırmanın amacına göre yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış olabilir.

Gözlem teknikleri: Katılımlı veya doğrudan gözlem yoluyla elde edilen veriler.

Fiziksel bulgular(Kanıt): Her türlü eşya, alet, enstrüman vb. fiziksel kanıtlar (Tellis, 1997), (Gillham, 2000: 21)

7. Veri Analizi

İlk olarak Miles ve Huberman; verilerin düzenlenip belli kategorilere toplandığı, gösterge ve şemaların oluşturulduğu, veriler arasındaki ilişkilerin incelendiği ve karşılaştırmalarla anlamlar çıkarabilmeyi sağlayan yeni bir yöntem sunarak nicel verileri, nitel veriler için daha kullanışlı hale getirmeye çalışmışlardır(Tellis, 1997).

Yin'e göre bu analiz yöntemi iki faklı analiz yönteminin doğmasına sebep olmuştur:

Teorik Analiz: Belli bir teoriye dayanarak topladığı verileri, o teori çerçevesinde değerlendirir.

Pratik Analiz: İncelemeyi kavramsal bir çerçeveye oturtup, geliştirdiği vaka tanımına göre seçilmiş olayları inceler (Tellis, 1997).

Yin Pattern-Matching yönteminin bir diğer önemli analiz yöntemi olduğunu vurgular. Bu yöntem teorideki ile pratikteki arasında karşılaştırmalar yapar. Eğer açıklayıcı bir çalışma yapıyorsak "doğru/yanlış" gibi açıklamalar, tanımlayıcı bir çalışma yapıyorsak toplanan verilere göre hareket edip uygun eşleştirmeler yaparız (Tellis, 1997).

8. Rapor Yazımı

Bu aşama, tüm araştırma boyunca verilen çabanın en iyi şekilde sunulması aşamasıdır. Eğer sunuş, yani rapor başarısızsa araştırmanın iyi yapılmış olması çok büyük önem arz etmeyecektir. Uygun formatta ve aşağıdaki ayrıntıları göz önünde bulundurarak yazılması, raporun sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

- Tüm kanıtların belirtilmesi: elde edilen verilerin en iyi şekilde değerlendirilip konuyla ilişkilendirilmesi.
- Tüm açıklamaları içermesi: adı geçen her konunun tamamıyla açıklanması.
- Konuyla ilgili noktaların vurgulanması: temel problem cümlelerimizle ilişkili yerlerin vurgulanması.
- Üstün bilgi birikiminin yansıtılması (expert-knowledge): çok iyi bir ön araştırma yapmış olmak ve elde edilen verileri bu bilgi birikimi çerçevesinde değerlendirmek(Tellis, 1997)

EK: Vaka İncelemesi Araştırma Örneği Hastane İlaç Formüllerinde Öncelik Sıralaması: Bir Nitel Vaka İncelemesi

*Douglas K. Martin, Daniel Hollenberg,
Sue MacRae ,Shannon Madden, Peter Singer*

1. Giriş

Çarpıcı biçimde artan ilaç masrafları hastanelerin bütçesi için önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu baskılara karşılık, hastaneler formüllerlerinde kullanmak üzere listeleyecekleri ilaçlar için bir öncelik sırası belirlemek zorundalar. Hastanelerin ilaç seçimlerinde uygun kararı vermeleriyle ilgili çalışmalar yapılmaya başladığından beri, bu öncelik kararının nasıl alınacağı ya da nasıl alınmayacağıyla ilgili bir çerçeve çizilmektedir. Bu çalışmada, hastanenin formüllerindeki yeni ilaçların önceliğinin ayarlanması sürecini betimledik ve sağlık önceliklerinin sıralanmasında temel bir kavramsal çerçeve kullanabilmek için bu süreci değerlendirdik. Bu araştırmanın bulguları bir dizi kanıt sağlamak suretiyle, hastanenin ilaç formüllerine seçeceği ilaçların önceliklerini belirleyebilmesi için bir strateji geliştirmesini sağlayacaktır. Burada incelediğimiz süreç, vaka incelemesi metotlarının kullanımını ve - hastanenin ilaç formüllerinin öncelik belirlemelerinde uygun düzenlemeyi sağlayan ve genellenebilir bir yöntem olan- 'accountability for reasonableness'' metodunun kullanılmasının değerlendirilmesini betimlemektedir.

2. Metot

2.1. Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, hastane formülleri için gereken yeni ilaçların önceliklerinin ayarlanması için yapılmış bir vaka incelemesidir. Bir vaka incelemesi bir çağdaş fenomeni kendi gerçekliği bağlamında araştırın bir ampirik sorgulamadır. Bu uygun metottur, çünkü hastanelerdeki öncelik ayarlama süreci çok karmaşık, bağlam-

bağımlı(context-dependent) ve sosyal içerikli bir süreçtir.

2.2. Kapsam

Bu araştırmanın kapsamı, Toronto(Kanada)'daki üç eğitim hastanesinin ağı olan University Health Network(UHN)'tür. Çalışma Nisan ve Eylül 2001 tarihleri arasında yürütülmüş ve hastanedeki formüler yönetimlerinin yer aldığı komitelere odaklanmıştır.

2.3. Veri Toplama

Bu araştırma üç temel veri kaynağı kullandı: (1) anahtar belgeler (ecza ve tedavi komitelerinin görüşme kayıtları), 20 adet belge edindik; (2) anahtar kişilerle görüşmeler (ecza ve tedavi komite başkanlığı) sesli ve yazılı olarak kaydedilmiş 18 görüşme yaptık; (3) grup tartışmalarının gözlenmesi (ecza ve tedavi görüşmeleri), üç görüşme gözlemledik. Görüşmelerde yarı-yapılandırılmış görüşme cetveli kullanıldı (isteğe bağlı olarak); katılımcılara öncelik ayarlama süreciyle ilgili yorum ve açıklamalar yapabilecekleri sorular yöneltildi.

2.4. Veri Analizi

Veri analizini iki aşamada yaptık. İlki, açık kodlama tekniği kullanılarak düzenlendi, veri incelendi ve öncelik sıralaması sürecine ilişkin maddeler saptanıp açıklandı. İkinci olarak da, açıklamalar kavramsal çerçeveye karşılaştırıldı. Uygun olan ve uygun olmayan alanları teşhis etmek için öncelik sıralaması süreciyle ilgili - hakkında uygun olmayan alanlar 'düzeltme şansı' var mantığıyla göz önünde bulunduruldu- karşılaştırmalar yapıldı.

Bulgularımızın geçerliliğini üç yolla sıradık. İlk olarak, verinin kapsamlılığı ve çeşitliliği, üç farklı kaynaktan toplanarak (belgeler, görüşmeler ve gözlemler) maksimize edildi. İkinci olarak, çalışmanın sonuçları vaka incelemesindeki katılımcılara "üye sağlama/denetimi" adına dağıtıldı ve onlar araştırmamızın doğruluğunu onayladı. Üçüncü olarak da, birer filozof, hemşire, hastane yöneticisi, doktor ve biyoetik uzmanından oluşan bağımsız disiplinlerarası çalışma grubunun üyeleri, verilere aşina olarak ve analiz sürecine katılarak analizlerdeki "dönüşlülüğü" geliştirdiler. Böylece, herhangi bir sorgulamayı etkileyebilecek önceki varsayım ve deneyimlerin rolü tanındı ve gerektiğinde çikartıldı.

2.5. Kavramsal Çerçeve: Accountability For Reasonableness

"Accountability for reasonableness" sağlık oraganizasyonlarında öncelik sıralamasının yapılabilmesi için kullanılan bir kavramsal çerçeve modelidir. Birleşik Devletler Sağlık Hizmet Kurumu'nun şartlarından oluşur ve gerçek yaşamdaki öncelik sıralaması süreçleriyle ilişkilidir. Teorik olarak adalet teorilerinin demokratik tartışma vurgusu üzerine kurulmuştur. Karar vericiler ile öncelik sıralaması araştırmacılarına önderlik eden tercih edilmiş çerçeve arasında bir "çekim" sürecidir.

Her sağlık kurumunda, her sağlık sisteminde, ortak olan öncelik sıralaması hedefi, tarafsızdır. 'Accountability for reasonableness' yaklaşımı tarafsızlığın sınırlarını oluşturmadaki şartları belirtir. Bir sağlık kurumunda, örneğin bir hastanede, öncelik sıralamasının düzenlenmesi sürecinde 'accountability for reasonableness' yaklaşımının tarafsızlık gerekleri kullanılır ve tarafsız bir öncelik sıralaması sürecinin dört koşulu vardır; uygunluk, genellik, itiraz edilebilme ve uygulama.

Koşul	Açıklama
Uygunluk	Tarafsız katılımcılar görüşme için en uygun katılımcılardır.
Genellik	Öncelik sıralaması açıklamaları ve gerekçeleri herkesçe görülebilir olmalıdır.
İtiraz edilebilme	Öncelik sıralaması süreci, araştırmaya katkıda bulunabilecek tüm kanıt ve prensipleri hesaba katabilecek ve sürekli yeniden gözden geçirmeye açık bir mekanizma içermelidir.
Uygulama	İlk üç koşul, gönüllü ve toplumsal düzene uygun bir süreç olmalıdır ki karşılık bulabilsin.

Çerçeveyi oluşturan Daniels ve Sabin, 'accountability for reasonableness' yaklaşımının eczacılıktaki öncelik sıralamasına uygun olduğunu öne sürmektedirler:

"Eczacılaşma girişi yönetmek, sağlık sistemleri bütünü içerisinde sınırları çizilmiş mikro bir alandır. Eğer bizim yaklaşımımız sağlık sistemleri bütünündeki bu meşru problem için bir çözüm olursa, bu, eczacılıktaki fayda yönetimlerinin pratikteki karşılıkları için de mümkün olabilir."

'Accountability for reasonableness' yaklaşımına göre, bir kurumun öncelik sıralaması kararlarının, dört koşulu sağladığı takdirde meşru ve tarafsız olduğu düşünülebilir; uygunluk, genellik, itiraz edilebilme ve uygulama.

2.6. Araştırma Etiği

Bu araştırma University Health Network Research Ethics Board tarafından onaylanmıştır. "Aydınlatılmış onam" yazısı görüşülen her bireyden edinildi. Grup tartışmalarını gözlemleme izni alındı. Tüm ham veri sır olarak saklandı ve sadece araştırma ekibi bu verilere erişebildi. Katılımcı bireylerin hiçbiri açıklanmadı.

3. Sonuçlar

Formüller kararların sebepleri kolay ulaşılabilir değildir. E&T(ecza ve tedavi komitesi)'nin kararları ve hepsi olmamakla birlikte kararlarından bazılarının sebepleri komitenin tutanaklarını dağıtma yoluyla E&T üyelerine uygun hale getirilmiştir. E&T kararları, fakat sebepleri değil, formüller ilaçlarının hastane personeline tanıtımında kullanılan Tıbbi Personel Bülteni'yle tanıtılmıştır. Komite dışı üyelerin E&T toplantılarının tutanaklarına erişimi kolay değildir. Klinik özen içeren ilaç kararları hastanelerin bu ilaçları kullanan ilgili bölümlerine gönderilirken, bu kararların alınması esnasındaki ihtiyatlı süreçler ve bu kararların alınmasındaki sebepler gönderilmemiştir. Bu nedenle, komite üyeleri tarafından "genel belge" olarak bahsedilmiş olsa da, E&T tutanakları komite dışından; çoğu hastane personeli, hastalar, aileler ve topluluk üyeleri de dahil olmak üzere hiç kimse tarafından kolay erişilebilir değildir.

Yeni bir İlaç Yönetimi Çerçevesi (bu çalışmadan 3 ay önce uygulanmış olan) iki üyeli (hastane CEO'su ve MAC-ilaç tavsiye konseyi- başkanı) ve uyumsuzluklara dikkat çeken bir görüşme mekanizması içermektedir. Bu çalışma esnasında henüz bir başvuru olmamıştır. Bu mekanizmaya, hastalar ve topluluk üyelerinin başvuru imkanları dahil edilmemiştir. Mekanizma başvurular için ayrı zeminler belirtmemiştir.

Yeni ilaçların öncelik sıralamasında sorumluluk hastane içerisinde E&T, MAC, Planlama ve Öncelikler Konsülü(PPC; küresel UHN fonlarını sağlamakla sorumlu, kıdemli bir idari yapı), yöneticiler ve hastane birimleri de dahil olmak üzere değişik gruplara dağıtılmıştır. Bu sorumlulukların birbiriyle ne kadar etkileşimde olduğu ise net değildir.

Çoğu iştirakçi MAC'in temel amacının, E&T'nin tavsiyelerini onaylamak ya da reddetmek

olduğunu belirtmiştir. Esasında MAC'in E&T'nin tavsiyeleri için "lastik damga" niteliğinde olduğunu, uzmanlığından dolayı tamamen E&T'ye güvendiğini ve E&T'nin tavsiyelerine nadiren karşı çıktığını söylemişlerdir.

İlaç finanse etme mevzuları temel olarak PPC; hastanenin CEO'su tarafından başkanlık edilen, başkanları da kapsayan bir kıdemli grup tarafından yönlendirilir. PPC, UHN için finansman konusunu Sağlık Bakanlığı'yla görüşür.

Alan yöneticileri, gündemdeki konu için "dengeli bütçe" sağlamayı hedef almışlardır. Yine de, karar alırken E&T'nin ek faktörlerini bir dereceye kadar göz önünde bulundurmaktadırlar. Bir alan yöneticisinin belirttiği üzere:

"Biz, uygun ilgiyi göstermek ve güven vermekle ilgileniyoruz. En etkili ilacı vermek istiyoruz. Fakat aynı zamanda fiyat olarak da etkili ilaçları vermek istiyoruz. Alan için bu, çok önemli. Ayrıca ilaç kullanımını görüntüleme sisteminin olduğunu ve yönetim ekibinin bütçeler konusunda sorumlu olduğunu bilmemiz gerekiyor; fakat kurallar koyup yürütmüyoruz, bunu hekimler yapıyor. Bu nedenle, bizim yapmamız gereken yaptıklarını izlemek ve bu kararları alırken doğru olanı yaptığımıza dair güven içinde olmak."

Hastane için İşletme Müdürü tarafından görevlendirilen Hemşire Yöneticisi ya da Bölüm Yöneticisi, tüm hastane için dengeli bir bütçe sağlama gayesini hedefler. Hemşire/Bölüm Yöneticisinin reçeteye karşı çıkma ya da başka bir seviyede alınmış olan ilaç kararını etkileme yetkisi yoktur. Bu, zorlu ve kötü bir durum yaratmaktadır. İlaç fiyatları dramatik bir şekilde artmaktayken, Hemşire/Bölüm Yöneticisi bu ilaçlar için fonlar bulmak zorundadır, bundan dolayı da tüm diğer servislerin kullandığı fonlarla bağıntılı bir şekilde sabit bütçelerinin elverdiğince "takas" yapmak zorundadır.

4. Tartışma

Bu evrakta bilgimize sunulan; ilk olarak, bir hastanedeki ilaçlar için öncelik sıralamasının gerçek sürecinin derinlemesine ampirik bir tanımıdır. Ayrıca, "accountability for reasonableness" kullanılarak öncelik sıralaması düzenleme süreci de değerlendirilmiştir. Bu tanımlama ve değerlendirme süreci, yani ilaçlar için öncelik sıralaması düzenlemelerinin doğruluğunu artırmak için tavsiyelere de yol açmıştır. Bulgularımızdan, diğer hastaneler de yararlanabilir.

Ek olarak; kullandığımız süreç, diğer hastanelerde de öncelik sıralaması düzenlemelerini geliştirmek

için de kullanılabilir. Tanım ve değerlendirme arasındaki boşluklar, “accountability for reasonableness” yaklaşımının dört koşulunun (uygunluk, genellik, itiraz ve uygulama) kullanımı, gelişim için tavsiyeler ve fırsatların kanıtsal temelini sağlamaktadır.

4.1. Uygunluk

4.1.2. Nedenler

Resmi Farmaekonomik analizlerin (örn: mali geçerlilik) kısıtlı bir rol oynadığının bulunuşu, diğer bağlamlarda gösterildiği üzere şaşırtıcı olmamıştır. Analizimizin gösterdiği gibi, mali geçerlilik analizi ve verim değeri öncelik sıralaması düzenleme kararları için gerekli, fakat yetersiz bir altyapıdır. Mali Geçerlilik Hakkında İlaç Paneli Enstitüsü, “...CEA, diğer değerler bağlamında sağladığı bilgiyi taşımak durumunda olan karar vericilere bir yardım olarak kullanılmalıdır” demiştir.

4.1.3. Amaçlar

Hastanenin, E&T'nin karar verme aşamasında mali faktörleri göz önünde bulundurup bulundurmaması gerektiği konusuna açıklık getirmesi gerekmektedir. Çoğu katılımcı, E&T'nin amacının güvenlik ve yararlılık bazında kararlar almak olduğunu düşünmektedir, fakat komite, uygulamada mali faktörleri de göz önünde bulundurmaktadır.

4.1.4. Katılım

E&T bazı gönüllü katılımlar da içermelidir; hem hastalar ve topluluk üyelerinin, hem de hemşireler ve eczacıların E&T'deki temsili genişletilmelidir. Bu, komite ile ilgili faktörlerin kapsamını genişleterek ve artırarak karar vermeyi geliştirecektir. Örneğin, “Multiple Sclerosis” ilacı “beta-Interferon”ın reddine gelen ağır eleştirilere karşılık, Birleşik Krallık Klinik Mükemmeliyet Enstitüsü (NICE) öncelik sıralaması düzenlemeleri sürecine sivil bir bakış açısı katmak için “halk konsülü” kurmuştur. Ayrıca, bir önceki çalışmada belirttiğimiz gibi, kritik kitle, gönüllü üyeler profesyoneller veya uzmanlardan oluşan komiteyle bir araya geldiğinde olası güç dengesizliklerini düzeltmek için önemlidir.

4.2. Genellik

E&T kararları ve bunların nedenleri hastane içinde ve dışında ulaşılabilir hale getirilmelidir. Uygun olduğunda, E&T'nin ve MAC'ın tutanakları hastanenin web sitesinde yayınlanmalı ve tüm personele açık olmalıdır. Hastane Personel Bültenleri, sadece öncelik sıralaması düzenleme

kararlarını değil, ayrıca bu kararların nedenlerini de içermelidir. Bu, bütün katılımcıları hedef alarak, öncelik sıralaması düzenlemelerini geliştirir.

4.3. İtiraz edilebilme

Hastane; diğerleri, özellikle hastalar ve toplum üyeleri için fırsatları genişleterek itirazları rafine etmelidir. Böylece hiçbir karar komitesine üye olmayan katılımcılara da saygı gösterilmiş olunur.

4.4. Uygulama

Hastane, hangi karar için kimin sorumlu tutulacağını açıkça belirtmelidir ve enstitüler yoluyla bunu duyurmalıdır.

4.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın birincil sınırlılığı genellenebilirliktir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar diğer hastanelere genellenemez. Araştırmanın amacı genellemeye gitmek değildir, ancak yine de mümkün olduğu kadar bağımsız ve kapsayıcı bir açıklama ve önemli anlamlar çıkarılmaya çalışılmıştır. İlaçlar için öncelik sıralaması konusu her hastanenin yüzleşeceği bir konudur, belki hastaneler, bulgular içinde kendilerini görebilirler. Özellikle bazı doktorlar belirlediğimiz noktalardan, dersleri için faydalanabilirler. Daha da önemlisi, burada bahsedilen süreç –vaka incelemesi metodunun ve “accountability for reasonableness” yaklaşımının kullanımı- sonraki düzenleyici araştırmalara tavsiye niteliği taşıyabilir.

5. Sonsöz

Bu araştırmadan elde edilen veriler hastanenin ilaçlara yönelimini belirleyeceği süreci düzenlemek için bir kanıtlar bütünü sunmaktadır. Burada vaka incelemesi metodunu ve “accountability for reasonableness” yaklaşımını kullanarak gösterdiğimiz süreç, hastanelerin ilaç formüllerindeki öncelik ayarlamaları bağlamında genellenebilir bir süreçtir.

Kaynakça

- Gillham, Bill (2000) Case Study Research Methods, Continuum, London
 Tellis, Winston (1997) <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-2/tellis1.html>
 US General Accounting Office (1990) <http://www.gao.gov/special.pubs/pe1019.pdf>
 Zucker, Donna M. (2001) <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR6-2/zucker.html>
Örnek Araştırma:
http://www.utoronto.ca/jcb/about/publications/health_policy_2003.pdf

ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ*Nefin Huvaj Sevim**

Nitel Araştırmalarda sıklıkla kullanılan tekniklerden biri olan Odak Grup Görüşmeleri, araştırmacının ilgilendiği ve onun yönlendiriciliği altında bir konunun dört-on iki kişi arasındaki gruplar tarafından irdelendiği grup tartışmasıdır (Marshall, 1999:281). Literatürde “Odak Grupları” olarak da geçen bu teknik, belirli bir “odak” ya da sorun üzerinde, belli bir dönemde çeşitli vesilelerle yapılan yoğun tartışmaları ve küçük gruplarla görüşmeleri içeren bir araştırma stratejisidir (Marshall, 1999:538). Odak Grupları’na ilişkin literatürde yer alan bir diğer tanım ise şu biçimdedir; odak bir konu çerçevesinde yoğun bir tartışmanın yer aldığı küçük gruplarla yapılan görüşmeleri belli bir süre boyunca devam ettirmeyi içeren araştırma stratejisidir. Bu tekniği ilk olarak ortaya koyanlar D.Morgan ve R.A.Krueger’dir.

Genel olarak literatüre bakıldığında; “focus group”a ilişkin pek çok farklı açıklamaya rastlamak mümkündür. Krueger’a göre (1988), odak grup görüşmeleri 1930’ların sonunda, var olan metodların geleneksel bilgi anlayışının doğruluğuna ilişkin birtakım şüpheleri olan sosyal bilimciler tarafından ortaya konmuştur. Stewart ve Shamdasani’ye göre (1990) ise, odak grup

araştırmalarının kökeni, dinleyicilerin radyo programlarına tepkisini değerlendiren Robert K.Merton’ın 1941’de yapmış olduğu çalışmalarıdır. Merton bu tekniği, ordu talimlerinin analizinde ve II.Dünya Savaşı süresince var olan moral filmleri konularında kullanmıştır. Denzin ve Lincoln (1994), Merton’ın 1956’da netlik ile ortaya koyduğu bu “odak grup” terimi üzerinde durmuş ve tekniği, araştırma kapsamındaki görüşmelerin tamamlanmasından sonra, görüşmecinin görüşülenlere yönelteceği spesifik soruların kullanımını öne sürerek geliştirmeye çalışmışlardır. Krueger (1988) ise odak gruplarını, “elde edilen farklı algılar doğrultusunda çok iyi planlanarak sürdürülen, belirlenmiş olan belli bir konunun etrafında gelişen - ki bu konunun bilgi alış verişine müsaade edebilecek bir konu olması gerekir - ve tehdit hissine mahal vermeyecek bir tartışma ortamı” olarak ifade etmiştir.

Literatürdeki bu tartışmalardan sonra denilebilir ki, artık günümüzde odak grupların belli başlı bazı özellikleri, bu tür çalışmaların sosyal araştırmalardaki kullanımına ilişkin olarak ortaya konmuştur. Bu özelliklerden bazıları; “organize edilmiş tartışma” (Kitzinger 1994), kollektif ektivite (Powell 1996), sosyal olaylar (Goss & Leinbach 1996), ve interaktivite (Kitzinger 1994) şeklindedir.

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Odak grup araştırmaları, günümüzde artık araştırmacıların yaklaşımlarına çok farklı formatlarda ve yerlerde kullanılmaya başlanmıştır. Bir grubun belli bir konuya ilişkin görüş ve değerlendirmelerini öğrenme amacı başta olmak üzere, günümüzde odak grup araştırmalarının kullanım alanı, reklamcılık ve özellikle de ürün karakteristiklerine ilişkin görüşleri öğerebilme amaçları başta olmak üzere pek çok farklı alanda kullanılmaya devam etmektedir.

Neden Diğer Teknikler Değil de Odak Grupları?

Focus grup tekniğinin asıl amacı, gözlem, birebir görüşme ve soru cetveli gibi tekniklerin mümkün kılamadığı karşılıklı davranışlar, duygular, inançlar, deneyimler ve farklı tepkiler gibi bazı önemli noktaları ortaya koymaktır.

Özellikle birebir görüşmelerle kıyaslandığında, odak grupları genel grup bağlamı içersindeki farklı bakış açılarının bilgisinin, aynı zaman dilimi içersinde teminini sağlaması açısından daha avantajlı konumda görülebilmektedir. Fakat burada belirtilmesi gereken bir önemli nokta da, birebir görüşmelerde görüşme kontrolünü sağlamak daha kolay iken, odak gruplarında bu kontrolü sağlamak daha güç olduğu için araştırmacının (görüşmecinin) üzerine düşen görevlerin yükü bu diğer metoda göre daha fazladır. Kitzinger'in (1994,1995), odak gruplara ilişkin üzerinde durduğu ve en çok önemsedii nokta "interaktiflik/etkileşim"dir. Bunun nedeni ise, bir arada olan katılımcıların birbirleriyle etkileşim halindeyken dünyaya ilişkin görüşlerinin hatlarını daha keskin çizgilerle belli etmeleri ve tüm bunları ifade ederken kullandıkları dil ile değer ve inançlarını ortaya koymaya meyilli olmalarıdır. Bir diğer deyişle, odak grupları

"çoklu anlamalara" olanak sağlayan bir araştırma tekniğidir.

Odak Grupları deyince ilk akla gelen isimlerden biri de kuşkusuz Robert K.Merton'dır. Merton öncelikle, "grup" değil "gruplama" ifadesini seçerek, odak gruplarının araştırmacı tarafından oluşturulduğu vurgusunu gündeme taşır. Gruplamanın söz konusu olduğu durumlarda muhakkak ki bireyler doğallıklarından ödün vermektedirler. Bu durum Focus groups'un olumsuz bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olumsuzluk genel anlamıyla, bireylerin diğerleriyle bir aradayken, olduklarından farklı görünmeleri ya da aynadaki yüzlerini gizleme olasılıklarıdır. Merton, tek kişi ile ve grupla yapılan göşmeleri karşılaştırdığında "diğerleriyle ilişki halindeyken onun bize sunmadığı bilgileri biz kendimiz bulabiliriz" şeklindeki görüşünü beyan eder. Fakat Merton'ın Focus Groups'a ilişkin olarak – halen tartışmalı bir nokta olan - üyelerin aynı zamanda, grup içindeyken gerçekte olmadıkları gibi de davranabilmekte olduklarını belirtir. Bu nedenle Focus Group araştırmaları bir anlamda, gündelik yaşamın fenomenolojik yönlerini dikkate almaktır. Sabır ve empati yoluyla gerçekleşen görüşmeler, yeni fikirlere ve yeni sorular oluşturarak daha geniş kapsamlı ve gerçeğe yakın bilgiler edinmeye olanak sağlar (Bryman, 1999: 122–156).

Odak Grup alışmalarının Avantaj Ve Dezavantajları:

Genel hatlarıyla, Odak Grup görüşmelerinin avantaj ve dezavantajları şu şekilde ifade edilebilir (Morgan, 1998: 11,12):

AVANTAJLARI	DEZAVANTAJLARI
Kısa zamanda kaliteli ve bol veri toplama olanağı	Kaliteli veri için görüşme sayısının fazla tutulması gerekebilir (zaman ve emek harcaması artar)
Mimik ve jest gözlemlerinden faydalanabilme olanağı	Subjektiflik tehlikesi
Esnek yapı	Yöneticinin varlığı nedeniyle doğallığın bozulması olasılığı
Derinlemesine bilgi edinme olanağı	Bireylerin kendilerini, grup içindeyken farklı tanıtmaları riski
Birey bazında edinilemeyecek verilerin edinilmesi olasılığı	
Yüz yüze etkileşim nedeniyle kaliteli veri edinme	

Odak Grup Görüşmeleri bir nitel araştırma tekniği olarak, diğer teknikler gibi zaman ve emek isteyen bir yapıdadır. Başarılı bir odak grup çalışması için, dikkatli bir organizasyon gereklidir.

Odak Grup Görüşmeleri için Temel Adımlar

1. Planlama: Sürece ilişkin verilmesi gereken makro kararlar verilir.

2. İstihdam: Doğru katılımcıları belirlemek

3. Yönetici: Katılımcıların konuşmalarına katılmak, sürecin en heyecan verici kısmıdır, fakat bu konuşmaların “veriler” olduğu unutulmamalıdır. Yönetici, iyi sorular ve başarılı istihdam sağlayabilmelidir.

4. Analiz ve Rapor: Çok iyi veriler bile, kullanmasını bilmedikten sonra yetersizdir. Görüşmelerde bazen en çok gereken veriler üzerinde durulmayabilir ya da bazen gereksiz veriler yığını içinde kalınabilir. Bunlar iki uç durumdur. Sonuç için ne aradığımızı bilerek verilerin altını üstüne mümkün ve etkindir, fakat bu sürecin planlı gerçekleştirilmesi gerekir (Morgan,1998:5)

Bu temel adımlar aslında “iceberg”ın görünen kısmıdır, fakat çok büyük önemdedir. Pek çok odak grup çalışmasında bu temel adımları organize etmek, saha sürecinden daha uzun zaman ve emek almaktadır. Bu temel adımları tek tek ele almak yerinde olacaktır.

1. Planlama sürecinin temel noktaları:

- Araştırma amacının ve projede hedeflenen sonucun açıklanması
- Sponsorun araştırmadaki rolü
- Kişisel ve genel kaynakların açıklanması
- Araştırma için bir zaman çizelgesi geliştirmek
- Katılımcıların kimler olduğuna karar vermek
- Görüşme cetvelinde yer alacak soruların belirlenmesi
- İstihdamı geliştirme planı
- Lokasyonların, tarihlerin ve görüşme zamanlarının belirlenmesi
- Analiz planının dizayn edilmesi
- Sonuç raporu için öğelerin belirlenmesi (Morgan,1998:9)

2. İstihdam sürecindeki temel noktalar:

- Hedef topluluğun tanımlanması
- Hedef topluluktaki kısımların tanımlanması
- Her grup için uygun olan kompozisyonların belirlenmesi
- Her bir katılımcının seçiminin yapılması
- İstihdam için ön görüşmelerin ve davet edici metnin hazırlanması
- Potansiyel katılımcılarla ilk istihdam amaçlı kontak kurulması
- Katılımcıların devamlı katılımlarına ilişkin bir takip prosedürüne karar verilmesi.

3. Yöneticilik başlığında yer alan temel noktalar:

- Araştırmayı idame ettirecek kişinin rolünün belirlenmesi
- Birden çok yönetici gerekip gerekmediğinin değerlendirilmesi
- Yönetici takımı mı, yetenekli tek bir yönetici mi seçileceğine karar verilmesi
- Görüşme cetveli için soruların geliştirilmesi
- Görüşmelerde yer alması olası olan dış desteklerin açıklanması
- Sponsorların, görüşme sürecindeki yerinin belirtilmesi
- Lokasyon düzenliliğinin netleştirilmesi ve görüşmelerde kullanılacak kayıt cihazı vb. aletlerin belirtilmesi
- Yöneticinin ortaya koyacağı saha notlarının türüne karar verilmesi

R.A.Krueger’in “Yöneticilik Becerileri”ne ilişkin vurguları:

- Doğru yöneticinin seçilmesi: Katılımcılarla homojenlik oluşturabilen, ketum ve yumuşak başlı olmasını bilen, araştırma konusuna ilişkin bilgi sahibi olan bir yönetici olmalıdır.
- Yönetici asistanı: Lojistik ile ilgilenen, dikkate değer notlar alabilen, veri toplama cihazlarının sorumluluğunu üstlenmesi gereken kişidir.
- Zihinsel hazırlık: Dikkat dağıtıcı etkenlere karşı tetikte fakat aynı zamanda vurdumduymaz olarak, iyi bir dinleyici olma gerekliliğini kendine hatırlatarak ve soru cetveline daha önceden aşinalık kazanmış olarak sağlanabilir.
- Amaçlı kısa konuşmaların kullanımı: Sıcak ve dost canlısı bir atmosferin oluşturulmasıyla gerçekleşebilecek olan, araştırma amacını ifade eden kısa bir konuşma hazırlanmalıdır.
- Yumuşak, fakat canlı bir giriş: katılımcılara teşekkür ile başlayarak, araştırma konusuna ilişkin bilgi verilmesi, görüşmeler için belirlenmiş olan temel prensiplerin beyanı ve ilk sorunun sorulması sürecidir.
- Sondaj ve duraklamalar: Sorular arasında duraklamalar yaparak sondaj sorularının sorulması: örnek verebilir misiniz?, anlayamadığım şey..., eklemek istediğiniz bir şey var mı?
- Görüşmelerin kaydedilmesi: notlar alarak ve mümkünse kayıt cihazları kullanılarak.
- Katılımcıları onaylayıcı sözcük kullanımları: “evet, bu mümkün”, “anlıyorum” vb.

- Kurnazlıkla yapılan kontroller: Baskın ve çekingen katılımcılara eğilmek, uzman görüşlerinden faydalanarak yöneltilen sorular.
- Uygun kapanış yapmak: Araştırma konusuna ilişkin aşama kaydedildiğinde katılımcıları daha fazla yormayarak veya zorlamayarak, teşekkür ederek görüşmeyi sonlandırmak.

4. Analiz ve Rapor sürecinde yer alan önemli noktalar:

- Analiz aşaması için gereken zamanın tahmini olarak belirlenmesi
- Saha notlarının organizasyonu; teyp kayıtları, transkriptler ve diğer veri toplama teknikleri
- Anahtar başlıkların belirlenmesi için veriler üzerinde çalışılması
- Sonuç raporunda, genel formatla karşılaştırılmak üzere analiz sonuçlarının organize edilmesi
- Sonuç raporunun hazırlanması
- Araştırma sonuçlarına ilişkin rapor için sponsor ile görüşülmesi (Morgan, 1998:10)

Son olarak vurgulamak gerekir ki; Odak grup görüşmelerinde, katılımcıların yanıtları, birbirleriyle etkileşimleri ile ortaya çıkmaktadır. Bu durum, yukarıda da belirtildiği gibi çeşitli avantaj ve dezavantajları beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajlar arasından özellikle tartışmalı olan nokta ise, söz konusu etkileşimler nedeniyle yanıtların, bireysel bazlı yanıtlardan daha farklı olabilmesi noktasıdır. Odak Grup tekniğinde vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise, odak grubun oluşturulması aşamasında, grup üyelerinin birbirine benzer özellikleri taşımaları gerekliliğinin en önemli kriter olarak ele alınması gerektiğidir. Araştırmacı, araştırma konusu ve amacına göre belirleyeceği kriterlere göre, gruplamayı gerçekleştirmelidir. Başından beri görüldüğü üzere odak gruplarında en önemli rol araştırmacıya düşmektedir. Gruplama, yönetme ecerileri ve empati kurma, araştırma sürecinin organizasyonu ve dış etkilerle karşı hazırlıklı olarak kaliteli ve geçerli verilere ulaşma gibi görevleri nedeniyle denilebilir ki, odak grupları'nda araştırmacının performansı, araştırmanın kalitesinin de anahtarı konumunda olacaktır.

EK: Örnek Bir Odak Grup Çalışması **Üniversite Yaşındaki Nüfusta Gebelik Önleyici Hapların Kullanılmasına Yönelik Algılar ve Bilgilenme: Bir Nitel Yaklaşım**

Cynthia Harper, Charlotte Ellertson

Söz konusu bu araştırma Princeton üniversitesindeki gençlerin gebelik önleyici haplara ilişkin tutum ve davranışlarını anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiş. Söz konusu haplar son 15 yıldan beri sağlık merkezlerinden temin edilebilir durumda ve kampüs içinde de sıklıkla reklamı yapılmakta imiş. Odak grup görüşmeleri sonucunda elde edilen bulgulara göre, üniversite öğrencilerinin gebelik öncesi haplara karşı duyarlılığı yüksek, fakat buna rağmen, kullanım limiti, etkinlik düzeyi, yan etkiler gibi kullanıma yönelik daha spesifik bilgilerde eksik oldukları tespit edilmiş.

Araştırmacılar, daha önce Amerika'da gebelik haplarının kullanımına ilişkin herhangi bir araştırma yapılmamış olduğunu ifade ederek, olabildiğince fazla bilgiye ulaşmak istedikleri için hem nicel hem de nitel araştırma yöntemini kullanmayı seçmişler. Yapılan anket sonuçlarının istatistiksel analizi sonrasında, araştırmacıların öne sürdükleri hipotezler doğrulanmış: Hapların içinde bulunan maddeler ve yan etkilerine ilişkin yüksek düzeyde bilgi sahibi olanların daha olumlu yaklaştıkları ve öğrencilerin haplara yönelik görüşleri üzerinde politik ve dini inançlarının belirleyici olduğu hipotezleri. Bu makale, genel olarak cinsiyeti konu edinmiş olan odak grup görüşmelerini sunma amacını taşımakta.

Metodoloji

Odak grup metodunun daha çok piyasa ve sağlık araştırmalarında kullanıldığını ifade eden araştırmacılar, bu metodun sosyal bilim araştırmaları için çok önemli bir araç haline gelmiş olduğunu belirtiyorlar.

Araştırmacılar; odak grup görüşmeleri, daha önceden araştırılıp yorumlanmamış olan böylesi konu başlıkları söz konusu olduğunda araştırma için en uygun yöntemdir görüşündeler, bunun nedeni de "açık uçlu bir formatın katılımcıları, araştırmacı tarafından dahi umulmadık olabilecek şekilde, çok önemli yeni sorulara teşvik edebilmesi" olarak açıklıyorlar. Ayrıca, odak grupların karmaşık insan davranışlarının söz konusu olduğu konulara ilişkin tavsiye olunduğunu ve yüksek motivasyona olanak verdiğini belirtiyorlar.

Sonuçta 11 Odak Grup Görüşmesi gerçekleştirmişler: 8 tanesi lisans öğrencileri ile, 2

tanesi yüksek lisans ve bir tanesi de okulun sağlık merkezindeki görevlilerle olmak üzere. Lisans düzeyindeki grupların yarısı tamamen kadınlardan, kalan yarısı ise karma cinsiyet olmak suretiyle, iki lisans üstü grubu da yine karma cinsiyet olarak gerçekleştirilmiş. Her grup yaklaşık onar kişiden oluşturulmuş. Bu araştırma, üniversite kurulu tarafından onaylanmış.

Tablolar vererek, yapılan görüşmeleri tasnif etmişler. Bu tasnif, nitel araştırma öncesinde yapılan nicel araştırma istatistikî verilerine göre düzenlenmiş. Örneğin, ilk tablo katılımcıların cinsiyet, sınıf, akademik ilgiler ve politik eğilimleri kriterlerine göre oluşturulmuş. Katılımcıların istihdamı her iki araştırmacının da çabalarıyla sağlanmış ve görüşmeler süresince, eğitimden geçirilmiş yardımcı yöneticiler kullanılmış. Her grup görüşmesine öncelikle, herkesin tek tek "gebelik önleyici haplar" üzerine bir yazı yazması ve onu grup içinde yüksek sesle okuması istenmiş ve bunun avantajlarını ileriki safhalarda da görmüşler. Böylelikle, üzerinde durulması gereken pek çok soru, araştırmacılarınkiler ve dışındakiler de dahil olmak üzere bir anda ortaya çıkmış. Böyle bir başlangıç sayesinde pek çok katılımcı, grupta daha aktif olmak için cesaret kazanmış.

Yöneticiler, açık uçlu sorulardan oluşan belli bir kılavuz izlemişler ve analiz aşamasında veri tasnifinde ve gruplar arası karşılaştırma yapmada bu kılavuzun olumlu etkisinin büyük olduğu gözlenmiş. "Bilgi" ve "davranış" kategorilerinde; "bilgi" başlığı altında, uygun kullanım, etkinlik (efektiflik), yan etkiler ve hapların içindeki maddelere ilişkin veriler tasnif edilirken, "davranış" başlığı altında, edinilebilirlik, hapların kullanımına ilişkin özel problemler, kullanımına ilişkin görüşler ve bu korunma metodunun tercihinde erkek partnerlerin rolü gibi sorulara ilişkin veriler tasnif edilmiş.

Görüşmeler süresince yöneticiler katılımcılara gebelik öncesi haplarına ilişkin minimal düzeyde bilgi vermiş, fakat görüşme sonunda, soru-cevap bölümü yapılarak karşılıklı bilgi ve fikir alış verişini sağlamış. Yöneticiler, her on beş dakikada bir konuşulanları özetleyerek, katılımcıların algıları ve yorumlarına ilişkin teyyidleri görüşme esnasında sağlamaya çalışmış. Bütün görüşmeler teybe alınmış ve analiz aşaması düşünülerek, transkriptler oluşturularak devam ettirilmiş. Daha önce de belirttiği gibi veriler kategoriler ve alt kategoriler olarak tasnif edilmiş. Örneğin; cinsiyete göre sorumluluk dağılımı ana kategorisinin alt kategorileri, korunmasız cinsel ilişki, cinsel hastalık korkusu ve AIDS, kürtaj vb...

Daha sonrasında, veri kalitesini artırabilmek için farklı yöneticilerin ve farklı grupların görüşmelerini karşılaştırmışlar ve ayrılıkları ve benzerlikleri yeniden gözden geçirmişler. Lisans, yüksek lisans ile sadece kadın ve kadın-erkek karma gruplara ilişkin her farklılık not edilmiş ve raporda belirtilmiş. Raporlaştırmada ayrıca, birebir alıntılara ve yorumlara yer verilmiş.

Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Odak grup görüşmeleri sonucunda oluşturulan temalar hem gebelik önleyici haplar ile hem de genel olarak doğum kontrol olgusu ile birlikte ele alınabilecek düzeyde olmuş. Söz konusu makalede, araştırma sonuçlarına ilişkin bu temalar tek tek ele alınmış ve makalenin sonunda genel bir sonsöz kapsamında değerlendirilmiş.

Araştırma Bulgularından Oluşturulan Temalar

- Cinselliği düzenleyici normlar: Yaşça daha büyük erkek öğrenciler daha esnek ve destekleyici.
- Cinsel sorumluluk: Kadının kontrolünün mümkün olmadığı durumlarda (tecavüz, defolu prezervatif vb.) kullanılması gerektiği görüşü.
- Alkol ve cinsellik: Alkollü cinsel ilişki Odak gruplar tarafından sık sık dile getirilmiş. Kontrolün kaybedilmesi ya da sorumsuzluk hali olan bu durum sonrasında gebelik önleyici hap kullanımı olumlanmış.
- Cinsiyet problemleri: Bu hapların kullanımı konusunda son sözün kadına ait olduğu genel yargıları olmuş, erkeğin ilişkideki konumu her zaman net değildir demişler.
- Üreme sağlığına ilişkin sorumluluk: öğrencilerin çoğu, bu hapların okulun sağlık merkezinde satılmasını desteklemiş ve daha fazla bilgilendirilmek istediklerini belirtmişler.
- Tedarik etmeye yönelik problemleri: Hapları temini zor olursa, sorumluluk bilinci artar iddiasında olan öğrenciler olmuş.
- Bilgi eksikliği: öğrenciler halen, kendilerine haplara ilişkin yeterli bilgi verilmediği düşüncesinde olmuş.

Makale sonundaki tartışma

Söz konusu üniversitedeki bu öğrenciler haplara karşı bir uyarıdan haberdar olsalar da haplara ilişkin yeterli bilgiye sahip değiller denilmiş. Bunun yanı sıra, öğrenciler halen bu hapların nerelerden temin edilebileceği bilgisine de sahip değiller denilmiş.

Bu araştırma sonucuna göre, kadınların da erkeklerin de gebelik önleyici haplardan bir

şekilde haberdar oldukları tespit edilmiş. Sonuç olarak öğrencilerin ağırlıklı olarak bu hapların kullanımını destekledikleri tespit edilmiş. Kürtaj ya da istenmeyen çocuk durumlarındansa, gebelik önleyici haplar kullanılmalı denilmiş öğrenciler tarafından. Araştırmacılar, gebelik önleyici haplara ilişkin bilgilendirmenin artırılmasının şart olduğuna varmışlar. Gebelik önleyici haplar, öğrencilerin kafasında “kısa sürede etkin çözüm” biçiminde bir yer edinmiş denilmiş.

Odak grup görüşmeleri sonucunda, öğrencilerin gebelik öncesi haplara ilişkin ayrıntılı bilgi talep ettikleri ortaya çıkmış. Ayrıca araştırmacılar, sağlık merkezlerinin bu hapları sadece satmakla kalmaması gerektiğini, sattıkları kadınlar üzerinde belli bir süre daha sağlık kontrollerini devam ettirmeyi ilke edinmelerini öne sürmüşler.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki; Odak Grup görüşmeleri insanlar arası etkileşimleri ortaya koymaya ve derinlikli veri elde etmeye olanak sağlaması gibi başlıca özellikleriyle günümüzde pek çok farklı alanda tercih edilen bir araştırma tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Family Planning Perspectives, 27:149–154, 1995)

Kaynakça

Bryman, Alan and Burgess, Robert G., Qualitative Research Volume II, SAGE Publications, London, 1999

Marshall, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999

Morgan, David and Scannell, Alice, Planning Focus Groups, Focus Group Kit 2, SAGE Publications, London, 1998

<http://www.lib.uwo.ca/business/focusgroups2.html>

03.03.2006 saat 22:45

<http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/arr/arrow/rlewis.html>

22.05.2006, saat 02.00

<http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html> 22.05.2006

saat, 02.38

İncelenen makale

Üniversite Yaşındaki Nüfusta Gebelik Önleyici Hapların Kullanılmasına Yönelik Algılar ve Bilgilenme: Bir Nitel Yaklaşım

Cynthia Harper (Princeton Üniversitesi'nde doktor adayı) ve Charlotte Ellertson (Princeton Üniversitesi'ndeki aile planlaması araştırma biriminde araştırmacı)

**JARED DIAMOND'DAN
İKİ ÖNEMLİ KİTAP:
“TÜFEK, MİKROP
VE ÇELİK” İLE “ÇÖKÜŞ”**
*Altan Yörük**

Jared Diamond'ın bu iki önemli kitabını bir sosyoloji dergisinde tanıtmaya karar verdiğimde, kitapların konu edindiği temaların sosyoloji kuramlarında da kendilerine yer bulmaya başladıklarını ancak alanlarının dar tutulduğunu biliyordum. Çünkü yeni sosyoloji kuramları da yazınsal ve bilimsel dünyanın her bir köşesinde olduğu gibi postmodern bir etkiden kurtulamadıkları için daha evrensel, kapsamlı ve tarihi bir bütün olarak açıklamaya yönelik tartışmalara “yeni bir büyük anlatı” oldukları yönünde eleştirilerle başlıyorlardı. Ancak bu iki kitabın bu yönden gelebilecek eleştirileri de göğüsleyerek, o eleştirilerin de haklı olabilecekleri alanları teslim ederek, insan bilimlerine ait alanlarda yazı yazmanın bu çetrefil yanlarını da dikkate alarak yine de evrensel, kapsamlı ve tarihsel olarak bir bütünlük arz eden bilimsel eserlerin nasıl yazılabileceğine dair birer örnek teşkil ettiklerini düşünüyorum.

Jared Diamond'ın bir coğrafya profesörü olarak Kaliforniya Üniversitesi'nde çalışması, gençliğinden itibaren kuş incelemelerine merak

salarak dünyanın pek çok ayrı bölgesinde bulunması, pek çok akademik, çevresel, hükümetler düzeyinde ve kamusal kurumların davetlisi olarak dünyanın çok farklı bölgelerinde farklı amaçlarla geziler yapması disiplinler arasında çok hızlı geçişler yapabilmesine, oldukça ayrıntılı ve bilimsel raporları kanıt olarak öne sürebilmesine, ayrıca çok farklı coğrafyalardan çok değişik türde veriler getirmesine yol açmaktadır. Farklı disiplinlerden gelen yazarlardan görüş alırken yine de deneyimlerin ilk elden yaşanması gerektiğine ve “bütünsel bir sentez üretebilme sorunu”nun “yazarın tek olması”ni gerektirdiğine değinmektedir. (Diamond 2006: 19)

Diamond'un tanıtmak istediğim ilk kitabı *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları* adını taşıyor. Bu kitaba yol açan soru ise şu: “Neden Avrupalılar Amerika'yı keşfetti de Amerikalılar Avrupa'yı keşfetmedi?” Aslında bu soruyu yazara soran kişi bir Yeni Gine yerlisi siyaset adamı olan Yali'dir. Sorusu da orijinalinde neden Avrupalılar'ın Yeni Gine'ye gelip buradan yerlileri kovabildiklerine, neden kargolarının (Avupalılar bölgede üretim yapmayı tüm malzemelerini ana karalarından temin

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

etmişlerdir.) bu kadar çok olduğuna ve tersinin neden mümkün olmadığına ilişkin bir sorudur. Diamond'un kafasını bu soru yetmişli yıllardan itibaren kurcalamış ve tutarlı, kapsamlı ve Avrupa dışı tüm kıtalara uygulayabileceği kadar evrensel bir yanıt aramış. Bu nedenle kitap her evrensel açıklamaya "Batı-merkezci" yaftasını yapıştıran eleştirilerden uzak, şövenist ve etnik-merkezci olmayan bir yanıt arıyor. Neredeyse Avrupa'ya hiç değinmeden diğer kıtalar üzerinde gelip gidiyor ve günümüz dünyasını biçimlendiren insan toplulukları arasındaki farklılıkların, eşitsizliklerin nedenlerini anlamaya çalışıyor. Batı'nın kendisine atfettiği ırksal ya da dinsel üstünlük iddialarına başka bir kıtada yaşasalar mı onların da şu anki kaderlerinin o kıtalarda yaşayanlara benzer olacağı yanıtını veriyor. Öyleyse farklılıklar neden oluştu?

Diamond ilk temel ayırım noktasını yiyecek üretiminin bağımsız bir biçimde başlayabildiği bölgelere bakarak bulabileceğimizi söylüyor. Zira insanlık son buzul çağının sonundaki Pleistosen Çağı'nın bitiminde avcı-toplayıcı toplumlar olarak hemen her kıtada bazı adalar hariç yaygın olarak bulunuyordu. Ancak bazı kıtalara daha geç yayılmaya başlamıştı. (Örneğin, Kuzey ve Güney Amerika kıtalarına) Avcı-toplayıcı toplumlar artık-ürün oluşturmamışlardı. Bu nedenle de sınıfların olmadığı kabileler halinde örgütlenmişlerdi. Herhangi bir bürokratik sınıfları, gelişkin bir din adamları sınıfı, düzenli bir orduları yoktu. Siyasal açıdan merkezden de yoksundular. Yiyecek üretiminin bağımsızca başladığı yerler Bereketli Hilal, Doğu Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Mezoamerika'dir. Muhtemel listeye soru işaretleri taşımakla birlikte Sahel, Batı Afrika, Etiyopya, Yeni Gine, Andlar ve Amazon Bölgesi dahil edilmektedir. Ancak ikinci grupta yer alan bölgelerde ilk bölgelerdeki gibi bölgenin yaban hayvan ve bitkilerinin evcilleştirilip tarım ve hayvancılığa doğrudan geçilip geçilmediği tartışmalıdır. Zira bu bölgelerde bölgesel hayvan ve bitkilerin evcilleştirildiği kesin olmakla birlikte önce başka bölgelerden gelen insanların mı buna başladığı ya da başka bölgelerden gelen evcilleştirilmiş hayvan ve bitkilerin mi yiyecek üretimini başlattığı kesinlikle değildir. Ayrıca bazı hayvan ve bitki türleri farklı bölgelerde birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde de evcilleştirilmiş olabileceğinden karmaşa büyüebilmektedir.

İkinci bir ayırım noktası ise yiyecek üretiminin yaygınlaşması yoluyla bu yeniliğin başka bölgelere taşınması konusundadır. Tüm

teknolojik yeniliklerin yayılması konusunda da bu husus önemlidir. Bu noktada kıtaların eksenini çok önem taşımaktadır. Avrasya kıtası diğer kıtaların hepsinden şanslı görülmektedir. Çünkü bu kıta Afrika ve Amerika kıtalarının aksine batı-doğu eksenlidir. Böylece aynı enlem boyunca iklim değişiklikleri marjinal görülmüştür. Yiyeceğin üretildiği hayvan ve bitki türleri açısından bu durum çok elverişli olmuş, Çin'de görülen türler hızla Bereketli Hilal'e, Avrupa kıtasında görülen bir tür hızla Çin'e aktarılabilmiş ve bu türlerin beslenebilecekleri ortam çok az değişmiştir. Avrasya'nın bir şansı da aynı enlem boyunca çok az dağ silsilelerinin, çöllerin ve diğer engellerin göreceli azlığı olmasıdır. Oysa örneğin Afrika'da Sahel bitki türleri Sahra çölünün güneyine binlerce yıl inememiş, Mezoamerika'daki türler de çöller nedeniyle Amerika'nın güneydoğu ve güneybatısına, ayrıca Panama kıstağındaki darlık nedeniyle Andlar'a geçememiştir. Bu bölgeler arasındaki yalıtımın esas nedeni kıtaların kuzey-güney ekseninde uzanması ve zorlu yer koşullarıdır.

Evcilleştirmeye uygun yaban bitki (özellikle karbonhidrat ve protein yönünden zengin) ve hayvan (özellikle et, süt, yün ve taşımacılık yönünden faydalı büyük baş hayvanların) türlerinin diğer kıtalarda besin üretiminin bağımsızca başladığı diğer merkezlere göre Bereketli Hilal'de yoğunlaşması, Bereketli Hilal'in aynı enlem boyunca Mısır, Hint, Avrupa ve Çin uygarlıkları ile etkileşiminin kolay olması nedenleriyle ilk örgütlü toplumların kolayca kabile sınırlarını aşarak devlet ve imparatorluk safhasına geçtiklerini, sınıflı bir toplum yapısının başlayıp din adamı-kralların gözlendiğini, zanaatkar sınıfı ve düzenli ordu gibi artık-ürün gerektiren sınıfların ortaya çıktığını, güçlü bürokrasilerin devlet işlerini yönettiğini görmekteyiz. Tüm bunlar teknolojik yeniliklerin önünü açmaktadır. Ancak bunların hiç biri olmasaydı bile besin üreten toplumlar avcı-toplayıcılardan üstün olurlardı. Çünkü salt insan fazlalığı bile önemli bir avantaj sağlayacaktı.

Diamond'a göre Avrupalıların diğer kıtalardaki fetihlerinin doğrudan nedenleri ata sahip olmaları, tüfek, çelik ve kılıç gibi yerlilerde bulunmayan askeri teknolojilerinin olması, okyanus aşan gemilere ve uygun denizcilik bilgisine ulaşmış olmaları, siyasi örgütlenmeyi ve yazıyı bulmaları ve salgın hastalıklarının var olmasıdır. Tüm bu farklılığı dayatan en temel neden ise kıtaların doğu-batı ekseninde uzanmasıdır. Çünkü tarım başlamadan önce de insan topluluklarının ve yaban hayvan ve bitki

türlerinin kolayca yayılmasının ardında bu unsur önemli olmuştur. Çok sayıda uygun yaban tür kıtaların eksenini nedeniyle Bereketli Hilal'e yığılınca bu bölgede dünyada hiç olmadığı kadar evcilleştirilmiş bitki ve hayvan türü ortaya çıkmıştır. Bu bitki ve hayvan türleri Sahel, Etiyopya, Avrupa ve Çin'e kolayca ulaşmış, ancak Amerika kıtalarına ve Avustralya'ya, Sahra'nın güneyine ve Yeni Gine'ye yaygınlaşmamıştır. Evcil hayvan ve bitkiler yiyecek fazlasına ve ihtiyaç için yiyecek depolamaya yaramıştır. Bu yiyecek fazlası da büyük, kalabalık, yerleşik, merkezi ve katmanlı toplumlarla sonuçlanmıştır. Bu tür toplumlar teknoloji üretimine başlamış ve ayrıca siyasi örgütlenme ve yazıyı keşfetmişlerdir. Teknoloji metalden yapılmış savaş aletlerini üretmiş ve okyanus aşan gemilere yol açmıştır. Evcil hayvan ve bitki varlığı büyük ve kalabalık nüfuslarla birleşince salgın hastalıkların yayılması kolaylaşmıştır. At da çok sayıda uygun yaban türe sahip olmanın dolaylı bir sonucudur.

Diamond'a göre tarım ve hayvancılık devrimi olarak bildiğimiz devrimin hem kolaylıkla yaygınlaşabilmesinin hem de oluşabilmesinin ardındaki temel neden kıtaların eksenidir. Yine de kitap boyunca tek nedenli açıklamalardan kaçınılması gerektiği hususunda pek çok kez uyarıyoruz. Diamond tek kişilik buluşları ya da kültürün insan toplumu üzerindeki etkileri küçümsemediği tekrar tekrar yineliyor. Ancak yine de tek kişilik buluşların hiç bir zaman gerçek anlamda "tek kişilik" olmadığını hep geçmişteki buluşların bir sonucu olduğunu söylüyor. Diğer yandan kültür de bir noktada coğrafi dayatmaların ve evrimin bir sonucudur. Çünkü kültürün ne olduğundan çok hayatta kalmamıza olan katkıları önemlidir. Eğer tabu ve yasaklar, ritüeller ya da devlet törenleri tutucu bir toplumsal yapıda diretiyorsa bu duruma göre iyi de olabilir kötü de. Ayrıca tüm bunların esnek olması da yerine göre felaket de getirebilir refah da. Dolayısıyla merkezi bir toplumu ayakta tutan bir bürokratik yapı toplumun tümüne refah getirirse bile vergiler ve haraç yoluyla bu refahı her zaman eşitsiz dağıtacaktır. Buna karşı gelen isyancı yapılar da toplumu kurtuluşa götürebileceği kadar çöküşe de sürükleyebilir.

Bereketli Hilal'den yayılan etkiler kısa sürede Avrupa'da tarımı ve hayvancılığı başlatmaya yetmiştir. Avrasya kıtasının diğer ucundaki Çin medeniyeti de hızla ilerleme kaydetmiştir. Peki Bereketli Hilal neden geriledi? Diamond'a göre temel neden toprağın içindeki tuz miktarının yani salinizasyonun artışı ve iklimin giderek daha sıcak olmaya başlaması. Bu durum

tarım üzerinde ciddi kötü etkiler başlattı. İslam Medeniyeti'nin kısa süreli yükselişi dışında bu bölge tekrar toparlanmaya vakit bulamadı. Diğer yandan neden Çin Medeniyeti değil de Avrupa Medeniyeti Avrasya kıtasından yayılma imkanı buldu? Diamond bu soruyu şöyle cevaplıyor: Çin Medeniyeti M.Ö. 201 yılında merkezi bir yönetim altında birleşti ve o zamana kadar Çinliler bölgeler arasında yenilikler yaratma konusunda hep çekişen Çinliler krallığa bağlı bir toptan yenilenme ya da gerileme sürecine mahkum oldular. Oysa tek merkezin aşırılığı teknolojiye ket vurabilirdi. Nitekim Çinliler M.S. 15.yy'da aldıkları bir kararla okyanus aşırı yolculukları yasakladılar. Benzer bir durum Mao yönetimindeki Kültür Devrimi'nin başarısızlığındadır. Aşırı merkezizetçilik huzur ve istikrar sağlayabildiği kadar yeniliklerin, buluşların ve teknoloji yarışının da önünü kesebilir. Avrupa Medeniyeti ise şüphesiz bir kabile toplumu kadar merkezsiz değildi. Ancak 15. yy'da pek çok soylu ailenin ve kralın hüküm sürdüğü parçalı bir yapıydı. Christoph Columbus adlı bir İtalyan maceracı İspanyol, Portekiz ve Fransız soyluları ve kralları arasında destek arayabiliyor ve bunlar arasındaki rekabetten yararlanabiliyordu. Sonunda da İspanyollardan destek alabilmişti. Oysa Çin'de kime gidebilecekti? Tek bir kral hayır dediğinde tüm yeniliklerin ve keşiflerin önü kapanabiliyordu. Dolayısıyla Diamond'a göre "orta düzey bir siyasi merkezizetçilik" Avrupa'nın Çin karşısındaki üstünlüğünün ve en büyük dezavantajının açılımıdır. Zira Çin'deki sükunet ve istikrara da Avrupa kıtası erişememiştir.

Diamond'un tanıtımı yapacağım ikinci kitabı *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır?* adını taşıyor. İlk kitabında medeniyetlerin farklı ve eşitsiz biçimlerde doğuşuna açıklama getirmeye çalışan Diamond bu ikinci kitabında medeniyete başlamış toplumların çöküşüne ya da çökmeye neden olabilecek kadar ağır yıkımlarla karşılaştıklarında nasıl ayakta kalabildiklerine açıklama getirmeye çalışıyor. Diamond buradaki çöküşün "çevresel yıkım" sonucunda olan türden bir çöküşü kastettiğini elbette tarihte salt ekonomik ya da siyasi nedenler nedeniyle çöken medeniyetler bulunduğunu da belirtiyor. Diamond açıklama getirmek için beşli bir set neden öne sürüyor. İlk dört set insanların çevreye verdikleri hasar, iklim değişikliği, saldırgan komşular ve ticaret yapılan taraflardan oluşuyor. Beşinci set ise "toplumun çevresel sorunlara olan tepkileri" başlığını taşıyor.

Yazar samimiyetinin ve popüler bir bilim kitabı yazdığının bilincinde olmasının sonucu olarak tatillerini yaptığı Montana eyaletinin çevresel sorunlarına ve insanların bu sorunlara verdiği tepkilere bakarak kitabına başlıyor. İnsanlar *Weber*'i hatırlatırcasına akılcı davranışlar kadar böyle olmayan salt duygusal davranışlar da göstererek çevresel sorunlarına çözüm bulmaya çalışıyorlar. Akılcı davranışları kendilerinin aksine tüm topluma dolayısıyla sonuçta yine kendilerine zarar verebilirken akılcı olmayan davranışları ise yarar getirebiliyor. Bu girişten kitabın ikinci bölümünde sonra çevre sorunları yüzünden çöken eski uygarlıklarla yüzleşiyoruz: Paskalya (Easter) Adası sakinleri, Henderson ve Pitcairn adaları yerlileri, Birleşik Devletler'in güney batısında yaşayan Anasazi yerli toplulukları ve Maya Medeniyeti. Tüm bunlar yukarıdaki beşli setin ya biri, ya bir kaç ya da tümü taramadan "çevresel yıkım"la yüzleşmişler. Ortaçağ'a ilişkin bir örnek olarak karşımıza Vikingler çıkıyor. Onların Shetland ve Orkni adalarındaki, Faroelar'daki, İzlanda ve İskandinav Grönland'ındaki ve son olarak Labrador'daki sömürge yolculuklarına tanık oluyoruz. Vikingler bunların bir kısmında kalıcı yerleşimler kurabilmiş (Shetland, Orkni ve Faroeler), birinde yoksullukla ve susuzlukla mücadele etmelerine rağmen direnebilmişler (İzlanda), birinde beş yüz yıl varlık gösterip çökmüşler (İskandinav Grönlandı), en sonucusunda ise çok az tutunabilmişler ve kalıcı olamamışlar (Labrador). Böylece coğrafya-kültür etkileşimini daha iyi analiz edebiliyoruz. Hepsi de aynı tutucu yapıdan gelen Vikingler (önce Germen-putperest dini, sonra Hıristiyanlık) farklı coğrafyalarda farklı sonuçlarla yüzleşmişler. Kültür ne olursa olsun bizi ayakta tutmadıkça üzerinde yürütülen tutuculuk-değişime açıklık tartışmaları anlamsızlaşabilir. Bu bölümün sonunda Diamond başarılı olan toplumlara da yer vermiş: Yeni Gineliler, Tikopya Adası sakinleri ve Japon Tokugawa dönemi yöneticileri. İlk iki toplum kabileye dayalı olduğundan çevresel sorunları "aşağıdan yukarıya" çözmüş, Japonya'da ise ormansızlaşmaya Tokugawa yönetimi "yukarıdan aşağıya" yasak ve kurallarla çözüm bulmuş.

Diamond kitabın sonraki bölümünde modern toplumlarla yüzleşiyor. Ruanda'daki soykırımı, Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'ndeki yönetimleri, Çin'i ve Avustralya'yı ele alıyor. Tıpkı ikinci bölümde olduğu gibi beşli set yine çalışıyor. Örneğin Ruanda'daki soykırım salt etnik nedenlerle açıklanamıyor. Çünkü etnik birlikteliğin olduğu alanlarda bile Hutular Hutular'ı öldürmüş. Bu duruma yiyeceğin nüfus

kadar artmadığı yerlerde iş hoş olmayan enstrümanlara düşebilir ve yiyecek de hiç bir zaman nüfus kadar hızlı artmaz diyen *Malthus* damgasını vurmuş. Haiti'nin bir diktatörlük olarak, Dominik'in bir demokrasi deneyi olarak farklı tecrübeleri, Çin'in başının aşırı merkezizetçiliği ve vurdumduymazlığı ile derde girmesi, Avustralya'nın ilk Avrupalı yerleşimcileri ile başlayan ve günümüzde orman kesimleri, deniz ürünleri tüketimi ve madencilikle aşırı kırılğan coğrafyasını zorlaması okunmaya değer.

Son bölümde ise tüm bu geçmiş ve modern deneyimlerden ne gibi bir ders alabileceğimize değiniliyor. Yazar Paskalya Adaları'nda birbirinden gösterişli heykeller yaparak son palmye ağacını da kesen yerlileri ders verdiği sınıfta anlattığında şu soru ile karşılaşmış: "Acaba son palmye ağacını da kesen yerli ne hissetmiştir?" Yazar buna çok mantıklı bir yanıt veriyor: "Hiçbirşey". Çünkü çevresel yıkımlar o kadar sinsileriyor ki biz etrafımızdaki pek çok şeye duyarlılık gösterirken yüzyıllar içinde değişen bitki örtüsü yokluğuna, iklim değişikliklerine, deniz canlılarının yok olmasına dikkat edemiyoruz. Örneğin bir orman babamızın zamanında biraz daha ağaçlıkmış diyoruz ama dedemizin zamanında ve öncesinde o ormanın tüm ekosistemi ile ne kadar gür olduğunu unutuyoruz. Yazar o nedenle Çöküş'ü de "ılımlı düşüşlerin en uç hali" olarak yorumluyor. Günlük yaşamındaki küçük artış ve düşüşleri fark edememesi insanoğlunun en büyük handikaplarından birisidir. Yazar "bazı toplumların niçin yıkıcı kararlar aldıkları" sorusuna şu dört yanıtı veriyor: Sorunu öngöremiyorlar, sorun kendilerine ulaşsa da algılayamıyorlar, sorunu algılasalar bile çözme girişimlerinde bulunurken bile başarısızlık yaşıyorlar ve son olarak yıkıcı değerlere sahipler.

Bu bölüm hem çevrecilere hem de şirketlere eşit uzaklıkta, birbirlerini anlayıp birbirlerini ılımlılaştırmaları gerektiği yönündeki eleştirileri, küreselleşmenin getirdiği potansiyel faydalar ve zararlar doğrultusundaki uyarılar ve son olarak da kişisel olarak neler yapabileceğimize ilişkin önerilerle bitmektedir.

Jared Diamond'un her iki kitabına da benzer eleştiri gelmiş: "Kitaplarınız çevre ve coğrafya merkezli" değil mi? Diamond bu soruya her zaman kültürün muhtemel etkilerini dikkate aldığını ekleyerek karşı çıkıyor. Soruya soruyla karşılık vermeyi de seviyor: "Öyle bile olsa ya kültürün temelindeki bu etki sandığımızdan daha fazla ise?" Gerçekten de kültürün temelinde

olmasa bile kültürün aldığı kararların yıkıcı mı yapıcı mı olacağına, uygarlıkların farklı kıtalarda eşitsiz koşullarda gelişmesine, bazı toplumların çöküp bazılarının sorunlarını çözerek devamına bu etmenler ve bizim onları kültürlerimizin gözlüklerinden algılayış biçimlerimiz karar vermektedir.

Jared Diamond Kimdir?

Fizyoloji ve coğrafya profesörü olan Jared Diamond halen Kaliforniya Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Fizyoloji alanında başladığı akademik kariyerine daha sonra biocoğrafya alanında devam etti. *Discover*, *Natural History*, *Nature* ve *Geo* dergilerinde iki yüzden fazla makalesi basılan yazar *Tüfek, Mikrop ve Çelik* kitabıyla Pulitzer ödülünü almıştır.

Kitapları:

Diamond, Jared. *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları* (Çeviren: Ülker İnce), Ankara: Tübitak Bilim Kitapları Müdürlüğü, Aralık 2006 (17. Basım)

Diamond, Jared. *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır Ya da Yıkılır?* (Çeviren: Elif Kırıl), İstanbul: Timaş Yayınları, Şubat 2006.

DÜZELTME

Sosyoloji Notları'nın 3üncü sayısında yer alan "Talcott Parsons ve İşlevselci Kuram" isimli çalışmanın yazar ismi yanlış verilmiştir. Çalışmanın sahibi Sema Çınar'dan bu durum için özür diliyoruz.

Sosyoloji Notları